

Universitäts- und Landesbibliothek Bonn

Azgayin dêmk'er

gragêt hayer

Eremean, Simêon

Venetik, 1913

urn:nbn:de:hbz:5:1-163818

Goussen

3324

3324

P. Siméon Jérômean
Հ. ՍԻՄԷՈՆ ԵՐԵՄԵԱՆ

Nationale
Ա.Ձ.Գ.Ա.ՅԻՆ
Persönlichkeiten
ԴԷՄՔԵՐ
Armenische Literaten
ԳՐԱԳԷՏ ՀԱՅԵՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԱՐՔ = 2. Teil

ՎԵՆԵՏԻԿ Venedig.

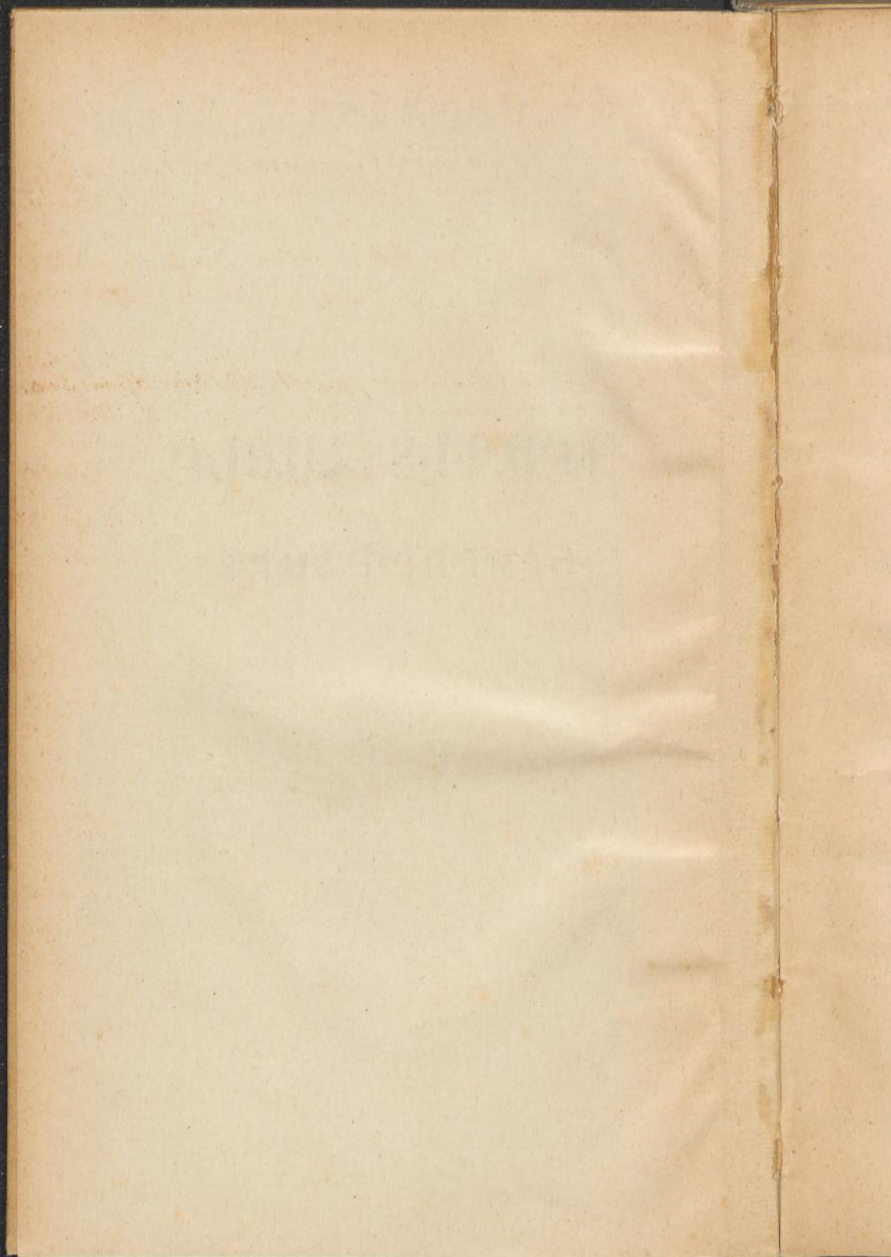
ՏՊԱՐԱՆ Ս. ՂԱԶԱՐ

1913

Gönnen 3324

ԳՐԱԳԻՏ ՀԱՅԵՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԱՐՔ

Gousson 3324

Հ. ՍԻՄԷՈՆ ԵՐԵՄԵԱՆ

Ա.Զ.Գ.Ա.ՅԻՆ

ԴԷՄՔԵՐ

ԳՐԱԳԷՏ ՀԱՅԵՐ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՇԱՐՔ

ՎԵՆԵՏԻԿ

ՏՊԱՐԱՆ Ս. ՂԱԶԱՐ

1913

3324

P. Sim

I² (V)

p. 42;

ants

Chac

- Ger.

II (86)

(V. 1913)

p. 349

Paron

III (V. 1)

p. 91;

IV (V. 1)

Arph

Post.

V. (V)

lean

VI (V)

p. 30

VII (V)

p. 25;

Isaki

rean

Qalan

grig.

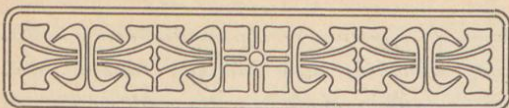
351;

Soth

VIII (V)

- P. Simeon Jeremeian: Armenische Literaturen ^{Grav}
 I ^(Vind. 1920): Ghazar Aghayan, p. 1. - Mat. Hamir
 p. 42; E. Aršin Bagratuni, p. 72 - Garegin Šir. Šir
 antstean, p. 210; - Chrimian Hayrik, p. 261; -
 Chačatur Šir Misagean, p. 311; - R. Serpēnan, p.
 - Ger. Jed. Šürmigean, p. 410 - Š. Ter, Sargsean, p. 49
 II Hōsēph K. Ganikēan, p. 129/220; - Norjēy, p. 241/5
 (V. 1913) Armanak Haykuni, p. 311; - (Tihin) Har, Šardē
 p. 349; - Hōh. Prusati Teroycan, p. 375; - Hōhōb
 Paronean, p. 395/508.
 III (V. 1913): Dathancan Ter Gabriel, p. 5; - P. Gh. Alisi
 p. 91; - Chač. Abovcan, p. 199; - Thom. Therycan, p. 361/6.
 IV (V. 1913) Šēghia Tēmircipašēan, p. 5; - Arphiat
 Arphiatēan, p. 205; - Tusinean Nahapet, p. 395; -
 Pet. Dūrean, p. 435/484.
 V. (V. 1914): Grig. Ōtean, p. 5; - Martič Pēsiktha
 lean, p. 169; - Tserenc, p. 357; - Šrapion Hōēgim
 p. 459.
 VI (V. 1914): Raffē, p. 5; - Perč Prošēan, p. 305; - Šimbat Sahaziz, p. 427; - Dodochean, p. 443/5
 VII (V. 1914): Garnat Bathipa, p. 5; - Ayvagean, Abra
 p. 25; - Haravean, Tigran, p. 35; - Ačēmean, Mkt., p. 42
 Isahakean, Av., p. 74; - Aghanur, Victoria, p. 93; - Zardā
 rean, Ruben, p. 125; - Gerag, Hinas, p. 139; - Leō, p. 203;
 Aqlanthat, A., p. 243; - Parthoēan, Šurēn, p. 297; - Zōhr
 grig, p. 299; - Tāsar, Šubahi, p. 335; - Šē. Aliphāt, p.
 351; - Vošēan, Harapet, p. 385; - Širvanzadē, p. 394;
 Šothean, Hōh., p. 415/36.
 VIII (V. 1914) Grig. Artucani, p. 6; - Hōh. Thumanian, p. 1

Atropet, p. 51; - Hambartsum Aragelean, p. 69; -
Belgon Kürčean, p. 91; - Aghes. Ihanoslean, p. 131; -
Thskatincin, p. 159; - Otean Ervand, p. 185; -
Atom Jercānean, p. 227; - Levon Basakran, p. 255; -
H. Hovhannisian, p. 275; - A. Aharonean, p. 287; -
Tigr. Hamsonakan, p. 355; - Vith. Shaphogean, p. 393; -
Aršak Copanean, p. 405; - Sipuril, p. 433/61.

ՏԻՊԱՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԸ

Դա նոյն ինքն Տարօնեցի Մեսրոպն է:
Ժամանակն է որ մենք ալ երկու տո-
ղով մը յարգենք անոր մեծ յիշատակը.
պիտի խոյս տանք այն գոյներէն ինչ որ
իր պատկերին յարմար չեն. որով մեր
այս անպաճոյճ էջերը, ուրուագիրը պիտի
ըլլան այն դէմքին, որուն երկրպագու է
հայ դպրութիւնը:

*
* *

Գրական մեծ տարեգարձին յիշատակը
աննշան թորչով մը ճախրեց անցաւ: Կան.

խաւ կը պատրաստուէր արժանաւոր երկե-
րով պատուել այդ հանդէսը. գրերու գիւ-
տի բազմադարեան տարեդարձի հանդէսը:
Դեռ գրական ցոյց մը չի տեսանք. միայն
Պ. Լէօ հրատարակեց հայկական գրերու
հեղինակ Ս. Մեսրոպի կենսագրութիւնը:
Այդ գրքին կարելի է տալ ուրիշ անուն.
Վասն զի դա միայն կենսագրութիւն չէ
այլ և ազգային հին պատմութիւն: Կեն-
սագիրը 1903ին կ'ուղեւորի դէպ ի Օշա-
կան. ճանապարհորդագրութեամբ ուրուա-
զճուած է Ս. Մեսրոպի գերեզմանը. Պ.
Լէօ հիասթափած կը բացագանչէ. « Իբրեւ
հայ գրագէտ, պիտի խոնարվեմ իմ մեծ
պապի առջեւ, որ ինձ, ինչպէս և ինձ
նման հազարներին, գրեր է տուել սրտի
և հոգու իղձերը, թախիճն ու զգացմունք-
ները պատկերացնելու... »: Ու այս պաշ-
տումը, այս զգացմունքը, նոյն գրական
մեծ պապին կը տածէ ամէն հայ գրագէտ,
որ ըմբռնած է գրերու գիւտի պատմական
ու գրական նշանակութիւնը:

Բայց գրագէտէն զատ, ամբողջ անուա
ղասակարգն ալ պէտք է ծանօթանայ այդ
նշանակութեան, պէտք է լիովին ըմբռնէ
գրերու գիւտի դերը, և գտնողին արժա-
նիքը: Պ. Լէօ այդ նպատակով իր ընթեր-
ցողները կը հրաւիրէ Օշական, Ս. Մես-

բոսի գերեզմանին քովը. « Դարերն են
 շշնջում, լսենք նրանց »: Ու դարերու
 պատմութիւնը կը խօսի. մեր միտքը
 հիացումի ժամանակ չունի, շուտափոյթ
 կը ծագի կ'անցնի վաղեմի պատմութեան
 ոգին: Պ. Լէօ զայն ցոյց կու տայ, ու չի
 գոհանար միամիտ կարծուած պատմիչնե-
 րու լապտերով, կը դիմէ ժամանակակից
 (քննութեան կարօտ) քննական մտքերու
 լոյսին:

*
 * *

Բեւեռագիտութիւնը խրոխտ հովեր կը
 փչէ, ու կան ոմանք որ այլ եւս զայն
 անժխտելի ճշմարտութիւն կ'ընդունին, այդ
 դասակարգէն չէր Հ. Ալիշան. և կան եւ-
 րոպացի բեւեռագէտներ որ լիովին վստա-
 հութիւն չունին իրենց քարոզած բարբա-
 րին... Ուրարտու բառը, ուրուականի պէս
 բան մը շրջմոլիկ կը թափառի, դա պաշ-
 տողներ ունի. յանուն այդ նուախային կը
 խօսի նաեւ մեր պատմիչը: Բայց համա-
 փութ, կարճ է խօսակցութիւնը, մենք բնա-
 կանաբար ոչ իր պատմական ազդիւրնե-
 րուն, այլ իր պատմութեան ունկնդիր կ'ըլ-
 լանք: Գրագէտի, վիպասանի կամ հրա-
 պարակագրի բեմէն չի խօսիր, այլ իբրեւ
 պատմիչ կը գրաւէ իր ընթերցողները:

Մեր պատմութեան ու բանասիրութեան մասնագէտները Պ. Լէօյի պատմածներուն ունկնդրելով, գուցէ աւելի՛ քան թէ պակաս բան մը լսեն. չոր գրիչ բանասէրները՝ սիրով կրնան ունկնդիր ըլլալ այդ պատմչին. պիտի առնեն համեստ գաս մը, պիտի խմանան թէ չոր նիւթերու վրայ ինչպէս պէտք է գրել, որ ընթերցողաց ոչ միայն ուշագրաւ, այլ և օգտակար ըլլան:

Պատմիչը ցոյց կու տայ նախահայոց օրօրանը՝ Արարսի հովիտը, ուր նախահայերը — ուրարտեան կոչուած ցեղերը անյայտ ժամանակներէն սկսած՝ ապրած, զարգացած են: Ու հայ հայրենիքի մէջ, Հայաստան անունը Քրիստոսէ առաջ, հին գերորդ զարուն առաջին անգամ կը լսուի: Ասորեստանի ու Պարսկաստանի միապետական բռնակալներու պատմութիւնը սոսկ կալի յիշատակներով կ'ուրուագծէ. ինչ էնպատակը, շատ որոշ, շատ պարզ. պատմիչը իր ունկնդիրներուն կ'ուզէ իմացընել թէ հայը ինչ զարգացում կրնար ունենալ, քանի որ շրջապատուած էր շուրջ ու արիւնրուշտ բարբարոսութեան մատնուած զրացիներով: Հէքէաթներ չեն իր պատմածները, պատմական փաստերը առած է Հերոդոտէն, Ստրաբոնէն, Տակի-

տոսէն և Մոմսընէն: Պատմիչը ոգեւորուած
կը խօսի Մեծն Աղեքսանդրի վրայ: Պար-
սկաստանը կը նկատէ ասիականութեան
վառարան, պէտք է հասկնալ խաւարի,
ապականութեան, յետադիմութեան կե-
ղրոն. իսկ յառաջադիմութեան, քաղաքա-
կանութեան զրօշակիւր՝ Աղեքսանդր Մա-
կեդոնացին է. լուսաւորութեան դրախտը
Յունաստանը: Չեմ գիտեր որքան համո-
զիչ է այն գաղափարը, թէ Աղեքսանդր
ազգերը նուաճելով, կ'ուզէր քաղաքակա-
նութիւն սփռել. ահա այդ գաղափարէն
է նաեւ մեր յարգելի պատմիչը. սակայն
ըստ իս, այդ աշխարհակալն իրեն նպա-
տակ ըրած էր փառասիրութիւնը, նուա-
ճում, տիրապետութիւն, ամբողջ երկիրներ
ղիակներ սերմանեց. գազանային էին իր
լէզէոնները. անոր նպատակը կոտորած,
ջարդ էր, արիւն թափել, և ոչ թէ քա-
ղաքականութիւն սերմանել, ան իր ճի-
ւրանները մինչեւ իսկ համաստեղութեանց
ալ ուզեց երկնցընել, անտարակոյս ոչ
հրատի գաճաճները... քաղաքակրթելու,
այլ ստրկացնելու համար! Եւ շատ անգամ
կարող ենք սխալիլ, երբ ժամանակակից
ազատ մտքով, դատենք կամ գնահատենք
վաղեմի բարբարոս դարերու պատմու-
թիւնը: Ազգերը պատերազմեր են ոչ քա-

զաքակրթութեան, այլ գոյութեան խնդրոյն անյագ տենչէն մղուած ու մի միայն աշխարհակալութեան համար. պատերազմի նպատակը միշտ գազանային եղած է ու է նոյն իսկ այս մեր օրերուն, երբ Humanitéի քարոզիչները կուրծք կը պատըռտեն, կը բողոքեն խժոժութեանց դէմ: Բարբարոս ազգերու պատմութիւնը թողունք մէկ կողմ. արիւնի ահեղ ծովերէն հեռանանք: Օշականի պատմիչը, նուրբ գոյնով մը կը ստուերագրէ Հայոց պատմութիւնը. հայ գրականութենէն առաջ, հայոց պատմութիւնը ախորժով կը լսուի:

*
* *

Ի՞նչ էր մեր ազգը զրոց գիւտէն առաջ: Պատմիչը նախահայերու ու նահապետներու կենցաղը, քաջագործութիւնը չի նկարագրեր: Քրիստոնեայ Հայաստանի պատկերը կը ցոլացնէ: Սասանական ազգը այն օրէն որ Քրիստոսի խաչը կրօնական տաճարներու վրայ կը տեսնէ, հայ աշխարհը քաղաքականօրէն քարուքանդ ընելու կը սպառնայ. այդ սարսափը ու յունական կեղծ ու նենգաւոր բարեկամութիւնը և ներքին կրօնական կոփները, ու պառակտումները ցնցեցին հայութիւնը:

Քրիստոսի խաղաղութեան քարոզիչները
 ըստ Ազաթանգեղոսի՝ պիտի պատերազմէին
 « զազանամիտ, վայրենագոյն, ճիւղաբա-
 րոյ » ցեղի մը հետ. այս ածականները
 մոլեռանդորէն տրուած է մեր վաղեմի ազ-
 գին: Կրօնական պատերազմներու կարմիր
 պատկերներու կրկներկոյթը դարձեալ
 մատնացոյց կ'ըլլայ: Արցունքոտ աչքով
 կը դիտենք, որ հայ հողին վրայ քաղա-
 քական և եկեղեցական իշխանութիւնը
 պառակտուած են, չի կայ համերաշխու-
 թիւն. Հայաստանը կը քաշկոտուի երկու
 օտար ուժերու Պարսկաստանի և Յունաս-
 տանի միջեւ: Կրօնական պետերը Բիւզան-
 դիոնի ոտքը կ'իյնան, իսկ քաղաքական
 սուրը կը ստրկանայ Շահերու բռնակալ
 ահեղ ուժին տակ: Պարթեւներու պատմու-
 թիւնը, մեր մաղձոտ երեսին վրայ մխի-
 թարութեան ժպիտ մը կը շողացընէ, սա-
 կայն այն ալ ունի տխուր և շատ քննա-
 դատելի կէտեր: Մեծն Ներսէս զաղափարի
 մարմնացում հայրապետ մը, ահա՛ կ'իշխէ.
 բարեգործութեան սուրբ իտէալը կը հրա-
 շագործէ, ու Փաւստոսի գրութեան համե-
 մատ, Հայաստանի մէջ այլ եւս այդ մեծ
 հայրապետին օրով մուրացկաններ չեն
 մնար. բայց կար կռիւ, ներքին պայքար.
 հաճոյքի, զեղխութեան մատնուած Արշակ

մը կար. թոյլ թագաւոր մը, մարդասպաններու, ոճրագործներու խնամակալ թագաւոր մը. Արշակաւան շինող թագաւոր մը կար. և Մերուժան մը իր պարսկամոլ մեծ կուսակցութեամբ անարկու: Հայաստան հաշմանդամ նահատակ մը կը մնայ. Սասանական ազգը զայն իր ճիրաններուն մէջ կը սեղմէ. յոյնը՝ արդէն մոռցած է իր փափուկ որսը. հայու լեզուն ասորերերէնն է. կացութիւնը ողբերգու է, ազատարարի կարօտ. ու մեզ ցոյց կը տրուի սպառնալիքներու դէմ մաքառող մտաւորական դիւցազ մը. Մեսրոպը: Ասոր նշանակութիւնը մեծ է, Պ. 1էօ զայն կը կոչէ Ուսուցիչը...

*
* *

Ան՝ միայն կորիւնի ուսուցիչը չէ, այլ այն ամենուն որոնք գրքի, գրչի մարդ են: Ս. Մերոսպ մեր գրականութեան, մեր դպրութեան, մեր լեզուի հայրն է: Անոր կենսագրութիւնը մեզի տուած է իր աշակերտը՝ կորիւն վարդապետը: Սա ինչ կարող էր գրել, եթէ ոչ վարպետին արօթէօսը. և իրօք այնպէս. բայց արժանի չէ՞ր Մեսրոպը. անտարակոյս, սակայն պատմարանէն կը պահանջուի պարզ պատմութիւն, ոչ պերճաբանութիւն կամ յափ-

շտակութիւն. Պ. Լէօ իրաւունք ունի ըսելու. « Կորիւն, մեզ բռնութիւն չէ գահացնում, նա շատ քիչ բան է տալիս մեզ: Իբրեւ պատմական երկասիրութիւն, շատ խեղճ գործ է դա: Շատ համառօտ. փաստերի կողմից վերին աստիճանի սակաւախօս, իսկ դատողութիւնների կողմից չափից դուրս շատախօս մի կենսագրութիւն, որի մէջ ամեն քայլում հիացած երեւում է աշակերտը, բայց չը կայ պատմաբանը, որ ներկայացնէր իր տեսած մարդու և նրա կատարած գործի ամբողջ պատկերը »: Ճիշդ են այս խորհրդածութիւնները, բընականաբար դատելով զայն ժամանակակից պահանջներով: Ու մենք գոհ ենք որ գոնէ և այսքանը ունինք:

Հայ մատենագրութիւնը Մեսրոպի կենսագրութեամբ հետաքրքրուած չէ, այլ անոր գրերու գիւտով: Բայց ըստ իս նշանակալից է իր կեանքը, իր գործունէութեան ոգին, որուն մէջ պէտք է ձուլուի այն ամէն հայ արեղայի հոգին, որ կը կրէ սքեմ մը և գրիչ: Մեսրոպ վանականներու ընդօրինակելի տիպարն է: Գեղեցիկ տիպար: Մեսրոպ Տարօնէն է, Հացեկաց գիւղէն, աղքատ գիւղացի մը (396—399). մանկութենէն արդէն իսկ սկսած է սորվիլ օտար լեզուներ՝ ասորերէն, պարսկերէն,

յունարէն: Կ'անցնի Արարատեան նահանգը, զինքը կը տեսնենք մեր Խոսրով թագաւորի դիւանագիր. արքունական սիրուն կեանք, ասպարէզ կայ իր առջեւ: Սահակ Պարթեւ կաթողիկոսական աթոռ կը բարձրանայ. սա Մեծն Ներսէսի որդին է, անոր պէս ուժ կու տայ եկեղեցականութեան, վանականութեան. ճգնաւորները կը բազմանան, ճգնասուն մըն էր նաեւ նոյն ինքն կաթողիկոսը. Մեսրոպ շլացաւ անապատականներու խաղաղ կենցաղովը. քաղաքական ասպարէզը, իրեն համար այլ եւս տաղտուկ, մտքի ցրում է. ահա զինքը պալատական պերճ կեանքէն հեռացած կը տեսնենք, ժամանակ մը կը կղզիանայ անապատին մէջ. սակայն այդ առանձնութեան, հոգեւորական կեանքը ինքը կ'ուզէ պողարերել առաքելութեան — միսօնարութեան մէջ: Խոսրովի զինուոր չէ, այլ Քրիստոսի հայ խաչակիր. կատարեալ ու հանճարեղ առաքեալ մը. ո՞վ էին իր ունկնդիրները, ըստ Կորինի «անկարգ, անդարման, գազանամիտ, վայրենագոյն, ճիւղաբարոյ» անձեր. այս հայերուն հետ էր իր գործը. բայց նա ճարտար է, ճարտասան. կրօնական վարդապետութիւնները՝ գրելու գիւտէն և հայ թարգմանութիւններէն առաջ,

ընդհանրապէս ասորի լեզուով կ'աւանդուէր. միաիօնար Մեսրոպը քաջահմուտ այդ լեզուին, լաւ կը թարգմանէր կրօնքի վարդապետութիւնները. հայ հեթանոսութիւնը քաջ միաիօնարի հանդիպած էր: Ժամանակի անգթութիւնը, բարքերու բռնակալ ուժը, անտարակոյս կը ներգործէ բարի և չար սրտերու վրայ հաւասարապէս: Մեսրոպ Գողթան գաւառի մէջ իբրև Քրիստոսի քարոզիչ՝ իր հետ միայն խաչ չէր տարած, այլ սուր: Պէտք է խոստովանիլ որ կրօնափոխութիւնը շատ անգամ միայն խաղաղանիշ օրհնութեամբ մը չէ որ ի գործ դրուած է. հեթանոս դարերու մէջ բռնակալութիւնն ալ առ հասարակ ամէն տեղ, ամէն դաւանանքի պատկան պետութեանց մէջ ունեցեր է իր ողբալի ազդեցութիւնը: Նաև Ս. Մեսրոպ ի հարկին ոչ միայն Ս. Խաչը հաւատացեալներու վրայ շարժեր է, այլ և բռնակալութիւնը. ինքը ժամանակին ոգով շարժեր է, ինչպէս նաև իրմէ առաջ իր երէց վարդապետները՝ Լուսաւորչէն սկսեալ: Հայաստանի մէջ կար «Յարրարիանոս» կոչուած աղանդը. Ս. Մեսրոպ պիտի ջնջէր անոնց արմատը. հըռ, ոչխարային լեզուն ուժ չունէր. կը դիմէ տանջանքներու, մենք կը յիշատակենք աշակերտին վկայութիւնները.

« Ապա յետ այնորիկ ձեռն արկանեն զգժպատեն և զկամակոր Բարբարիանոս աղանդ քննելոյ. և իբրեւ ոչինչ գտանէր հնարս յուղղութիւն ածելոյ, առեալ ի գործ արկանէր զթշուառացոցիչ զաւազանն, ծանրագոյն (ծայրագոյն) պատուհասիւք ի բանդս, ի տանջանս, ի գելարանս: Իսկ յորժամ այնու եւս պակասեալք ի փրկութենէն գտանէին, խորտակեալս ապա խանձեալս, մրեալս և գունակ գունակ խայտառակեալս, և յաշխարհէն կորզէին¹ »:

Քրիստոս խաղաղութեան քարոզիչը, սուրբի հալածանքի թշնամին, թշուառներու, ողորմելիներու զթուլեան վարդապետը, կ'ունենայ այդպիսի առաքեալներ. բարբերն այդպէս կը պահանջէին: Կարճը ենք այսպէս արդարացընել . . . Այն շողշողուն պատկերը որ մեզ ցոյց կը տրուի, անտարակոյս, ունի իր մահկանացու աբատները. Մեսրոպի այդ բռնակալութիւնը, խաղաղութեան ներհակ ներշնչումը, իր միակ արատն կարելի է ընդունիլ, որ կը չքանայ իր անսահման վառ, կրակոտ,

1. Կորին Պատմութիւն վարուց և մահուան Ս. Մեսրոպայ վարդապետի, Էջ 29, վենետիկ տպ. Ս. Ղազար 1894:

ստեղծող գաղափարներու ու գործունէութեան հանդէպ: Այդ հոգին մենք պիտի ցոյց տանք:

*
* *

Մերոպի պէս բռնկած ազգասէր, լաւութեամբ ուժ մը, տաղանդաւոր միտք մը, սոսկական ճգնաւոր մը, մի՛ միայն աղօթքի ու ալէլուներու յափշտակութեանց մէջ չէր կրնար ապրիլ. ան իր կարողութիւնները չուզեց սպաննել. գործիչ մըն էր, ուզեց գործել: Քրիստոնեայ հայ տաճարներու մէջ յատուկ հայ բարբարի տեղ ասորերէն լսելը, հայկական ոգւոյն այլանդակ խուժողութեան մըն էր. անպատիւ ազգային ոգւոյն: Քաղաքական գահը բռնած էր լուսամբիտ Արշակունին Վոսմաշապուհ, իսկ եկեղեցականը Մերոպի սրտակից սիրելի Սահակ Պարթեւը: Գործելու շատ յարմար առեւն էր: Խաղաղ է Հայաստանը. չի կայ ներքին ու արտաքին կռիւ: Հայ դիւաններու մէջ ամէն բան կ'արձանագրուի ոչ հայերէն, այլ յունարէն, ասորերէն, պարսկերէն. անպատշաճ, անվայել էր այս: Հայութեան՝ հայ զբաւոր լեզու պէտք է, և ասոր համար կարեւոր էին հայ հնչուն տառեր. ահա՛ Մերոպ այս գիւտին հետամուտ կ'ըլլայ. իրեն ա-

Չակից են թէ թագաւոր և թէ կաթողիկոս: Վրամշապուհ կ'իմացընէ որ Միջագետի մէջ Գանիէլ ասորի Եպիսկոպոս մը՝ ունի հայերէն տառեր. ուրեմն գործը զիւրացած է¹: Չեւը կը բերուին անոնք. բայց Մեսրոպ գոհ չէ. անոնց պակասա-

1. Գիմելով մեր ազգային պատմութեան՝ ուղղակի ազդուրին, կը տեսնենք Խորենացիի հետեւեալ վկայութիւնը. «Մատուցեալ առ արքայն քահանայի ուրումն՝ Հարէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր հայկականաց լեզուաց աննիլ նշանագիր, յարմարեալ ի Գանիէլէ եպիսկոպոսէ՝ յիւրմէ մերձաւորէ, Զորով անփոյթ արարեալ արքային, և ելեալ ի Հայս, զամսէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Մեսրոպ զամենայն եպիսկոպոսունս՝ հոգալ զգիւտ զպրութեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային, և նա պատմեաց զասացեալսն վանականին, Զոր իբրև լուսն, թախանձէին զնա՝ փոյթ զայնպիսեանցն աննիլ պիտոյից: — Վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական և հաւատարիմ իւր, խաղունի ազգա՝ Վահրիճ անուն, յսոյ փափագող նորին գործոյ, առ Հարէլն այն: Զոր առեալ, և երթեալ նովա հանդերձ քաջ հմտացեալ ի Գանիէլէ, կարգեալ ըստ ձեռոյ օրինակի յունականին զվաղընջուց գտեալ նշանագիր ասոից. եկեալ ետուն ցմեծն Սահակ և Մեսրոպ: Որոց ուսեալ, և թեւածելով ընդ նոսա տղայոց զամս սակաւս, տեղեկացեալ զիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրոց ստոյգ հուովել զհեղենայ բառից հայկականաց հագներգարար՝ մուրացածոյիւ այնուիկ զձագրութեամբ»: (Խորենացի. էջ 495): Պարզ է Խորենացիի այս վկայութիւնը. նոյն և նման օրինակ կը պատմէ և Կորին վարդապետ. ու սա եւս կը հատտաւէ որ այդ տառերը զոհացուցիչ չէին. «Իսկ իբրև ի վերայ հասեալ թէ չեն բուսական նշանագիրքն՝ սղջ ամեկ զսիւղորայս և զկապս հայերէն լեզուոյն, մանաւանդ զի և նշանագիրքն իսկ յայլոց զպրութեանց թաղեալք և յարուցեալք զիպեցան: Զեա այնորիկ դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դամնային»: (Կորին էջ 18):

տրութիւնը, նոր հետախուզութեանց պատ-
ճառ կ'ըլլայ. դժգոհութիւնը շատ անգամ
յառաջադիմութեան հորիզոնը կը լուսա-
ւորէ: Մերոպ հետամուտ է կատարեալին:
Պ. Լէօ հարեանցի կը յիշատակէ տառե-
րու գիւտի պատմութիւնը. ուր սակայն կը
կայանայ Մերոպի մեծ նշանակութիւնը,
և կ'արժէ զայն վեր հանել որքան որ կը
ներէ մեր ուժը ու էջերուս սահմանափա-
կութիւնը: Երբ բանասիրական կամ քն-
նական հայագիտութիւնը նոր ուժ մը առ-
նելով՝ անաչառ ուսումնասիրութեան են-
թարկուեցան հայ զպրութեան կարեւոր
էջերը, աննշան նիւթ մը չէր նաեւ տա-
ռերու գիւտի պատմութիւնը. այն ալ քն-
նական բովերէն մէկ քանի անգամ ան-
ցաւ, ու մինչեւ ցարդ տակաւին զուտ
զտում մը չունեցաւ. խելացի կը գտնենք
Պ. Լէօյի որոշ հայեցողութիւնը. « Մեր
բանասիրութիւնը, հիմնվելով պատմագիր-
ների տառացի իմաստի վրայ, ընդունում
է որ հին ժամանակներից գոյութիւն ու-
նէին տառեր, բայց մի և նոյն ժամանակ
հաստատապէս պնդում է որ Մերոպից
առաջ հայերէն գրականութիւն չէ եղել:
Եթէ այսպէս է, պէտք է ուրեմն ընդու-
նել և այն որ այդ տառերը անպէտք ըն-
կած էին, նրանք չէին գործածուում նոյն

իսկ արքունի և դիւանական գրագրութիւն-
ների մէջ, որովհետեւ յայտնի է և այն,
որ գրագրութիւնները լինում էին յունա-
կան, պարսկական և ասորական լեզու-
ներով¹ : — Պատմիչը այս հարցերու
մէջ չուզեր մտնել, վասն զի զանոնք
պատմական հանելուկներու շարքին մէջ
դրած է. ո՞վ պիտի կարենայ հանել, ան-
տարակոյս բանասիրութիւնը, քննական
լուրջ գիտութիւնները: Սակայն յետ շատ
մը ուսումնասիրութեանց, տակաւին այդ
խնդիրը հանելուկ կը մնայ, և արդէն մեր
ո՞ր բանասիրական հարցերը տուած են

1. Մերոպ արքունի պալատէն դիւանագրի պաշտօնէն
հեռանալուն, կը զգացուի իր պակասութիւնը. ինքը ար-
ձանագրութիւնները պարսկերէնով կը կատարէր: Խորե-
նացին կը գրէ. (յէջ 484). « զի մինչեւ գնաց Մերոպ
յարքունական գրանէն՝ ոչ զոր ի ճարտարաց գտանէր
անդ ի զպրաց, քանզի պարսկականան վարէին զրով » :
Քննական հետազոտութիւնները ցոյց տուին որ մեր առ-
ոնրու գիւտէն առաջ, ունէինք արձանագրութեանց համար
կարեւոր նշանագիրներ. ունէինք յատուկ սղագրութիւն
մը, զպիրները հմուտ էին այդ գրութեան: Էրբ Ս. Լու-
սաւորիչ ահռելի տանջանաց մասնուած կը պատասխա-
նէ, մի և նոյն ատեն այդ զպիրները անոր խօսքերը
կ'արձանագրեն. « Եւ մինչդեռ կայրն կախեալ (Ս. Գրե-
զոր Լուսաւորիչ) այնպէս, խօսեցաւ զայս ամենայն. և
զրեցին ատենակալ զպիրքն նշանագրացն. զի առ ոչինչ
համարեալ զկախադան... Եւ այլ եւս բազում քան զայս
խօսեցաւ՝ մինչդեռ կայր կախեալ և զրեցին և մատուցին
զայն առաջի թագաւորին » (Աղաթ. 89-90): Լսին այդ
նշանագիրները բեւեռագիր կամ եզրիպտական սրբազորո՞ւմ
ատներու նման բան մը կը կարծէ:

որոշ, յայտնի ու պայծառ պատասխան: Գեռ պէտք է աշխատիլ, գլուխ մաշեցընել, և լըջօրէն, հմտօրէն, լայն գիտութեամբ օժտուած աշխատիլ: Այս է ցանկալին: Մեր դպրութեան հայրը կը տեսնենք տժգոհ իր ցանկացած գիւտին. զայն կը տեսնենք կատարեալին ցանկացող. յամառ միտք մը, դժուարութեանց դիմադիր, գաղափարի, կամքի տէր արեղայ մը, աշխատող, լուրջ աշխատող: Կնճոտ դժուար հարց մը իր առջեւն էր, զայն պէտք էր լուծել. առանց անոր ազգութիւնը և կրօնը վտանգուած կը տեսնէ. Պարսից ազգեցութիւնը ազգակու է, հակուլ:

Ուժեղ ու քաղաքականացեալ ազգերը ունէին իրենց յատուկ տառերը, նշանագիրները, բարբառը: Յատաջադէմ հայ միտքը ուսկի՞ց պիտի ընդօրինակէր կամ պիտի կաղապարէր իրեն լեզուին յատուկ տառերը: Այս կարեւոր հոգը ստանձնած էր Մեսրոպ: Նա երբ Գանիէլի տառերով չի գոհացաւ, հետը կ'առնէ իրեն աշակերտող ուսումնասէր ուշիմ պատանիներ, Հայաստանէն կ'ելլէ, կը դիմէ ուղղակի Միջագետք. անձամբ կը տեսնուի Գանիէլի հետ. ոչինչ նորութիւն. աշակերտներէն մէկ մասը հոն կը թողու որ հմտանան աստ-

ընդհանուր զգացումներն ենք հետը առած ճամբայ կ'ելլէ. իրեն խորհուրդ կը տրուի երթալ Եդեսիա Ամիգ քաղաքը, ուր կը գտնուի Պղատոն ճարտասանը, որ իր հմտութեամբը կարող էր լուսաւորել զինքը. սա ալ լոյս չունի իրեն համար. կացութիւնը ճարահատ էր, բայց Մեսրոպ յուսահատ չէ. գաղափարի տէր արեղայն կը թափառի Եդեսիայէն Փիւնիկաստան¹, յետոյ զինքը կը գտնենք Սամոսացոց քաղաքը, Եպիփանոսի աշակերտին Հոփանոսի քով, սակայն այս համբաւաւոր մենակեացն ալ Մեսրոպի մտքին մէջ չի կրցաւ ստեղծել հայկական տառեր: Պատմութիւնը ցոյց կու տայ որ Մեսրոպ դեռ չի յուսահատեցաւ. յոյսը սակայն միայն երկինքէն կախուած կը տեսնէ: Պատմիչներ՝ Խորենացի, Փարպեցի և Կորիւն միաբերան կը վկայեն որ Մեսրոպ այլ եւս ազօթքի և հսկումի դիմելով, հրաշքով կը գտնէ մեր տառերը. տեսիլ-

2. Առանց լեզուարանական վերլուծումներու մէջ մըսնելու, հայկական տառերը բաւական նման կ'երեւին ամեն տառերու արմատ փիւնիկերէն (alef, beth, guimel, dalet, hé, vau, zaïn, heth, teth, iod, kaf, lamed, mem, nun, samech, ain, phé, cade, quof, resh, sin, tau) այբուրէնին. արդեօք Ս. Մեսրոպ, Փիւնիկաստանի մէջ, իր զիւտին համար, այդ տառերէն սպաւորութիւն մը չի կրնց:

քով մը կը յափշտակուի, առջեւը կը
 պատկերի քար մը, որուն վրայ աներևոյթ
 թաթ մը զանազան տառեր կը գրէ, այս
 նշանները մի և նոյն տառն կը դրոշմուին
 իր սրտին վրայ: Յափշտակութենէն յե-
 տոյ՝ Մերոպ հիասթափած կը դիմէ
 Հոփանոսին, որուն կը պատմէ գիւտը,
 նա ձեւեր կու տայ այդ նորագիւտ տա-
 րերուն: Մերոպի ուրախութիւնը կատա-
 րեալ էր: Իր սիրելի ընկեր Սահակ կա-
 թողիկոսը կ'ուրախանայ այդ գիւտով:
 Մերոպ տառերուն գորչն կ'ըլլայ, իսկ
 Սահակ անոնց կու տայ ձայն ու հեզ:
 Մեր պատմիչները այսպէս կը վկայեն
 տառերու գիւտի մասին. իսկ նորագոյն
 բանասիրութիւնը նաեւ այս գիւտը քննու-
 թեան ենթարկելով, Մերոպի հնարած
 տառերը կը համարի՝ ը, ժ, լ, խ, ծ, ն,
 ձ, ճ, յ, չ, ջ, վ, բ, ց: Իր գիւտին ան-
 տարակոյս աջակցեր են յունարէն տա-
 րերն. թէեւ այս ալ տարակոյսի մէջ է
 և կնճռոտ խնդիր մը. դեռ վերջերս Համ-
 պուրկի արեւելագիտական ժողովին մէջ,
 նաեւ մեր տառերու հարցը ձեծուեր է:
 Գիտնական հայագէտները տարբեր կար-
 ծիքներ կը ներկայացընեն. մեր տառերու
 տիպար եղած կը համարուին Զէնտ, Ա-
 սորի և Պարսիկ՝ այս հին ազգաց միոյն

տառերն: Յոյն, Լատին և Ասիական մեծ ազգերու այբուբէնը կ'ունենայ նախահայր փրենկեցւոց հնարած նշանագրերն, շատ բնական է որ Ս. Մեսրոպին զիւտին ալ անշուշտ նպաստած ըլլայ ժամանակակից ազգի մը այբուբէնը: Բայց ո՞ր այբուբենը, այդ պէտք է ապագան վճռէ:

Պատմիչներ Մեսրոպայ կ'ընծայեն նաև Վրացի և Աղուանաց ազգերուն նշանագրոց զիւտը: Բայց մեզի ուշագրաւ է մերինը:

*
* *

Գրոց զիւտը մեր մտաւորական ոգեւորումի և կենդանութեան դարը ստեղծեց: 1500 տարի առաջ, այդ մեծ զիւտի օրը աննկարագրելի հիացումով անմահացաւ: Կորինն խանդավառութեամբ կը նկարագրէ այդ մտաւորական տօնախմբութիւնը. Հայաստան՝ Մեսրոպի մուտքը յազթական էր. « Հոգելից ուրախութեամբ եկեալ հասանէր ի Հայաստան աշխարհն, ի կողմանս Այրարատեան գաւառին . . . Եւ ոչ այնպէս մեծն Մովսէս զուարճանայր յէջս Սինէական լեռինն. Հասեմք թէ առաւելօքն՝ պակասագոյն »: Արքունիք և կաթողիկոսարան եռուզեռ ուրախութեան մէջ են. կը լսուի Մեսրոպի ժամանումի լու-

ըը. արդէն իսկ տարածուած է տառերու գիւտի աւետումի արձագանգը. թագաւոր և հայրապետ, նախարարագունդ աւագանի ամբոխ, Մեսրոպի ընդառաջ կ'ելլեն, անախնքը Ռահ գետին ափունքը. հանդիպումը ամենուն կուրծքին մէջ սրտի ուրախ տրոփում մը կը պայթեցնէ. յուզուած կ'ողջագուրեն տքնութեան, աշխատանքի Սինայէն վար իջնող Մեսրոպը.

« Զջանկալի ողջոյնն միմեանց տուեալուստի և բարբառօք ցնծութեան և երգօք հոգեւորօք, և բարձրագոյն օրհնութեամբք ի քաղաքն դառնային, և զաւուրս տօնական ուրախութեամբ անցուցանէին » :

Այսքան տող լաւ կը խտացնէ այդ գիւտի ուրախութեան նշանակութիւնը : Մեսրոպի նոր կենսագիրը կը գրէ. « Մեր ամբողջ պատմութեան ընթացքում սա առաջին մեծ գէպքն է, երբ հայ ժողովուրդը մի ճշմարիտ, նշանաւոր յաղթութիւն տարաւ » : Յաղթանակի արդիւնքը յետոյ տեսնուեցաւ : Վարժարաններ կը բացուին. մեծ վարժապետներն են Մեսրոպ ու Սահակ : Տառերու գիւտէն առաջ, գրաւոր վաստակ չկայ : Ճանապարհը բաց էր, և արշաւողները պատրաստ քաջախիզախ :

Վարպետները բարեշրջումի առաքելները՝
 եկեղեցականներ էին, ու հայուն համար
 նոյն ատեն ամենէն անմիջական պէտքերը
 կրօնական գրքերն էին: Բնականաբար հայ
 եկեղեցիներու մէջ օտար լեզուով հնչող
 աղօթքները, ընթերցուածները խորթ, խայ-
 թող արձագանգ մը ունէին. ամենէն ա-
 ռաջ անոնց պէտք էր դարման: Տաղան-
 դաւոր աշակերտները կը հմտանան մայ-
 բերի դպրութեան. Ս. Սահակ զլուխ կե-
 ցած՝ կը սկսուի Ս. Գրոց թարգմանու-
 թիւնը: Մերոպ թափառական է, եռան-
 դով կ'այցելէ բացուած վարժարաններուն.
 Ինքը կրթութեան կը պարապի: Մեր մտա-
 ւորական լուսաւորիչները աչուրնին կը
 դարձնեն զէպ ի Յունաստան, հոն է կա-
 ուցուած լոյսի փարոսը. Ասորեստան
 այլ եւս իր խրոխտ կացութեան մէջ չէր
 գտնուեր. հայը պէտք էր դիմել ուղիղ և
 յորդ աղբիւրին. ու այդ աղբիւրը կը վա-
 գէր Յունաստանէն: Մեր թարգմանիչները
 Աստուածաշունչի թարգմանութեան համար
 նախ կը դիմեն Ասորերէն բնագրին: Յա-
 ռաջադիմութեան համար զգացուեցաւ որ
 արտասահմանը կարելոր է: Դպրութեան
 հիմնադիրները, իրենց աշակերտները կը
 սկսին լուսաւորեալ կեդրոններ յղել. մենք
 դարձեալ ուղիղ աղբիւրին, կորիւնի ուն-
 կնդիր կ'ըլլանք.

« Ուշ եղեալ երկոցունց երանելեացն՝ զիւրեանց ազգին զզպրութիւն առաւել յարգել և զիւրացուցանել, ձեռն ի գործ արկանէր ի թարգմանել և ի գրել մեծն Խասհակ՝ ըստ յառաջագոյն սովորութեանն: Որոց զարծեալ զէպ լինէր եղբարս երկուս յաշակերտացն՝ յուզարկել ի կողմանս Ասորոց ի քաղաքն Եղեասացոց, զՅովսէփ, և երկրորդ Եզնիկ անուն՝ յԱյրարատեան գաւառէն ի կողմ գեղջէ, զի յԱսորական բարբառոյն գնոցին հարցն սրբոց գաւանդութիւնս, Հայերէն գրեալս զարձուցեն: Իսկ թարգմանչացն հասեալ ուր առաքեցանն, և կատարեալ զհրամանն, և առ պատուական հարսն առքեալ, անցեալ գնային ի կողմանս Յունաց, ուր և ուսեալք և տեղեկացեալք, թարգմանիչս կարգէին ըստ Հելլենական լեզուին »:

Հոս մենք կը տեսնենք թէ երկու վարպետները ինչպէս ազատ ու առողջ մտքով կը խորհին ու կը գործեն: Աթէնք կը յղեն իրենց աշակերտները, օգուտը մեծ է. միայն կրօնական գիտութեան չեն հմտանար. աշակերտներէն ոմանք կը սորվին նաև բնական գիտութիւններ, թուաբանութիւն, աստղաբաշխութիւն, բանաստեղ-

ծուծիւն, քերականութիւն, իմաստասիրութիւն:

Տաղանդաւոր աշակերտները լուսաւորուած՝ Հայաստան վերադարձան և իրենց վարպետներուն հետ ստեղծեցին մեր լեզուի շողշողուն շրջանը — Ոսկեդարը: Ս. Սահակ թերի գտաւ ասորերէնէն թարգմանած Ս. Գիրքը, աշակերտները Յունաստանէն բերած էին յունարէն Ս. Գիրքի հիանալի թարգմանութիւն մը եօթանասնից կոչուածը: Ս. Սահակ շուտով կը սկսի զայն թարգմանել. կրօնական գրքերու թարգմանութիւնը կը բազմանայ. կենդանութեան դարը ծնած է: Ղազար Փարպեցի շատ գրաւիչ գոյներով կը նկարագրէ մեր կենդանութեան դարը: Ժողովուրդը այլ եւս հրապուրուած է, եկեղեցիներու մէջ հայերէն բարբառով լսուած մարգարէներու թղթերը շատ հոգեկան ազդեցութիւն մը կը թողուն: Ժողովուրդը տաճարներու մէջ կ'ընկերանայ եկեղեցական ժամասացութեան. ամբօխը եկեղեցիէն դուրս ալ՝ ոգեւորուած, հրապարակներու մէջ և ճանապարհին կը սազմոսէ. բացուեր է լեզուն, հայը անկաշկանդ ազատօրէն կ'հնովային հետ կը խօսի, երկինքին հետ իր լեզուով յարաբերութեան մէջ է: Ղազար Փարպեցին կը գրէ:

« Զարդարեցան պաշտամունք սուրբ եկեղեցւոյ, յորդորեցան բազմութիւնք արանց և կանանց ժողովրդոց ի տօնս փրկչին և ի ժողովս մարտիրոսաց: Որ շահեալք լի հոգեւոր օգտիւ, ընթանային խնդալիցք ի հաղորդմանէ մեծի խորհրդոյն, արձակեալք իւրաքանչիւր ի տունս մեծամեծք և տղայք, սաղմոսելով և կցորդս ասելով ընդ ամենայն տեղիս ի հրապարակս և ի փողոցս, և առտնին »:

Փարպեցիին հոգեւոր հրճուանքը անպատում է, ժամանակուան պատկերը ճշգրիտ նկարագրած է:

Երկար տեւեց այդ կացութիւնը:

*
* *

Գրականութիւնը կռուի ատեն կը փլչի: Երբ տան մէջ կայ վէճ, մաքառում, պայքար, երկպառակութիւն, ներքին թշնամանք, հոգեկան խաղաղութիւնը մեռած է. և առանց այդ խաղաղութեան կարելի չէ, գրականութիւն մը ստեղծել և զարգացնել:

Վրամշակուհի օրով մենք տեսանք կենսական և ոսկի գրականութեան ծագումը: Նա խաղաղասէր և մտաւորական զարգա-

ցումի համակրող թագաւոր մըն էր. իր օրով առաջին զարկը առաւ մեր գրականութիւնը: Հայրապետ և թագաւոր, այսինքն եկեղեցի և արքունիք համերաշխ էին, խաղաղութիւնը միաբան գործունէութիւն մը ծնած էր: Փարպեցին կ'ըսէ.

« Լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց՝ գիտութեամբ տեսնն ի հոգեւոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ, իբրեւ զՉուրս բազումս որ ծածկեն զձովս: Եւ շնորհիւ ամենախնամ Փրկչին Քրիստոսի կատարեալ այս ամենայն ի ժամանակս Վռամ շապհոյ, ըստ յառաջագոյն գրեցելոց. և լուսաւորեալ զաշխարհ Հայոց »:

Թագաւորը խաղաղ ճերութեան մէջ կը մեռնի, սակայն իրեն հետ ալ կը մեռնի Հայաստանի խաղաղութիւնը: Եւ գրականութիւնը բնականաբար պիտի վրդովէր, պիտի տուժէր: Վռամշապուհէն վերջը հայ դպրութեան հիմնադիրները՝ Մեսրոպ ու Սահակ, սրտաբեկ կը տանջուին ներքին երկպառակութեան ահաւոր հարուածներէն: Հայաստան երբեք ալ տատանէր. ազգասէր անձնանուէր եկեղեցականները գրականութենէն առաջ, կը մտածէին Հայաստանի քաղաքանութիւնը, որ այլ ևս Պարսից ճիրաններուն մէջ կ'իյնար:

Նախարարները՝ այն մաքրափայլ! նախարարները, կ'ուզեն տապալել Արտաշէս մանուկ թագաւորին իշխանութիւնը, և ինչո՞ւ. վասն զի իգամոյ է, զեղխութեան անձնատուր: Նախարարները անասան իրենց որոշողութեանց մէջ, բռնութեամբ կամքերնին կ'ուզեն կատարել: Սահակ հայրապետին կը դիմեն որ հրաժարեցընեն Արտաշէսը: Հայրապետը շատ հայրենասէր ոգւով կը վարուի, երկարօրէն կը ճառէ կը փաստարանէ: Սակայն կը յամառին նախարարները, կը սպառնան և Հայրապետին: Սա ցոյց կու տայ թէ ինչ քաղաքական վտանգներու կը մատնուին եթէ վերջընեն հայկական թագը և օտարազգի Պարսիկ մը իշխեցընեն Հայաստանի վրայ: Ի զո՞ւր: Նախարարները վերջապէս իրենց կամքը կը կատարեն, կը յափըշտակեն Արտաշէսի թագաւորութիւնը և Սահակայ հայրապետութիւնը: Հայաստան այլ եւս անձնատուր էր Պարսկաստանի:

Ու այս քաղաքական նուաճումը ցանկալի և շատ մխիթարական էր Պարսկաստանի համար:

Սահակ հայրապետի համակիրներն ու նախարարաց խմբին հակառակորդ կուսակցութիւնը ըմբռնեց այդ ինքնագլուխ նուաճումի ահռելիութիւնը:

Պարսից համակիրները շուտով զղջացին. իմացան որ իրենց այդ անձնատուրը լլալը գերութիւն մըն է. ընկան դարձեալ Սահակ հայրապետի ոտքը. սակայն ի զո՛ւր. սա բնաւորութեան, կամքի, ողջ սկզբունքի տէր տիպար մըն էր. մերժեց անոնց զղջումը. անոնք ուզեցին զինքը դարձեալ հայրապետական աթոռին վրայ բազմեցընել, սակայն ան անասան մնաց. իր պատասխանները խիզախ են.

« Այլ քահանայանալ ի վերայ տիրանենք և տիրասպան և մատնիչ ժողովրդոց՝ ոչ կարեմ... Ի՞նչ զիս արդեօք ջանայցէք մխիթարել, և կամ սեմ թախանձեցուցանէք զիս քահանայանալ՝ որ զվիրաւորեալ ոչխար հօտին ֆրիստոսի տեսանեմ... յօշեալ յանխնայ և առաջի գիշակեր գազանաց ընկեցեալ յօժտումն... Երթայք յինէն ի բաց, և թոյլ տուք ինձ ողբալ զընդհանուր կորուստ աշխարհիս Հայոց... մի՛ բռնադատէք մխիթարել զիս ի վերայ բեկման ժողովրդեան իմոյ » :

Հայաստանի կործանումը յայտնի էր. Լուսաւորիչ, Պարթեւ Ներսէս և Սահակ Մեսրոպ հաստատած էին Հայկական Եկեղեցին, կրօնք և Ազգութիւն ի միասին

փլչելու վրայ էին ու արդէն սկսաւ: Պարսիկը ասոր կը սպասէր: Մենքու ու Սահակ տառերու զիւտով ուզեցին ամբացընել հայոց նոր հաւատքը, ուզեցին քաղաքակրթել հայութիւնը. և մենք տեսանք թէ այդ գործին համար ի՞նչ էր անոնց եռանդը, ազգայնական կրակը, ի՞նչ վառ հոգի. բայց սակայն մեր լոյսը շուտով կը մարի, յոյսերը կը ցնդին, խաւար ու աւերակ ի միասին կ'իշխեն: Լուսաւորութիւննիս, մեր ոսկեղէն կենսունակ օրերը չերկարեցան, քսանըհինգ տարի միայն, յետոյ, անկում, յետազիմութիւն:

Գառն էր այս կացութիւնը, զօր ողբերգեց խորենացին.

« Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն. զի բարձաւ թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող, վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն, զրդուեցաւ ուղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն »:

Այս էր այն ախուր պատկերը, որ ամէն հայու աչուրներէն արցունք կը կաթեցընէր: Ու այդ պատկերը անջնջելի

մնաց. խորենացիին տխուր քնարը երբէք
չի ջախջախեցաւ...

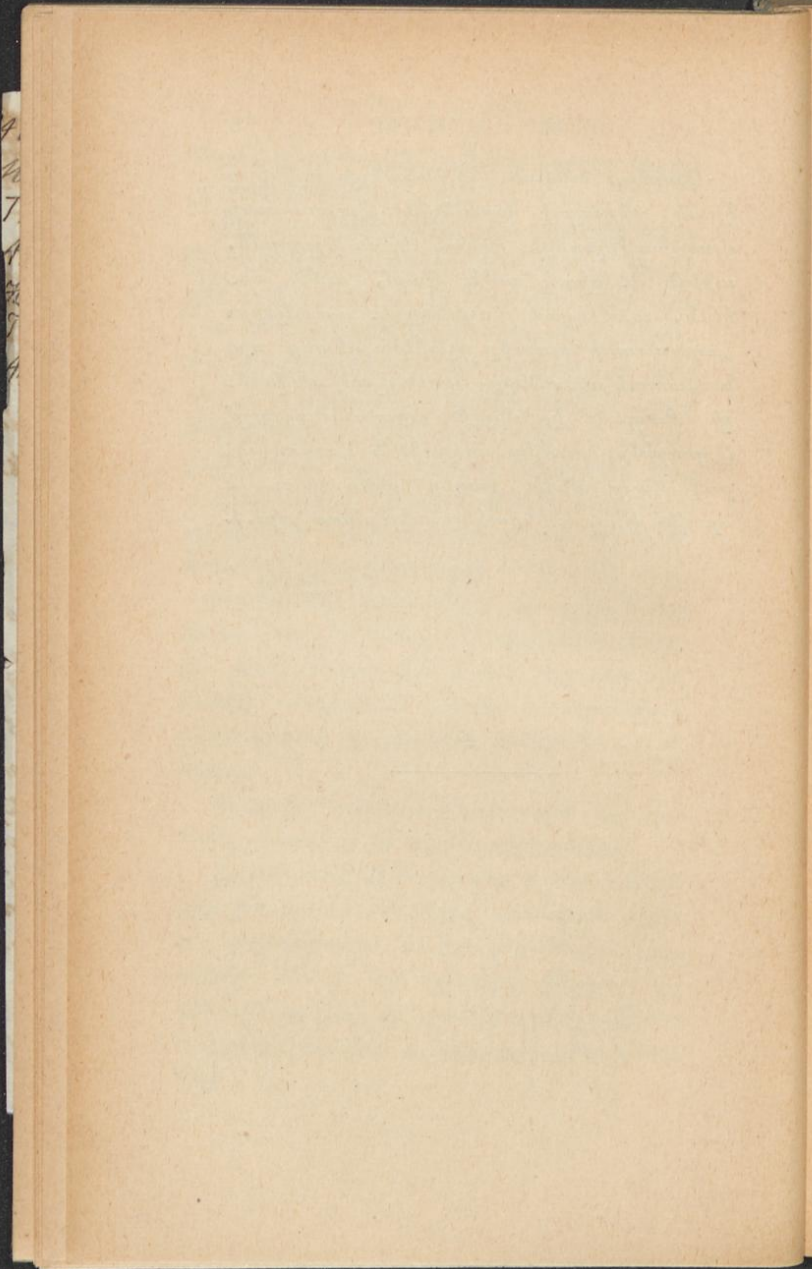
Իր վարժապետները իր ուսուցիչները
Սահակ Մեսրոպ՝ արիւնոտ սրտով կնքեր
էին իրենց շողշողուն կեանքը: Իջեր էին
հող. խորենացին իր ուսանողական կեան-
քէն Հայաստան վերադառնալուն, չի տե-
սաւ իր պաշտած ուսուցիչները. «արդ
փոխանակ խրախճանութեանն ի վերայ
գերեզմանի ողբս ասելով՝ ողորմելի հա-
ռաչեմ, ուր և ոչ տեսութեան ժամանեցի
աչաց նոցա կափուցմանց, և լսել զվերջին
բարբառն և զօրհնութիւն»: Պատմիչները
առհասարակ սրտաճմլիկ ոգեւորութեամբ
կը նկարագրեն իրենց ուսուցիչներու մահը:
Սա իրօք փաստ մըն է թէ ինչ մեծ ար-
ժանիք ունեցած են անոնք, ու աշակերտ-
ները որքան կը յարգէին իրենց վարպետ-
ները:

Սակայն ուսուցիչներու ոգին զգեցան
նաեւ աւագ ու փոքր աշակերտները:

Հայաստանի Աւետարանը և թագը Պար-
սից շահերու և մոգերու ոտնակոխ ըլլա-
լու ենթարկուած է: Աշակերտներու զայ-
րութը մեծ է. կը զինուին խաչով, կը
զինուին զրջով. կը պատերազմին: Անոնց
պայքարը խրոխտ է, ահաւոր, ընդօրինա-
կելի:

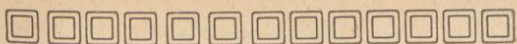
Գարերը անցան. հալածանքի ոգիները
կրակ տեղալով խուժեցին Հայաստանի
վրայէն: Եկեղեցի, զղեակ փլան փշրեցան.
արին ու զիակ ամէն կողմ, ամէն ան-
կիւն. այս եղաւ հայրենիքի պատկերը:
Հայաստանի առիւծը գլխիկոր զիտեց այդ
նահատակ պատկերը, որուն վրայ անջնջե-
լի մնացած էր միայն աստուածադրոշմ
Այրուրեկը, ուսկից զողողջուն մատուրնե-
րով՝ հայը միշտ քաղեց չորս տառ, և
սրտին վրայ քանդակեց ոսկի բառը յոյս...

1904

□

l
R
4
J
2
h
S
h
h
u
u
u
i
h

ՀԱՅ ԱՇՈՒՂՆԵՐ

Ա.

Հայ Աշուղ... այդ ինչ հրապոյրներ
կու տայ երեւակայութեան քնարին: Միտ-
քը՝ ուզէ չուզէ, նուագող գաղափարներու
վրայ կը սաւառնի: Կը լսենք սազի այն
մեղմիկ զիւ ու սուր հնչումը ծնծղանուագ:
Հայ սազը երկու լեզու ունի, սիրաբան
և հոգեբան. կամ սէրը կը մնչէ կամ
հոգին կ'ողբերգէ: Հայ աշուղը ստրուկ է.
իր գլուխը Սափփոյի ծաղկեպսակը չէ որ
կը զարդարէ՝ այլ սարուխ մը, որ մինչեւ
կիսաբաց աչուրները կ'իջնէ. ստրուկ է
ան. կամ զարիպի մը պէս սրճարանի մը
անկիւնը քաշուած կը բանաստեղծէ, կամ
մուրացկանի մը պէս ազբիւրի մը քով,
նոճիի մը տակ, գերեզմանի մը դրան մօտ
կը նուագէ սէրը ու հոգին: Այս նուագ-

ները ստուար պատկանելի հատորի մը մէջ հաւաքուած՝ մեզի կը լսեցնեն Հայ Աշուղներու խմբերգը: Խմբագիր հաւաքողն է վաղեմի գրագէտ բժշկապետ Գէորգ Ալավերդեան. նախ յարգանք մը այդ տաղանդաւոր խմբագրին, յետոյ ունկնդրութիւն աշուղային բամբուռնց:

*
* *

Քառասուն տարի առաջ, Թիֆլիսի մէջ գրագէտ օրհասական մը՝ իր հոգին սփոփող Տէրտէրին լալահառաջ, նուագել կու տայ:

« Արի՛, Աստուած հարցն մերոց:
Որ ապաւէնդ ես նեղելոց,
Հաս յօգնութիւն ծառայիցս քոց,
Անօգնական ազգիս հայոց »:

Օրհասականը սրտատրոփ, կը կրկնէ այդ ազօթքը. անոր ամենէն վերջին մտածութիւնն ալ դարձեալ « Անօգնական Հայոց ազգն » էր. այդ ազգին բոլորանուէր գիտուն զինուորը՝ Ալավերդեան բժշկապետ, 1861ին նոյն ազգանուէր օրհներգով կը կնքը իր 43 տարեկան արդիւնաւոր կեանքը, որ կենդանութիւն կու տայ զեփիւտի

և կեանքի փոթորկին մէջ, ցանուած հայ աշուղներու մեռած նուագներուն:

*
* *

Ախվերդեան Գէորգ՝ Լազարեան Ճեմարանի հինաւուրց աշակերտներէն էր. և Մոսկուայի կայսերական համալսարանէն ելած հայ բժշկագետ մը, որ իր գիտութիւնը ու գրական պաշարը տարածեր է հայ անուս հասարակութեան համար. իր միակ նպատակը հայ ժողովուրդն է եղած. մերժեր է պետական և հասարակական ամէն փառք, աստիճան, և ուզեր է մնալ ժողովուրդի գրական և կրթական զինուոր: Համալսարանէն վերջը, մեծ եռանդով գանձեր է հայ պատմութեան անատ պաշար: Գրամու է Ախվերդեան. հայ պատմական մասնաճիւղին վերաբերեալ գրքեր կը հաւաքէ Էջմիածնի, Լազարեան Ճեմարանի մատենադարաններէն և թիֆլիզի Էնֆիէճեան եղբարց գրավաճառանոցէն: Կը խորասուզուի իր գրքերուն մէջ և լըջօրէն կ'ուսումնասիրէ Հայոց պատմութիւնը ու կը սկսի ժողովրդեան հասկանալի լեզուով գրել ու պատրաստել մեր ազգային պատմութիւնը, կէս կը թողու իր այս ուսումնասիրութիւնը, և կը սիրահարուի հայ-

կական երգերու: Ախվերդեանի կենսագրութեան մէջ կը գտնենք այս տողերը.

«Տճուր ժողովրդին իւր սրտին մօտ նիւթեր, և նա անշուշտ չորս ձեռքով կը գրկի այն: Եւ Ախվերդեանը գտաւ ժողովրդի սիրելի նիւթերը. նիւթեր, որոնք նրա տխրութեան և ուրախութեան ժամանակ նրա սրտի և հոգու լարերը թըրթռացնէին, նրան հասկանալի լեզուով ցաւերը մոռանալու պաշար տային: — Երգը, ժողովրդին ծանօթ նուագարանների թելերի վրայ հնչեցրած խաղերն ու մուխամբազները. ահա ինչ էին Ախվերդեանի ընտրածները: — Երկրորդական համարեց նա այնուհետեւ իւր փայփայած հայոց պատմութիւնն ու այլ գիտնական ուսումնասիրութիւններն և երգեր ժողովելու հոգսին կացաւ »:

Ախվերդեան այս վերջին ուսումնասիրական մասնաճիւղին յարեցաւ, երգը, աշուղային երգը ողջագուրեց: Իր գրասենեակը հայ աշուղներու գրաւոր նուագարանն եղաւ. ամէն կողմէն գաւառներէն, գիւղերէն հայ աշուղները իրեն կը դիմէին, և իր գրասեղանին վրայ կը դիզէին երգարաններ: Հայ սագերու սրտի ու մտքի լեզուն իր քովն էր. կը մնար տպագրութեամբ թրթռացնել այդ հմայիչ լեզուին

լարերը: Ախվերդեանը առաջնութեան պատիւը տուաւ, աշուղներու երգապետ Սայեաթ-Նովայի. նախ հրատարակեց այդ հուշակաւոր աշուղի տաղերը, որոնց սկիզբը նոյն ինքն Ախվերդեան, գրած է ընդարձակ հմտալից ու լեզուարանական տեղեկութեամբ գեղեցիկ յառաջարան մը: Աշուղներու այս բուրաստանէն՝ այն առանձին հովուերգական դրախտին մէջ պահ մը պիտի տնտնանք, ուր դիւրին է տեղեկութիւն մը առնել երգասէր, երգահաւար Ախվերդեանի գրականութեան վրայ:

*
* *

Սայեաթ-Նովայի այդ բանաստեղծութիւնները տպուած են կէս դար առաջ, 1852ին: Նախատինք անձնասիրութեան, երբեմն թանկագին գոհարներ դուրս կը հանէ: Ախվերդեան այդ ազգասէր նախանձախնդրութենէն մղուած, գաեր ու լոյս տուեր է Սայեաթ-Նովայի երգերուն: Կը գրէ երգահաւարը.

«Վաղուց լսում եմ օտարականներուցն ու ազգակիցներուս նախատինքն՝ թէ Հայերն զուրկ են պովետական զգացմունքից, էնդուր որ չունինք մէկ երեւելի քերթուած կամ ազգային աշխոյժ երգեր, որն որ

վկայում ըլին մեր բանաստեղծական ոգուն։ Անհասկանալի է ինձ համար այսպիսի համարձակ վճիռն։ Մինչեւ այս օրս էլ չեմ տեսել մէկ ազգ, որն որ չունենայ խաղ ու երգեր. թէ ուրախ և թէ տխուր վիճակում՝ ազգն կարօտ է խաղին, ու մեզ վրայ չենք կարող ասել գերմանացւոց քերթողի խօսքն — Չար մարդիկ խկի խոդ չունին։ — Հայերն, որք սիրել են լաւ սպրիլն, ու աճեցընելով իր(անց) ազգային շնորհքն՝ տարածել են իրանց մէջ ժամանակակից՝ թէ Պարսկային, և թէ Յունաց քաղաքականութիւնն, անկարելի է որ իրանց հեթանոսութեան ու հարստութեան դարուն չըլին ունեցած պովետական քերթուածներ ու մեհենական երգեր»։

Ահա այս նախանձախղրութեամբ, Ախւերդեանը կը հրատարակէ «Սայեաթ-Նովայ»ն և ցոյց կու տայ որ հայերը «Չար մարդիկ» չեն, վասն զի «խաղ» ունին։ Բայց այդ խաղերը — երգերը գրանել, ցոյց տալն էր քաջութիւնը. այդ քաջագործը նոյն ինքն Ախւերդեանն եղաւ։ Մեր ժողովրդեան անուս, անդպիր հասարակութեան մէջ, շրջող կոյր ու կարդալ գրել չգիտցող աշուղներուն երգը, պէտք էր գրի առնել, սակայն արձանագրողներ կը պակասէին։ Աշուղներուն երգը, մանա-

ւանդ սիրային երգերը, անոնք որ երգաստեղծներէն գրի առնուած էին, դժբաղդարար շատը զոհ եղած են մոլեռանդ գաղափարներու և մանկական ձեռքերու: Հայ երկիւղած պառաւը, վախնալով որ իր անմեղ թոռները սիրային երգերով՝ ամօթխածութեան սահմանէն դուրս կ'ելլեն, շատ անգամ փճացուցեր է անոնց ձեռագիրները: անոնք պառաւին համար դիւային թղթեր են. սագի լարերէն կը հալածուէր այդ երգիչ դեր: Այս տեսակ մոլեռանդական օրինակ մը արձանագրուած է Ախվերդեանի յառաջարանին մէջ. թէ

« Քսան տարի առաջ վախճանած Քիչիկ — Նովի կիսն, հէնց սուգ առնելու օրերն, գցում է իր մարդու թղթերն ու դաւթարն վառած թոնիրն, ահու՛ վայ թէ որդին էլ գնայ հօր ճանապարհով... »:

Աշուղի զաւակը հօր ծուռ ճանապարհէն շեղելու համար, աշուղային սրչափ ձեռագիրներ « դավթար »ներ կրակի մէջ մրկեր, սպառուեր են: Ախվերդեան ցաւելով կը բացագանչէ. « քանի՛ սիրուն բաներ տրւել կ'ուլին կրակին մեր զաւակասէր մերերն ». կը շարունակենք Ախվերդեանի հետագայ շահեկան խօսքերն. « սրանց — ֆանաթիք պառաւները — ճանաչելով՝ զարմանում եմ թէ ո՞ր նախախնամութիւնն

է պահպանել Սայեաթ-Նուլի դավթարն, որոյ գլխից ու վերջից դՂլած թերթերում մեր պառաններու իմաստուն մասներն խնամքով փաթըթել կու'լին իրանց զիրէն ու փլփիւն, չեն ըլիլ պակասցրել իրանց գուլթն մեր առատ երեսերքն էլ փռաներն (փռան, cerf - volant) փռոցքնելով՝ քանի՛ զօղ կու'լին շանց արւել հովերուն իրանց պապի զուարճածայն խաղերովն: Ո՛վ ինչ անէ: Էլի պիտի կրկնենք հնուց մնացած գանգատանքն. « Գիփ գիր չիմանալէն է »: Բայց աշուղներու « դավթար - ին » սեւ ճակատագրէն՝ զուրկ չէին և մեր նախնեաց աւելի շահեկան ձեռագիրները. որոնք ինչպէս գրած են մեր վրպասանները, ապակափեղկի տեղ ծառայած են Հայաստանի նկուղներուն մէջ:

Երգի մշակողներ էին նաև վանքերու մէջ գրող, հոգին խորհող ու երգող ճգնաւորներն ու արեղաները: Առանձնութիւնը բնականաբար գաղափարին ստեղծական ու դիւթական վսեմը ու գեղեցիկը կը կաթեցընէր ճգնաւորներու մաքուր ու խաղաղ սրտին մէջ: Հայ ճգնաւորը հին ատեն գրեթէ միշտ « գիր իմացող մարդ էր », բնականաբար Աստուծոյ և երկինքին հետ խօսող, հրեշտակներուն հետ պարող հոգեշնորհ արեղայ հայրերը ու հայրիկները,

կը հալածէին սիրային աշուղական երգերը. ասոնց համար ալ աւելի զիւային էին այդ քնարին լարերը. « էս կարծիքն – կը զրէ Ախվերդեան – վանքից տարածվել է ազգի վրայ, մանաւանդ մեր երգիչներու վրայ ». և այս պատճառաւ երկիւղած հայ աշուղն՝ իր արհեստը կը կարծէ « մարմնապաշտ ու մեղսաբեր », և իր տաղերուն ու սագին մեղքերը քաւելու համար, երգերուն վերջին իղձովը կը պաղատի որ Աստուած ողորմի ու թողութիւն շնորհէ իրեն: Ետ աշուղ հայ լեզուն սրբազան համարելով, սէրը, զիւային տաղերը նուազեր են օտար լեզուով: Սիրաբան աշուղներէ զատ, ունեցեր ենք քարոզիչ, հաւատքը ծաւալող բերթողներ. որոնք անհաւատներու մէջ սազով կը հնչեցնէին Քրիստոսի ձայնը, արքայութեան պատգամները: Կրօնաժառանգ աշուղները կոյր էին, ի ծնէ աշուրնին կորսնցուցած. Աստուածաշունչը մանկութենէ բերանացի սերտած էին իրենց մայրերէն ու պառաւ մամերէն: Հայ աշուղները ասիական ազգաց մէջ միջազգային կենցաղ մ'ունէին: Հայ աշուղն անխտիր կը նստէր թուրք, Պարսիկ ու Ասորի հասարակութեանց մէջ: Ետ հաւանական է որ կը կրէր օտար ազգաց բերթողական տպաւորութիւններ.

րը, կը ներշնչուէր անոնց տաղերէն, մեղեղիններէն ու զանազան երգերէն: Ախպերդեան հայ աշուղները կ'որոշէ աշուղին յատուկ յատկութեամբ: Կայ աշուղ « որ սազ ածելն չիմանալով՝ միայն խաղ է հանում, սրան ասում են խաղ հանող. կայ, որն որ սազն ածելով՝ ասում է իրմէն հանած խաղն, սրան ասում են խաղ ասող. բայց ամենից գերազանցն ու պատուելին՝ հանճարեղ աշուղն է, ում համար սազն ու խաղն՝ իր հոգին ու մարմինն է »: Ախպիրդեան նախամեծար կը համարի, երգիչ և երգաստեղծ աշուղը. գեղեցիկ յատկութիւն, սակայն քիչերուն ասանճնաշնորհուած:

*
* *

Հայ բանաստեղծութիւնը, մեր գրականութեան մէջ ունի իր հակիրճ պատմութիւնը: Նախ և առաջ, մեր անգիր նահապետական գուսանք լարեր են իրենց բարիոնները, որոնց նուազները մեր բանաստեղծական ու երաժշտական երգերուն ներդաշնակը, ու բնականը հնչեցուցեր են: Հայաստան իր կոյս օրերուն, նահապետական տաղաւարներուն մէջ, լսեր է իր նախնի երգաստեղծ երգիչներուն նուազ

ները, լսեր է իր դիւցազններուն Հայկայ,
 Արամայ, Արայ Գեղեցկի քաջագործու-
 թեանց նուագարան պատմութիւնները :
 Գողթան բամբիռները երկնէ երկիր, երկրէ
 երկին մեղմօրօր քնարին քաղցրը, բարձրը
 ներդաշնակօրէն տարածեր են. երգեր են
 Մարաց անեղաղղորդ հերակլեան քաջազն
 Տիգրանայ դիւցազնական գործերը, աս-
 տուածացուցած են Վահագնի առաքինու-
 թիւններն և առասպելները : Արտաշէսի
 որդին իմաստուն ու բանաստեղծ Վրոյրը
 թատրերգութեան սրինգով, վիպասանա-
 կան կորովով կը պատմէ իր հօր Արտա-
 շէսի պատերազմական քաջութիւնները,
 հարսանիքը. Արգամ, Սմբատ, Արտաւազդ,
 Վարդգէս, Վրոյրի քերթողական քնարին
 շնորհիւ անմահացան հայ թատերագրու-
 թեան անդրանիկ երկին մէջ : Վրոյրը մեր
 Ծիրտուար եղաւ : Ազգային պատմութեան
 մէջ կը յիշուին նաեւ եղերերգուներ, Ար-
 տաշէսի, Գարեհի մահը ողբացող երգիչ-
 ներ, որոնց արձագանգը ըստ բանասիրաց
 Ժ և ԺԱ դարու մէջ դեռ կը լսուէր : Հե-
 թանոսական հայր Քրիստոսի խաչով սըր-
 բագործուած, փոխեց իր քնարին լեզուն
 ալ : Անահտայ հովանիին տակ նուագող
 հովուերգական սրինգը փշրեցաւ, ու կազ-
 մուեցան Աստուածային տաճարներուն տա-

ւրդները ու կրօնական փողերէն և եղջիւրներէն սուլեցին այլ ևս հոգեշունչ տաղեր, օրհներգութիւններ: Հայ բրիստոնէութեան Լոյսն լուսաւոր, Լուսաւորիչ և Տրդատ, մեհենական ձեռագիրներուն հետ, վառեցին պատուեցին և ջնջեցին հեթանոս հայէն մնացած երգերն ու խաղեր: Հայաստանի բանաստեղծ միջնուորտին զաւակները երգասէր էին, վիպասանութեան և առասպելներու դիւրահաւան մտեր: Քրիստոնէական կրօնքի լուսաւոր Առաքեալը՝ աստուածային սուրբ հրով հրատոչոր, վախցաւ որ հեթանոս մնացորդներ և սրտի հրապոյր երգ ու վէպ կը խախտեն նոր կրօնքի զաւակ, հայ բրիստոնեաներու հոգեշնորհ կրօնական սկզբունքները, և այս երկիւղածութենէն մղուած, չի խնայեց հին հայկական գեղեցկակերտ նշխարներուն, երգերուն և մեհենական գրաւոր հարստութեանց¹:

1. Հայ բանաստեղծութեան վրայ հրատարակուած են գրքեր և յօդուածներ: Աւիւերդեան «Սայեաթ Կովայ»-ի յառաջարանին մէջ, աշուղային բանաստեղծներու սահմանէն դուրս չեւլիւր, չանցնիր հնագունին ու հինին, սակայն հետաքրքրական է անոնց սկզբնաւորութեան պատմութիւնը. մի քանի բանասէրներ անոնց մասին երկարօրէն կամ համառօտակի գրքեր ու ճառեր են: Համեմատէ՛, Մկրտիչ Իմին վեպը ճնոյն Հայաստանի, Երզն. Մուկուս, Հ. Ղ. Մ. Աւիւշան Ազգային վիպասանութիւն «Բազմավէպ», 1850 էջ 340, և 1851 էջ 6: Հ. Յ. Գաթրը:

Նոր կրօնքի սեպհական, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հոգեւորագ բանաստեղծութիւն մը յաջորդեց հեթանոսականին: Շարականը մեր կրօնական երգարանն է, հոն համախմբուած են մեր հոգեբազու նուագող սրտերը՝ Սահակ, Մեսրոպ, ծերունի քերթող Խորենացին, Մանգակունի, Անանիա Շիրակացի, Յով. Իմաստասէր, կուսանաց՝ կոյս ու վճիտ քաղցրութեամբ հոգեգմայլ «Անձինք նուիրեալք» ի փափկանուագ հեղինակ Կոմիտաս կաթողիկոս, Ստեփանոս Սիւնեցի, և այլ շնորհալի ու փարելի հայրապետներ ու վարդապետներ: Անմոռանալի է, անհամեմատ սիրուն քերթող Նարեկացին Գրիգոր իր Նարեկով, զոր կարելի է անուանել սրտի և հոգւոյ հայ Հոմերը: Նարեկացիէն վերջը ունեցանք ողբերգուներ, հոգեբազուներ, բայց հոգւոյն լարերը յուզողը միայն նոյն ինքն Նարեկացին եղաւ: Փոքր Հայաստանի ճգնաւէր թագաւորն Հեթում՝ գորովով

Տեսն՝ Հայոց մատենագրութեան պատմութիւն 1851 ար. Միլիթ. Վիեննա: Հ. Գարեգին Վ. Զարհանաւեան Հայկական հիւն դպրութիւն. էջ 116. Նոյն՝ Պատմութիւն Հայերէն դպրութեան էջ 234: Ստ. Պալասեան՝ Պատմութիւն Հայոց գրականութեան Հատ. Ա. Բանասեր գրականութիւն, 1865. Թիֆլիզ: Եւ ժամանակից օրագիրներու մէջ ալ պակաս չեն հայ բանաստեղծութեան վրայ յօդուածներ, սակայն առանց նոր լուսաւոր ճառագայթներու և նոր ազդիւրներու:

ողրերգեց. երեւցան և ուրիշ քերթողներ,
 « Ողբ ի դիմաց վաղարշապատու բանա-
 ստեղծ Ռտեփանոս Ուռպելեան, Բաղիշեցի
 և Սիւնեցի բանաստեղծ Առաքելները, Սի-
 մէոն Ապարանեցի, Յովհաննէս Թլկուրե-
 ցի, Ֆրիկ, Գ. Աղթամարցի. և ահա կը
 սկսին աշուղներ, որոնք քիչ շատ իրենց
 սագերով ծանօթ են և օրէ օր կը ծանօ-
 թանան: Մենք նպատակ չունինք հին
 և նոր բանաստեղծներուն ուսումնասիրու-
 թիւնը ներկայացընելու և ոչ իսկ աշուղ-
 ներու կենսագրութիւնը համառօտագրելու.
 փափաք, այլ ստուերագիրն արձանագրե-
 ցինք հայ գեղեցկագիտութեան, որոնց
 վերջին շողերն են « Հայ աշուղներու »
 նուագախումբ քնարահար գուսանները:

*
 * *

Այդ գուսաններուն երգապետը Սայեաթ-
 Նովայ՝ Ախվերդեանի « Հայ Աշուղներ »-
 էն դուրս ձգուած է. վասն զի ինչպէս
 յիշեցինք, 51 տարի առաջ արդէն առան-
 ձին հատորով յարգուած է այդ աշուղին
 կենսագրական յիշատակը, տաղերն ու
 խաղերը ծանօթացած են նոյն հատորով:
 Աշուղները որոնք կը ներկայանան Ախ-
 վերդեանի շնորհիւ, լաւ կը համարինք

առանձինն վերլուծել անոնց սազերուն մեղեդին, և կը փափաքինք արձագանգ ըլլալ անոնց գեղեցկագիտական քնքուշ տաւիղներուն: Եւ մեր յօդուածին ամփոփութեան չվնասելու համար, աշուղներու նոր հատորին հետ հին հատորն ալ քննութեան կ'ենթարկենք:

Ու թող գիտնան ազգեր որ Ախվերդեանի ըսածին պէս. հայերը « պովետական զգացմունքից » զուրկ չեն. ամպերէն թեսապիա արքայութեան քննադատութեան աստուածը, պրկեր և յուզեր է հայուն ալ քնարը:

Բ.

Հայ սազին թելը երբեք չի փրթաւ, այն թրթոաց ու թրթոեցուց հայ սրտի լարերը, բայց աւելի սիրոյ լարերը: Սա-յաթ-Նօվայի քամանչան շատ բան նուագեց, սակայն իր նուագներուն մրմունջը չէր տարածուեր հայրենիքի վրայ, չէր խառնուեր հայրենի գետերուն լալկան կարկաջներուն հետ, չէր թնդար հայրենի հրարուխներու պոռթկումներու հետ, չէր հրդեհեր լեռնորդիներու հրատապ կուրծքը,

ու չէր հազցըներ կարճութեան զրահը, այլ կը նուագէր Եարրին ականջին, հարն էր իր մուսան, միշտ հարն էր իր սիրտը կրծողը, իր միտքը յուզողը:

Փոյթ չէ լոկ մէկ մուսա ունենալը. Սայեաթ—Նօվան ունի¹ ստեղծագործող տաղանդ, ունի² գրաւող իմաստներ, ունի³ հանճարեղ խանդ մը. մենք իր նուագներուն մէջ զատոնը կը փնտռենք:

*
* *

Յափշտակուած փառարանութիւն մը կը լսենք, զգայուն մեղեդի մը, որով Սայեաթ—Նօվայ կ'անմահացընէ իր սազին գեղեցկութիւնը. առաջին նուագը սազին մարմնացած գեղեցկութիւնը ցոյց կու տայ: Իր սազին, քամանչային կը շողորորթէ որ հաւատարմարար ծառայէ իր խանդին անկեղծ ձայնին. արեւելեան փարթամ գովարանութիւն մը կը նուիրէ քամանչային.

« Ամէն սազի մէջըն գոված դուն դամամ¹ զասն² իս, քամանչա.

Նաբազ³ մարդ քեզ չ'ի կանա տէսնի դուն նըրա պասն իս, քամանչա ».

1. Կատարեալ. — 2. Orchestre. — 3. Վատթար:

Աշուղը իր քամանչային ամէն մասե-
րուն մէկ մէկ գեղեցիկ գոյն տուած է.

« Անգաճըդ¹ էրծաթէն պիտի, զըլուխըդ
ջավահիր քարած,
Կութըդ շիրմայեմէն² պիտի, փուրըդ³ սա-
ղափօլ նախշ արած,
Սիմըդ⁴ օսկէն քաշած պիտի, էրկաթըդ
փանջարա արած,
Օշ օվ զիմէթըդ⁵ չ'ի գիղի՝ լալ ու ալ-
մասն իս, քամանչա ».

Սայեաթ¹ ամէն նաշխուն ածական շոսյ-
լած է իր քէմէնչէին, գուցէ պարզասէր
գեղեցկագէտներու համար քիչ մը չափա-
զանցած է Սայեաթ. բայց դարը, ժամա-
նակը այդ կը պահանջէր, հարուստ ան-
հատնում ածականներով սիրել ու սիրցը-
նել սիրելին. Սայեաթ-նօվան ալ այդպէս
սիրած է իրեն սիրահար քէմէնջէն:

Ան գրկեր է իր քէմէնչէն, կը նուագէ.
Ընչ է իր նպատակը-սիրային տաղերով
տիուր սրտերը խնդացընել. կ'ուզէ լսել
ունկնդիրներէն. « Ապրի բու ածօղըն »:
Այդ աշուղին ապրիս ըսին, իր յիշատակը
».

1. Ականջ. — 2. Փրոսկր. — 3. Փոր. — 4. Պղընձէ
թել. — 5. Գին:

դարէ դար անցաւ, սիրելի մնաց, սիրուն-
ցաւ, վասն զի սէրը երգեց, և սիրոյ քնա-
րով ուզեց մարեւ թշուառութեան կրակը:
Սայեաթ-Նօվայի սէրը պատկառուի մը
պէս չամփոփեր իր զգացմունքները. կուրծ-
քին տակ բռնկած սէրը կը ճառագայթէ
անկեղծօրէն. հայկական ամօթխածութիւնը
չէ կրցած զսպել Սայեաթի ընդվզող լա-
րերը, անբնական ու զերբնական մեղեդի
մը չենք լսեր իր նուագներուն մէջ, պարզ
է, բայց սիրուն ու զգայուն իր խանդը.
հետեւեալ երգին մէջ լեզուական ու պուէ-
տական ներդաշնակութիւնը ախորժելի է.

« Թէզուզ ¹ քու քաշըն ² մարքիտ տան բը-
րօյի բրօյի ³,

Թէզուզ քու քաշըն ալմաս տան բրօյի
բրօյի:

Եար չ'իմ տա, չ'իմ հեռացնի քիզ քու
եարեմէն ⁴, բարեբարէմէն ⁵: »

Սիրելին ու սրտակիցը ոչ անհատնում
ալմասով կը փոխանակուի, ոչ ալ սրքա-
յական դատակնիքով կը յափշտակուի.

1. Թէզուզ և. — 2. Կշիւ. — 3. Անհամար. —
4. Սիրելիէդ. — 5. Հաւասար սրտով և մտքով.

« Չ'իմ քաշվի էկած մահէմէն,
 Բաղիփի տըված ահէմէն.
 Թէգուզ բաղամ գայ Շահէմէն՝
 Եար, չ'իմ տա, չ'իմ հեռացնի բը'զ քու
 եարեմէն, բարերարէմէն »:

Չորրորդ երգը, եարին գեղեցկաբանու-
 թեան նուագն է, իրական քնքուշ հիւ-
 սուածք մը, զըչով հիւսած:

« Սայեաթ-Նօվէն ասաց. Չալում, ես էն
 մահին մահ չ'իմ ասի՝
 Հէնչափ ըլի՝ դուն վըրէս լաս մազըդ շաղ
 տալով, աչկիլուս »:

Իր աչքիլուսին երգին մէջէն կը հնչե-
 ցընէ այդ իսիզախ սիրանուագը, « աչքի-
 լուս »ի նուագը պատկերներու ակնարկու-
 թեամբ անուշ դրուագ մըն է: Իր սազը
 սիրուն պատկերներ կը ներկայացընէ, բա-
 սերու կոյտերով չէ որ կը կերտէ սիրա-
 բանութիւնը: Բնութեան գեղեցկութեան
 մէջ կ'օրօրուի իր սրինգին ու սազին թըր-
 թոտմը. կը քաղենք կը շարենք ամենէն
 հրապուրիչ կոյս գեղանի տողերն.

« Ես մի դարիբ բուլբուլի պէս, դուն ոսկէ
 զափազի¹ նման.

1. վանդակ:

Էրէսէս զի¹ վուզիդ² տակըն՝ անց կայց,
 փանդագի³ նրման...
 Եւր, մըտիլ իս բաղչի մէջըն, աջայիր⁴
 սէյրան⁵ իս անում.
 Շուղիլըդ արէգագի նման է՝ տէսնողին հէյ-
 րան⁶ իս անում... »

« Էս օր իմ հարին տեսայ բաղչի մէջըն
 ման գալով,
 Գէտինըն զարթարվեցաւ իմ հարի օսկէ
 նալով :
 Բըլըուլի պէս պըտուտ էկայ՝ վարդի վրայ
 ձէն տալով,
 Ձունան⁷ էլաւ խիլըս գլխէս, սիրտս տը-
 խուր, աչկս լալով.
 Յոյս ունիմ իմ Ստեղծողիմէն՝ միւր դուշ-
 մանն ըլի էս հալով » :

Սայեաթ-Նօվան՝ հարին սիրով կաշկան-
 դուած, մինչեւ իսկ անձնասպանութեան
 կ'ուզէ զիմել.

« Տ՛ուր դանակն ինծի, սպանէ՛, մի՛ ասի՛
 րիշխանդ⁸ իս արի.
 Ձունըրի մահս հարիմէն է, թո՛ւղ ՚լի մէռ-
 նիմ լալ զօզալով⁹ » :

1. Գիր. — 2. Ոտքիդ. — 3. Թանկագին զիպակ օր
 թագաւորը անցնելու նոտքին տակը կը փռեն. — 4. Չնաշ-
 խարհիկ. — 5. Չբօսանք. — 6. Հիացընել. — 7. Խե-
 լապնոր. — 8. Ծաղր. — 9. Սիրուն:

Գեղեցկագիտական հարուստ գոյներ կան
հետեւեալ « երգ երգոց » եան նկարագրու-
թեան մէջ.

« Պոռմէդ¹ միդր է կաթում, թօղնիս ես-
խէդ թաց կու 'լի.

Գարնան շնչի² նման՝ կարմիր վարդ ի հիդ,
բաց կու 'լի...

Եփ քու սուրաթն քու քաշին՝ նաղչումն
շնուք կու տաս³.

Կու վառվոսս ճրաքի պէս՝ սաղչումն շնուք
կու տաս.

Մըշկօվ լիքն բըրօլի պէս՝ թաղչումն շնուք
կու տաս.

Բայց կու 'լիս կարմիր վարթի պէս՝ բաղ-
չումն շնուք կու տաս.

Քամին դիբչի փօթլիդ մէջն՝ հուտդ կու գայ
վովոալով... »

« Մէչկըդ սալբու չինարի պէս, ոանգըդ
փրոանգի աւլաս է:

Լիզուդ շաքար, պըոօշըդ դանդ⁴, ալոէքըդ
մարքրիս ալմաս է.

Օսկու մէչըն մինա⁵ արած աչկիրըդ ալ-
նակապ թասէ.

1. Ծորթն. — 2. Գարնան առաջին օրեր. — 3.
Ծորհը. — 4. Շաքար. — 5. Կիտուած émail.

Պատվական անգին ջավայիր, լալ Բադէշ-
խան¹ իս ինձ ամա...»

Սայեաթ կրակէ ծովէն դուրս ինկած,
խելըը տուած է իր եարին, խելըը գլխէն
թուած և արտասունքը արեան փոխուած,
կը հարցնէ.

« Ինչ կու 'լի մէկ հիղըս խօսիս՝ թէ վուր
Սայեաթ-Նօվու եար ես.
Շուխլըդ² աշխարըս բըռնիլ է՝ արէգագի
դէմըն փար³ իս...»

Սայեաթ՝ Գօզալին վրայ շոայլ զգաց-
մունքի արտայայտութիւնը կը նուագէ ԽԱ
քերթուածէն: Բանաստեղծը հրապոյր ու
սէր կաթոգին յայտնելու համար, կը դիմէ
նորանոր ոսկեղրուագ աղամանդակուռ բա-
ռերու, ու մոգիչ վրձնով մը, կը նկարէ
իր Գօզալին աննման տաղաւարը: Անգին
ու թանկագին տողեր կան աշուղային հե-
տեւեալ քերթուածին մէջ.

« Անգին աւըն վըրէդ շարած անրան⁴ օս-
կուռախա⁵ իս, գօզալ.

1. Բէդաշխ սարի լալ ահն. — 2. Շող. — 3. վա-
հան. — 4. Անճառ. — 5. Չգեստ:

Աստուած քիզ ու նրբան պահէ՛ ում հիդ
վուր նըվախտ¹ իս, գօզալ.

Բըրըուլին լեզու շինեցիր՝ դուն վարթի
դըրախտ² իս, գօզալ.

Վարթըն՝ մը ամիս ումըրունէ՛³, դուն ա-
մէնան վախտ իս, գոզալ:

Մէկէկ մէկէկ էլ չ՛ի ասվի՝ թարիփը⁴ դա-
րաւ քուլիչով⁵.

Պատիրըդ՝ չարով⁶ զարբարով⁷, դօշամէդ՝
խալով խալիզով⁸,

Տախտակնիրըն՝ էրծաթէմէն, միխիրըն՝
օսկէ քուլիչով⁹.

Խոսրով փաշայէմէն¹⁰ թօղած, դո՛ն թօ-
վուզի¹¹ տախտ իս, գօզալ...»

Իր Գօզալը կը զարդարէ գեղապանոյճ
բաներով.

«Երգնուց ձուն է էկի՛ փունջ մանիշակ
նուր իս, ջանում.

Մօղըդ նրստողըն կու էրվի՛ էտ նազի տէր
վուր իս, ջանում.

Թաք¹² ես մէննիմ, դուն սաղ ըլիս. գերեզ-
մանըս վաղ¹³ տի՛ս գօզալ»:

1. Յարմար. — 2. Մաս. — 3. Աւերը-կեանք. —
4. Գովասանք. — 5. Քսանեակ — 6. Ոսկեթել. — 7.
Ոսկեթել բեհեզ. — 8. Գորգ. — 9. Բեւեռի տափակ
զուլը. — 10. Փատիշաչ-արբայ. — 11. Ոսկի մար-
զարիտ թագաւորական աթոն. — 12. Միայն թէ. —
13. Առաջ:

Նագեղի եարէն կալանաւորուեր է Սա-
 յիաթ-Նօվան. աշուղը բանտարկուած է
 սիրոյ վանդակին մէջ. կ'աղերսէ, կը պա-
 դատի որ խօսի եարը. որուն « էշխէն »
 շատ մարդ կը դառնայ « Եզրիտ ». կը
 հնչեցընէ սանթուրը, քամանչան.

« Դուն էն հուրին իս՝ վուր գէմի կու
 գավթէ.

Չունքի ինձ գավթէցիր խափօվ, նագանի:
 Արիվիւք, արիվմուտ, հարավ ու հլւսիս
 Չը կայ քիզի նման՝ չափօվ, նագանի »:

Աշուղը իր Իթ նուագին մէջ, ջան ու
 ջիգարին սիրով խելագար, կը պաշտէ
 անձնականութիւնը, ինչ փոյթ աշխարհիս
 կործանումը, տառապանքը. նախանձոտ
 է, անգուլթ է.

« Դարտ մի՛ անի, ջան ու ջիգար, միտկըդ
 դիվաց չը տեսնէ.

Աչըկ խավրի, անգաճ գուլանայ՝ էրէսէդ
 թաց չը տեսնէ:

Վո՛ւնց արէգազըն շուղ կը տայ, վունց լու-
 սինը լուս անէ՛.

Ավալ¹ քու տէսնօղըն մէճնի՛ քիզ գըլսի-
 րաց² չը տեսնէ:

1. Առաջ. — 2. Արիվերդեան կը մեկնէ. « Անանիք
 սուգ են եղել անու՛մ իրանց մեռելի վրայ գլխաբաց՝

Դուն զըլուխըդ մահի կու տաս, ես էլ
քեզիդ կու մէննիմ.

Միր էղնէն թամամ աշխարըս սով քաշէ,—
հաց չը տէսնէ...»

Ո՞վ կը զրդէ այս անգուլթ իղձերուն,
«անըսկամ» սէրը... «ինչ ասիս կօնիլ
տայ»¹ սէրն է անըսկամ». խեղճ Սայեաթ,
կը մաշուի այդ «անըսկամ» սիրով և իր
պարկեշտ «ճամիէմէն կու մօլըրվի»,
հազար հարուր ախ կը քաշէ, նագելիին
նազը զինք կը սպաննէ, և իր սիրանուագ
սազին օրհասական շունչը կը թրթոացընէ.

«Օվ օր ինձ շինեց դիվանա
Սուրբ կարպետէն խիվանա...»

Մեր աշուղը իր սիրաբանութիւնը հո-
գեկան երկիւղածութեամբ օրհնած է. դա-
րը, ժամանակակից հայկական պարկեշ-
տութիւնը թէեւ իր քնարով կ'արատաւորի,
սակայն ան պատկառանքի սահմանէն
դուրս ելած չէ. իր տաղերը բաղդատելով

զլիի ծածկոցն և լէջացն վեր առած. թէ որ մենուս էր
մէկի մարդ, յայնժամ կինն նոյնպէս զլխարաց, հիւսքը
բաց արած և ծամերն ձեռին՝ թէ թաղման օրն բազմու-
թեան մէջ, թէ տանն տենտոյներու առջին, կոծալով
սուգ է եղել անուս իր մարգու վրայ»:

1. Կատարել կու տայ «անիլ կու տայ»:

ժամանակակից սիրերգու ոգւոյն հետ, Սայեաթ կոյս զուսան մը, ամօթխած աշուղ մըն է: Ծայրէ ծայր կարդալով իր տաղերուն հաւաքածոն, չենք գտներ տող մը որ անպատկառ սիրարանութեան ստուեր մը ունենայ: Ամբողջ քերթողական խանդը անկեղծութեան կոյս մարմաջով բռնկած է: Ունի նուագներ որ գեղեցկութեան հրապոյրին կը մօտենան, ընթերցողին և լսողին միտքը կը գրաւեն: Սայեաթ իր եարը երանեակ նախամօր երջանկութեան մէջ դրած՝ կ'երգէ քնարերգու դրախտին մէջ. « սէլվի » ներու շուքին տակ նստած է իր եարը, որ « Աշխարիս վրայ շրվաք է ա՛նում », անհատակ ծովէն հանած իր անգին գոհարը, կը ճառագայթէ կուսագեղ լոյսը ու շողը, ան կը բուրէ վարդ, գարանֆիլ, մանիշակ, մոզական ոլիմբական աստուածային զօրութիւն մըն է իր ջան ջիկար հուրին.

« Թէ վուր սարէրուն հանդիրիս՝ կու հալիս մումի նրման:
Թէ վուր քաղաք տիղ հանդիրիս՝ կու քանդիս, — վար չ'իս անի »:

Սայեաթ այս քերթուածին մէջ, շնչեր է եկեղեցական սանդուրի հոգեշունչ կրա-

կը. առանց հոգեկան սարսուռի, կարելի է լսել արարչական սաղմոսը.

« Ո հայի յերկիր և տայ զողալ սմա,
մերձի ի լերինս և ծխեսցին »:

Ու միեւնոյն սարսուռը կը հոսի Սա-
յեաթի այդ տողերէն, ու կը վրդովէ իր
հրատապ արիւնը:

*
* *

Սայեաթ միեւնոյն վառվռուն ոգին չի
թրթռացուց իր խրատական քերթուածնե-
րուն մէջ: Սայեաթ գրեթէ բոլորովին սի-
րերգու աշուղ մըն է, բայց ունի նաեւ
բարոյախօս նուագներ, աննշան քանակու-
թեամբ, և աննշան՝ բանաստեղծական ա-
ւիւնով: Սիրոյ մէջ սիրական տաղանդ մըն
է, իսկ հոգւոյն մէջ հոգեկան գեղաքան-
դակ գրիչ մը: Խրատականը, բարոյականը
երգեր է, ժամին դուռը կուճ եկած մու-
րացկանի ողորմուկ ու պարզուկ համեստ
սրինգով: « Դիւանա » սրտին կ'ըսէ որ
իրեն ականճ դնէ.

« Արի ինձ անգաճ կա՛լ, ա՛յ դիվանա սիրտ,
Հայա՛ սիրէ՛, աղար՛ սիրէ՛, ար սիրէ՛.

1. Անհնալ. — 2. Համեստութիւն:

Աշխարհըս քունն ըլի, ի՞նչ պիտիս տանի՝
 Աստուած սիրէ՛, հօքի սիրէ՛, եար սիրէ՛:
 Էն բանն արա՛ վուր՝¹ Աստուծու շարքումն է:
 Խըրատնիրըն՝ գըրած Հարանց վարքումն է,
 Երիք բան կայ՝ հօքու մարմնու կար-
 քումն է՝

Գիր սիրէ՛, դաւամ սիրէ՛, գավթար սիրէ՛...
 Հէնց բան արա՛ մարթ վըրէդ չը ծիծաղի՝
 Խըրատ սիրէ՛, սարբը՝² սիրէ՛, շատ սիրէ՛ »:

Հայ նահապետական սիրուն խրատ-
 ներ են ասոնք, որոնք զիւթոյ կրնային
 ըլլալ, եթէ Սայեաթ տար անոնց քերթու-
 դական կրակ, հրապոյր, քաղցրութիւն
 բանաստեղծի նեկտարով համեմուած. չը-
 կայ այդ ամէնը, միայն պարզութիւնը կը
 նշմարուի, որ և սիրուն է: Սիրուն են իր
 խրատները, հայ սրտի վրայ քանդակուելի
 գոհարներ: Կը խրատէ սագով, կը յոր-
 դորէ աշուղային մեղեդիով՝ խոնարհ ըլ-
 լալ, հիւր սիրել, օտարը սիրել: Վանքե-
 րու մէջ հոգւոյ փրկութիւնը կը տեսնէ,
 վանքերու մէջ խաղաղութիւն ազինական
 դատաստանէն խոյս տալու համար.

« Վանք սիրէ՛ անապատ սիրէ՛ քար՝³ սիրէ՛ »:

1. Որ. — 2. Համբերութիւն. — 3. Քարայր:

Ուրիշ քերթուածի մը մէջ (Ը) կը պատուիրէ.

« Մըտիկ արա՛ քու Ստեղծողին՝ նահախ¹
տիղ դազար² մի՛ անի »

Աւետարանական շնչով կը թրթռան նաեւ իր սագին թեւերը.

« Օ՛վ քեզի լեզի պարբիվէ, դու տո՛ւ շարար, Սայեաթ-Նօվա.

Ղաստ³ արա՛ շուշէդ⁴ չը կօտրին, չը խըփեն քար, Սայեաթ-Նօվա :

Թէգուզ իմանաս, գիղէնաս աստղերու համբարքըն⁵ սիրուն.

Անբարի գուրծըն կօրած է՝ կարթա՛ հաւանց վարքըն սիրուն.

Ավիտարանի խօսկիրըն՝ մարքարիտը կարքըն սիրուն.

Մի՛ ածի խուզի⁶ առչիվըն լալ⁷ ու գօվար, Սայեաթ-Նօվա :

Թէ էս կենաց փառքըն չ՛ուզիս՝ էն կենաց ալմասըն կու տան.

Թէ հօքուզ խաթիր շալ հաքնիս՝ զարքաւ շած ատլասըն կու տան ».

1. Ի գուր. — 2. Բարկացնել. — 3. Չանա. — 4. Սիրտդ. — 5. Համար. — 6. Խոզ. — 7. Գոհար.

Աշխարհիս ունայնութեան վրայ ԼԳ եր-
գով կ'ողբայ.

« Աշխարհս՝ մէ փանջարա է, — թաղերու-
մէն¹ բեզարիլ իմ.

Մըտիկ արվողըն կու խուցվի, — դաղէրու-
մէն² բէզարիլ³ իմ.

Էրէզ լավ էր կանց վուր էսօր, — վաղե-
րումէն բէզարիլ իմ.

Մարդ համաշա⁴ մէկ չ'ի ըլի, — խաղերու-
մէն բէզարիլ իմ »:

Աշուղ Սայեաթ-Նօվա, իր բարոյական
երգերու մէջ հակառակ սիրայիններուն,
շատ յուսահատ ու մաղձոտ կ'երևի. և
այս բնական է. սէրը երկիւղածին կ'ազդէ
հանդերձեալին մըտմըտուըը: Սայեաթ խոր-
հող է, խորհրդածող, յորդորող, երբ հո-
գեշունչ խանդը կը յուզէ հոգւոյն սազը,
սակայն սիրոյ փոթորիկը բուռն է. Սա-
յեաթի քամանչան կը զողզողայ անոր
ուժգին շունչին տակ, սիրտը կը արփէ,
միտքը մոլեգնոտ է, շուարած...

*
* *

Սայեաթ-Նօվայի ամբողջ երգերը լսե-
ցի, բայց չի լսեցուցի. անոր ամէնէն

1. Բագմատեսակ կեանք. — 2. Խորան — 3. Զանձրա-
նալ. — 4. Մշտագէտ:

հրաշակերտ ներդաշնակութեանց արձագանգ եղայ, կտորներ, նմոշներ արտատուպելով գրուածիս մէջ: Դիւրին է ըմբռնել Սայեաթի բանաստեղծական տաղանդի արժանիքը: Իր այդ գեղեցիկ քերթողական տողերը կրնան ընթերցողին գաղափար մը տալ, և ամէն գրչի տէր մշակուած գլուխ, կրնայ ըմբռնել թէ ինչ աստիճան է Սայեաթի ստեղծագործող արժանիքը: Շատ ռիսերիմ, շատ անգութ դատաւոր մը պիտի ըլլանք, եթէ Սայեաթը բաղդատութեան դնենք տիեզերահռչակ հելլեն քերթողներուն կամ հնդիկ ժողովրդական աշուղներու հետ. մեր աշուղները պատահական բանաստեղծներ են, ժողովուրդը զիրենք մոռացութեան անկիւնէն դուրս չէ քաշած, այլ իրենք ժողովրդեան և ամբոխին մէջ մտած, սագով ուզեր են ուշագրաւ ըլլալ. հնդիկ աշուղները այնպէս չեն, խպնող են, գաղտնի իրենց քերթուածները կը դրոշմեն պատերու դռներու վրայ, ու ժողովուրդը հանդիպելուն, կը կարգայ և արժանաւորը հիացումի տոարկայ կ'ընէ, կը փնտռէ այդ անձանօթը, կը գտնէ ու կը պաշտէ: Բայց մեր աշուղներն ալ համեստ են, համեստ է և Սայեաթ-Նօվայ, իսկ մենք ի զուր չի փնտռենք անոր տաղանդին մէջ հիանալի ստեղծագործող քերթողական հրա-

պոյր. աշուղ է զգայուն, սիրով հրավառ, արեւելեան նազելի բացատրութեամբ նաշխուն միտք մըն է, անոյշ ու քնքուշ է իր խանդը. և եթէ ունի աչքի զարնոզ թերութիւն մը, այդ, բանաստեղծական կրկնութիւնն է. միշտ վարդ, պլպուլ, պաղջան, սուսամբար, մարգարիտ ու լալ, ալմաս ու գոհար ածականներով իր ջան ջիկարը կը զարդարէ ու կը յափշտակուի: Սակայն պէտք չէ մոռնալ, որ Սայեաթ մեր հեղինակաւոր աշուղն է, որուն մեր ժողովուրդը հիասքանչ մտիկ կ'ընէ, ախորժելի է իր սազին նուագը:

Գ.

Սայաթ-Նովայի մոգիչ սազէն վերջը, ախորժով կ'ուզենք լսել մեր նշանանաւոր աշուղներու այն մեղմահնչուն, միանուագ հառաչները, որ կը կազմեն հայկական համեստ՝ սակայն սրտի լարով թրթռուն անոյշ խմբերգն:

Այս աշուղային նուագախումբի զրաւիչ աւագ սրնգահարներն են Ազրար Ազամ, Գիւրջի Նաւէ, Նիրանի, Շիրին, Քեանհան Քիմրա, Միսկին Բուրջին, Աւվան Օղլան,

Շամչի Մէլքօ, Քիչիկ Նովա, Թուրինջ, Իվան, և այլն: Խմբերգին նուագող լեզուն աղբսող է, աղէխարշ, կողկողագին: Ազբար Աղամ կաթողին կը պաղատի. իր հոգի ջանին համար խելագար, կը հառաչէ.

« Սարսարի եմ, խելքս գլխէս տարած ա,
Էշխիդ հիւանդ եմ, դեղ ու զաղ մի անիլ... »

Այդ աշուղը կ'երգէ « աղաչում է մուգարար » — անդադար կ'աղաչէ: Բայց խեղճ Աղամ Ազբար, իր կրակոտ հառաչներով միայն քերթողի շնորքն ունի, ահա երբ սրինգէն կը լսուի իր միօրինակ հեքիաթները, կ'ափսոսանք՝ թէ ինչո՞ւ զալէմի տեղ սրինգ կը գործածէ. մեղք շունչին...

*
**

Նաւէ. Գիւրջի Նաւէն կը հիւսէ ողբերգ մը, համբերատար ողբերգ մը. ինքը պուլպուլ, տերեւի մէջ ծածկուած, ձայնը վարդին կը հասցընէ, զանգատող է, լալկան, այբուբէնի ամէն տառերուն զիմացէն կը սուլէ իր սրտայոյզ տրտունջը.

« Այր՝ Աստուած քեզ պահի, ինչ արմազան ևս դուն, եմքս,

Բեն՝ բարեսիրտ ողորմած լեր, գեղեցիկ
 ջանես դուն, հարս,
 Գիմ՝ գարնան վարդ բաց ելած՝ հոտով ու-
 հանես դուն, հարս,
 Դան՝ դունն ողորմութեան ինձ մօտ բաց
 անես դուն, հարս... »

Փաշա ջանին նուիրած տաղը գողտրիկ
 գովաբանութիւն մըն է, գեղեցիկ շոյանք.
 փաշա ջանը իր սրտին խորհուրդն է, լե-
 գուին բառը.

« Թահր է տուել շուխ բօյըդ՝ սմբուլ կա-
 սեն,
 Պայծառ դեմքդ նոր գարնան գիւլ կասեն,
 Քաղցր լեզուդ մայիսուայ բլբուլ կասեն
 Սիպտակ բոխախդ էրծաթէ կուլ-կուլ կա-
 սեն... »

Նաւէն, փաշա ջանէն՝ ցաւին դարման
 կ'աղերսէ: — Նաւէի նուագներուն մէջ
 զգալի է գովասանքը, կը փայփայէ իր
 գիւլ ջանը, հոետոր է, ճարտար դար-
 ձուածքներ ունի և սիրուն գեղեցկութիւն
 մը: Գիւրջի Նաւէն Աստուածավախ է, ա-
 ղօթասէր, բարոյախօս, երկրի թշուառու-
 թիւնը երկինքէն հասած պատահարներ
 են կ'ըսէ, կ'երգէ որ ժողովուրդը աղօթ-

քով ամոքէ Աստուծոյ սիրտը. կ'երգէ որ
« Անմիտ իսանք» դարձի գայ, որ Աստուած
խղճայ: Կ'ափսոսայ.

« Քանի օջախներ քանդուեց, տէր չի մնաց,
Երիտասարդ, ջահէլ ու ծեր չի մնաց,
Յոյս հաւատ մեզանում սէր չի մնաց,
Հարիւր մեռլին դեռ մի տէրտէր չի մնաց,
Ոչ սարկաւագ, ոչ ժամաբար աշխարհին»:

Նաւէն փրկութեան միջոցը կը նկատէ
ժամ երթալ, լալով Աստուծոյ աղօթելը:

*
* *

Ներանին իր երգերուն մէջ, գեղեցկա-
հիւս կուռ ճոխութիւն մը ունի, իր նկա-
րագրութեան բառարանը, միայն վարդ ու
բուլբուլ բառերով չէ կազմուած, այլ հա-
րուստ, սիրուն ածականներով: Սիրունու-
թիւնը կը նկարէ, նկարչական բառերով,
ու գեղեցկին պատկերը կը կենդանացընէ
բանաստեղծական հրով: Գեղանկւորը...

« Պոունկը բարակ վարդի տերեւ լինի,
Կարմրագոյն թշերը իբրեւ խնձոր,
Աչքը ունքը շատ սեւ լինի,
Երեսի ճաւիթը ոլոր մոլոր.
Ակոխքները մարգարտի ձեւ լինի... »

Նիրանիի սագի թրթռումով՝ կարծես
կը ստեղծուի թիցիանոյի երփնագեղ հրեշ-
տակային «Պէլլան»:

Նիրանին ալ յուզուած է իր եարին
կարօտով, բայց աւելի խոհական է, կ'այ-
պանէ անհաւատարմութիւնը, կ'ուզէ խո-
րամանկ ըլլալ, մոլորուելէն կը զգուշա-
նայ, խրատ կու տայ չի խարուիլ, սա-
կայն սագը զինքը կը խարէ: Ունի խրա-
տական տողեր, խելացի խօսքեր.

« Չարակամ մարդէն, Նիրան, օգուտ չու-
նիս, հեռու կացի՛ր,

Նրա խօսքին մի՛ նայիլ, էնպէսին շուտով
մոռացի՛ր,

Ճանաչի բարեկամդ և սիրեկանդ իմացի՛ր,
Չարին մի տալ ժամանակ, առ քեզ գալն
զգուշացի՛ր,

Մտածի՛ ամենայն ժամ, քու վերջին օրդ
լացի՛ր, ... »

Բայց իր խրատները իրեն յորդոր չեն
ըլլար, չեն սանձեր իր կրքերը. մինչեւ
վերջ գերի կ'ըլլայ իր ախտերուն ու հո-
գին կը զոհէ:

*
* *

Ճիրինը « շիրին » է. այո՛, շատ զուար-
ճալի, իմաստասէր աշուղ մըն է խոնարհ,

համեստ և սիրուն: Ահա՛ թէ ինչ պար-
զութեամբ կը փաստարանէ:

« Այգեպան, ինչ ես անում, շամբը բու-
րաստան չի լինիլ,
Օձի որքան գեղեցիկն ըլի, սիրեկան չի
լինիլ, ...
Բօշի աղջիկն սուգես մարգարտաշար շո-
րերով,
Ձի թողուլ բնականը, վիճակի արժան չի
լինիլ ...
Թէեւ էս դարումս էլ ազգասէր իշխան
չատ ունինք,
Բայց մէկը ազգի համար Գրիգոր ու Վար-
դան չի լինիլ,
Շիրինի՛, օրը հարիւր քաղցր և ախորժ
բան մտածես,
Քու հայերէն խաղերը Սայեաղի նման չի
լինիլ »:

Շիրինը ինքզինք կը խոնարհեցընէ, չի
գոռոզանար աշուղներու պես ու պերճ
սոխակ Սայեաթի առջեւ. այդ յարգանք
է, անկեղծ յարգանք: Հաճոյ ու ախոր-
ժեւի է Շնորհքի ու Բաղդի վիճարանու-
թիւնը. շնորհքը բաղդին ապերախտու-
թիւնը կը պարսաւէ. բաղդը մեծարան
անձնապաշտպանութեան կը դիմէ, բայց
ո՛վ տեղիք կու տայ.

« Բաղդի ու շնորհքի դաւին վերջացաւ,
Գրեթէ, շնորհքէն բաղդը վախեցաւ »:

Շիրին շնորհքի տենչացող է, կ'անիծէ
բաղդը, վասն զի այն իրեն բարեկամ,
հպատակ չեղաւ, բայց ո՞ր թշուառին բաղդը
մտերմացաւ: Խեղախ է Շիրինը, անփոյթ
իւր բաղդին, կ'երգէ.

« Ես Շիրինն, ես աշըղ, չեմ յուսով կո-
րուատ,
Տուել ա ինձ Աստուած մասնաւոր ապ-
րուատ,
Երանի՛ր թէ լինիմ շնորհքով հարուատ,
Թող չուխէս հին լինի, սապուկներս ծակ »:

Այո՛, բաղդը ինչ է, ինչ է այդ դիմա-
կաւոր յոյսը որ կը մոլորցընէ, հառաչել
կու տայ, կը չարչարէ. երանի թէ ամէն
թշուառ՝ Շիրինին պէս վար առնէր կեանքի
այդ թիւր ու պատրող դիմակը և խիզա-
խօրէն արհեստին ուժին վստահ՝ արիա-
նար, քաջանար. սակայն բնութիւնը շատ
« Շիրին »ներ չի պարզեւեր... Շիրինը
զբաւիչ է իւր խրատական քնարով, կա-
րելի չէ խուլ մնալ իւր սիրուն յորդորնե-
րուն. ուշ դնենք.

« Գիտուն անձերը ծանր բնութեան իշխող
իշխան են ասում,

Գոռշի քաղցրութիւնով խարուողին անբան
են ասում...

Քանի որ բարձրամտիս, նայի՛ր ոտիդ տակի
հողին,

Ըստ որում սուրբ գրքերը մեզի հողի ա-
ման են ասում:

Այլոց քիչն է քեզ երեւում, քու շատդ
չես իմանում...

Արի՛, անմիտ մի՛ լինիլ, քեզ քու բարե-
կամն ա լաւ...

Խալիսի այգոյն մի նայիր, քու մէկ ծառի
համն ա լաւ...»

Իր սիրած հոգիէն նետահար կ'ըլլայ,
երկնային կը նկատէ անոր հրեշտակատիպ
պատկերը. և ինքն ալ հակառակ իր ա-
մէն լըջամիտ խրատներուն, կը կակղնայ,
կ'ունենայ իր սիրոյ կուռքը, որուն առ-
ջեւ՝ սագով երկրպագու է, անգութ կրա-
կին՝ սիրտ, արիւն կը մաշէ. իր այդ
կուռքը պարկեշտ հոգի է, ընտիր արիւն,
հարազատ ազգէ, գովելի, ազնիւ, հան-
դարտ բնութիւնն և... եղեմական ծառ,
գեղեցկութեան արքայ. բայց լուռ է իր
կուռքը: Շիրինի շաղակրատ գանգատները
վերջ չունին, կը սպառնայ, բայց իր յոյսը
անմեռ է, վերջապէս... շիրին է:

*
* *

Քեանհանը Հայաստանը սիրող, հայ
հայրենիքը պաշտող է. մարախը Արարա-
տեան դաշտը կ'աւերէ. մեր աշուղը այ-
րած սրտով կ'ողբայ այդ աւերը.

« Այս մարախի կսկիծը դառն էր քան գա-
մէն բանը,

Մոռացանք խօլէր ցաւը, երբ եմուտ Հա-
յաստանը,

Էանց ի Պարսըստանէն Նախիջեւան սահ-
մանը,

Եկեր աշխարհս ամենայն մինչեւ ի Շիրա-
կուանը:

Այրեաց գաշտըն Արարատեան այսինքն
այրեալ կրակով,

Մարախն եղև անհամար իբր անդնդային
ծով... »

Ո՛ւր է գոյնդ, Հայաստան, հոտ ունէիր
անթառան,

Եկեր բոյսդ ջորեակն, չեթող ի քեզ նշմա-
րան... »

Աշտարակ գիւղի վրայ իր քնարը յու-
զուած կը թրթռայ. չափազանցօրէն սքան-
չացած կը դրուատէ անոր գեղջկական
հրապոյրը, իր սագին համեմատ,

« Արեւելից արեւմուտ ուզում են, որ գան
 Աշտարակ,
 Հաստատ ըլին միջումդ՝ դադումի մնան
 Աշտարակ,
 Ուտել, խմել, քէֆ անել, էլ չունես վատ
 բան, Աշտարակ,
 Անունդ շատ տեղ կ' յիշուի, դու ես մի
 նշան, Աշտարակ... »

Պարզ և սրտանց գովաբանական քնարով կը նուագէ Էջմիածնայ պատմութիւնը, փառաբանութիւնը, այդ երգին մէջ անոյշ հանդարտ, անսեթեւեթ, անկեղծ, կրօնական բարեպաշտ հուր մը ունի, ոչ բանաստեղծական, այլ հոգեկան հուր մը: — Քեանհանը սրտայոյզ կ' ողբերգէ Ակոռիի սրտաշարժ սասանական կործանումը. զարհուրելով կը շարժէ իր քամանչան... Բայց աշուղը աւելի զգայուն է իր հուրիին առջեւ, անոր նկարագիրը գեղեցիկ գոյներով կը զարդարէ, անոր պատկերը, ճոխ գոյներով կը նկարէ. բայց ճարահատ, յուսահատ ու յուսախար կը սպաննայ.

« Թէ որ դու անտես առնես Քեանհանին,
 Պարտաւոր լինիս աւուրն մահուան »:

Քեանհանի նուագները շատ են, թէև չունի մեծ բանաստեղծական խանդ, սա-

կայն նշմարելի է տաղաչափական ներ-
դաշնակութիւն, սահուն, անուշ լեզուն,
սիրտը մնչող, ազնիւ:

*
* * *

Քիմիայն... սա ալ իր ազիզը կ'երգէ,
իր լեզուն կոկիկ է և յղկուած ու կը սիրէ
բառակրկնութիւններ.

« Սիրարան կ'այց, սիրարանիդ սիրարան
եմ, սիրեկան... »

Պատուական ես, պատուականիդ պատուա-
կան եմ, սիրեկան »:

Իր ազիզն ահարեկիչ է, խեղճը կը սար-
սի... գերի է, ողորմելի գերի:

*
* * *

Միսկին — Բուրջին, կը հրաշանայ հրա-
շագործ Ս. Լուսաւորչի ուխտատեղոյն
վրայ. հոգեբոլ սազը սուրբ չի պահեր,
ահա խելագար՝ հայկական պարկեշտու-
թենէն քիչ մը անդին կ'անցնի: Իսկ Աւ-
լան—օղլանը պարկեշտ է, հոգեշնորհ շնոր-
հալի երկիւղածութեամբ կը բամբասէ, ու
իր բոմբիւնները երկինք չի հասած, սա-

զին թեւերը գուզալին կը նուիրէ, սակայն
յանկարծական սթափումով, ուրացեալի
մը պէս կ'ապաշխարէ, կու լայ իր քնա-
րին մեղքը, և ողորմած Յոյսին կը դիմէ:

« Ունիմ յոյս, Յիսո՛ւս, քեզանից, խոս-
տացար սուրբ առակին,
Խմղրեմ արծակէ՛, ազատէ՛ վասն քո փուշ
պսակին... »

Աշուղներու նուագախմբէն, կը լսենք
նաեւ անագնիւ երգիծական սրինգ մը.
և սուլողը Շամշի Մէլքօնն է. կ'ուզէ որ
իրեն ականջ դնենք.

« Անգաճ արս՛, գովքդ ասիմ, Տալաւրէցի
շուն, Առաքի՛լ,
Բնութիւնդ աղուէսի է, ինքդ մի մէյմուն,
Առաքի՛լ...
Տի՛ս՝ թէ քու գովասանքն ի՛նչպէս շնոր-
քով շարիլ իմ... »

Չարաճրճի Մէլքօնը՝ երկար ատեն չար
չի մնար, կ'իյնայ Տիրամօր ոտքը, քաւու-
թիւն կը խնդրէ.

« Ես Շամշի – Մէլքօն իմ,
ինձ նահախ չէրիս,

Մեղաւորներուն հաւատ կու բերիս.
 Համ աշխարհիս տէր իս,
 Համ դատաւէր իս,
 Համ մարդասէր իս,
 Համ Աստուածածին » :

Խեղճը կը մտածէ այն սեւ օրը, այն
 տխուր օրը, երբ պիտի « կոլոլի կտաւի
 մէջն... » պատանքը, պատկառանք, և
 սարսոնցուցիչ դողդղանք կ'ազդէ. Մէլքօն
 աշուղը կը զարհուրի...

*
 * *

Քիչիկ-Նովա, ողբասաց է, կը սիրէ
 մեր Ս. Լուսաւորիչը, Տրդատը, Հոփսի-
 մէն, Գալիանէն, սրտանց կ'երգէ անոնց
 պատմութիւնը, աստուածասէր, աղօթա-
 սէր է. կ'ողբայ նաեւ բարոյականի ան-
 կումը. ա՛լ յուսահատ, իր վերջին երգը
 զանգատելով կը սուլէ.

« Փըչուի էսպէս ժամանակն, յոյս ու
 հաւատ սէր չը կայ,
 Մաշուել է ճշմարտութիւնն, մէկ իմանող
 տէր չը կայ,
 Բռնիլ ինք մեղաց ջիղէքն, մէկ մէկու
 բամբասելով,

Պղտորուեց յատակութիւնն, պատուով հէրն
ու մէր չը կայ...»

Քիչիկ-Նովի լեզուն խորթ է, իսկ ի-
մաստները յորդ:

*
**

Թուրինջը կատարեալ աշուղ է. ասիա-
կան վառվռուն նկարագրութիւններ ունի,
ընդհանրապէս իր գոյները կենդանի են,
ճոխ, շողշողուն. վարդ, ոէհան, մանու-
շակ ամականներէ զատ, իր հուրին կը
զարդարէ ուրիշ քնքուշ բառերով. բայց
սագով կը զուարճանայ և կը զուարճա-
ցընէ. մտիկ ընենք, ահա՛ իր անգին ջա-
վահիրին դիմաց, սագը կը զարնէ.

« Թեւերդ նախշուն վարդ, վարդ, վարդ,
Թովուզի (սիրամարգ) նման ես զարդ,
զարդ, զարդ,

Ոչ հրեշտակ ես, ոչ մարդ, մարդ, մարդ,
Քեզնէն կու փախչի դեւ, դեւ, դեւ:

Դիւահար եմ ու սար, սար, սար,

Ման եմ զամ սար ու քար, քար, քար,

Թուրիջն եմ, արա ճար, ճար, ճար,

Լշխեդ իլիլ եմ խեւ, խեւ, խեւ »:

Բայց և խեւ մտածութեանց կը դիմէ,

մոլորուած, խելագար՝ կը սպառնայ, եթէ
« դարդին » դարման չըլլայ,

« Իմ ջահէլ ջիւան կեանքս ես կու քան-
դեմ, բարբաթ կանեմ,
Սուր կու տամ ինքս ինձի, կու սպանեմ,
ազատ կանեմ ».

Անուշակ թուրինջը դառն ու մաղձոտ
միջոցներու կը դիմէ. իր սրտին մէջ « քիւ-
քիւրտ » կ'այբի « թաս » մը ջուր կ'ուզէ
որ զովանայ, խեղճը իր շուարումի ժա-
մանակ չի գտաւ այդ ջուրը, և ահա
անձնասպանութեան կը դիմէ. ինչ տկա՛ր
աշուղ, բայց սազը խելք չունի...

Թուրինջ աշուղներուն մէջ բարձր դիրք
մը ունի, և ունի իրեն յատուկ գեղեցկու-
թիւններ:

*
* *

Իվանը աւետարանական խրատներով
բարոյախօս աշուղ մըն է. օրէնք, պա-
տուիրան *ու աղօթք, այդ է իր քարոզ-
ները. սազով կ'ապաշխարէ, կ'աղօթէ,
կը խնդրէ երկնքի և Տիրամօր բարեխօ-
սութիւնը. զուարճալի են մեծ պատի վրայ
երգած տողերն: Աստուծոյ ահեղ դատաւ-
տանէն սարսափահար կը նուագէ.

« Տէ՛ր, քո դատաստանդ լսամ, առաւ սար-
սափ դողն ինձի,
Թե՛պէտ կաղաչեմ սարերին, որ թագցընի
հողն ինձի » :

Յաւիտենականութեան հրաւիրակ վեր-
ջին փողի որոտէն ահարեկած, կը դողայ :
Իր սազը աղօթքի մըմունջը շատ երգեց,
անոր սիրտը աղօթք օրհներգեց, հազիւ
միտքը ընկաւ երգել իր ետքը, իր միտքը՝
աղօթք երկինք և երկնայինները մտածեց :

Եւ այսպէս ուրիշ շատ մը աշուղներ
նման և կրնամ ըսել համանման զգացմունք,
ազդեցութիւն և ներշնչում մը ունին. որոնց
ամենուն իւրաքանչիւր նուազին արձա-
գանգը հնչեցընելով՝ միօրինակ խմբերգի
մը ականջալուր կ'ըլլանք :

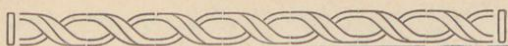
*
* *

Աշուղները մեզ յիշել կու տան Գողթան
գուսանները. ժողովրդական ծոցէն բամ-
բոող, հովուերգունները, որոնք պատմեցին
մեր զիւցազնական քաջութիւնները, ա-
նոնք եղան մեր դրուիտները. անոնք խում-
բերգ մը կը կազմէին, աշուղները առան-
ձին ջոկ երգեցողութիւն, և երգիչը կըր-
նանք կոչել առանձներգու soliste. սա

սիրերգու է, զիններգու, հոգերգու. հան-
դէսներու, պարերու կենդանութիւնն է,
հոգին, զուարթութեւնը. աշուղը ամէն տեղ
է, հարսանեկան, այգեկութի հանդէսնե-
րուն ան իր հառաչներով կը հմայէ, կը
հիւսէ կը ստեղծէ երգը գալարուն, զգայուն:

1903

Մ Ի Զ Ն Ա Դ Ա Ր Ե Ա Ն

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Թարգմանիչները հայերէն տառերով երբ սկսան ժողովրդեան մէջ տարածել հեւլէն, ասորի, և պարսիկ գրականութիւնը, այն օրէն հայ մատենագրութիւնը որոշ յարաբերութիւն մ'ունեցաւ օտարագրի գրականութեան հետ:

Բնաշխարհի բանաստեղծ մտքերը, սիրեցիկն ամենէն աւելի՝ երբայական գրականութեան վսեմ և վեհապանծ ոճը, մարգարէներուն քնարին ձայնը՝ շատ քընքուշ հնչեց հայուն սկանջին, և այդ ձայնէն՝ ամենէն աւելի՝ ազդեցութիւն կրեցին բանաստեղծ հոգիները:

Գիտած ու քննած ենք, որ մեր կրօնական բանաստեղծութեանց աղբիւրը, ընդհանրապէս կը բղխի երբայական սաղմոսներու վճիտ ակերէն:

Մեր նախնի հայ մտքի առաջնորդները, քերթողահայր Մովսէս խորենացիէն սկսեալ, ամէն կրօնական բանաստեղծ՝ իւրացուց սաղմոսներու քաղցրանուագ քերթողական ոճը, հին աշուղներէն սկսեալ, մինչև նորագոյն աշուղը, ալ աւելի խանդով ողջագուրեց երբայական բանաստեղծութիւնը, որով մեր զուտ գրական աղբիւրը, կրօնական հորիզոնէն կը ծագէր, և այդ հորիզոնը մեզի ցոյց տուողները մեր թարգմանիչները եղան:

*
* *

Կրօնաշունչ տաղասացներ, նուիրական տաճարներուն մէջ, դարերով սքանչացուցին հին ու նոր սերունդները: Ասոնց քրնարին լարերը, կարծես հրեշտակներու թեւերուն հովահարումովը, թրթռացեր և խանդավառեր են լսողները:

Մաքուր և հիացական պարզութիւն մը հագած է Երիզացի տաղասաց՝ Սրիկ Կոստանդի քնարը: Մկրտութեան վեհափառ պատկերը, իր երգին տպաւորու-

Թեամբ՝ կը տպաւորուի երեւակայութեանդ
առջև, մինչ կ'երգէ ան.

«Ո՛վ զարմանալի խորհուրդս այս մեծ
յայտնեալ.

Արարիչն Աստուած ի Յորդանան իջեալ:
Կամէր մկրտիլ ի ծառայէն իւրմէ,
Չառնոյր Կարապետն ըզմըկրտելն ի յանձն:
Յորդանան լուեալ փախըստական դառ-
նայր.

Վըտակ առ վըտակ պատգամաւոր լինէր:
Մի՛ գետ զարհուրիւր քո Արարիչն եմ ես.
Իջեալ մըկրրաթիմ լուանամ ըզմեղս:»

Վիպասանական վառ, կենդանի, հզօր
երփնեբանգ լոյս մը խտացած է Յովհանն-
նէս տաղասացին՝ Յովհաննու գլխատման
այս նկարագրութեան մէջ:

«Զինչ աղենատիպ վայելչատիպ կային.
Սէր ի սիրայէն քաղցրաձայնեալ
օղոյն:

Էր նաւակատիս Հերովդեայ ծըննդեան,
Շտապ հրաւէր տըւեալ ամենազան
ոսամկին:

Մեղմիկ շարժելով յայս կոյս և յայն
նայէր,

Ծովածըփելին՝ իւր մահարբեր աչօք:

Կարել կարաւէր թըմրկահարիկ աղջիկն,
Պակշոտ պակուցեալ Հերովդիաս ար-
քայն: »

Յաջորդ տողերուն մէջ, պատմութիւնը պարզուած է իր ծանօթ վիճակին մէջ, տաղին համառօտութիւնը բնաւ փնասած չէ նիւթին վեհութեանը: Ոսկար Ուայլտի պակշոտ Սալօմէի կարանները, քոյարկուած են հոս նրբաճաշակ արուեստով:

Հոգերգու աշուղ մըն է վանեցի Տիւանը. մեր բնագաւառին ամէն մէկ անկիւնը ու նինք ուխտատեղի, ուր Տիրամայրը պաշտամունքի առարկայ է եղած, աշուղները միշտ յափշտակութեամբ երգած են Աստուածամօր գովեստը. Տիւանն ալ զմայլած է ու երգած Աստուածածնայ անձնաւորութիւնը. որուն մէջ կը գտնէ լոյսի բովանդակութիւն, բերնին մէջ ատամունք մարգարտահիւս. Տիրամայրը գերազարդ ծաղիկ է, պալասան բոյս, ոչ մէկ հարստութեան հետ կը փոխէ զայն. « Աշխարհս գին չելաւ զիւֆիդ մէկ թելին »... Աղամայ դրախտին խօսուն պիւլպիւլն է ան: Աշուղ Տիւանը, իր այդ երգին մէջ կ'ըսէ թէ Տէրն մեր խաչուեցաւ Աղամայ խաթեր... Աշխարհիս ու երկնքի ոչ մէկ հրաշալիք կրնայ բաղդատուիլ Տիրամօր հետ.

այս է հոգեկան համոզումը Տիւան աշուղին. ինն դաս հրեշտակներն և հրեշտակապետներն չեն նման սուրբ Աստուածածնին. Քառասուն մանկունք և քսան և չորս մարգարէները, նման չեն սուրբ Աստուածածնին: « Ինչ զտար աշխարհս որ ստեղծուած կան, չեն քեզի նման սուրբ Աստուածածին »: Եւ նիւթական նմանութիւններով կը հիւսէ Տիրամօր գովեստը.

« Հասակդ է եկեղեցի սուրբ ժամատեղեր.
Վարագոյր ծայրէ ի ծայր գոյն զգոյն կերպասներ,

Բազկեղէն թևեր ունիս, մոմեղէն մատներ,
Ծով ծով աչեր ունիս ու կամար ունքեր.
Աստուած իջեր ի քեզ սքանչելի յօրիներ,
Արեգակն ու լուսին քան զամէնն ի վեր:
Որ յերկնից կտեղան ցօղատու ամպեր,
Քան զլուսինն ի վեր փոքրագոյն աստղեր:
Ո՛չ Ենովք, ո՛չ Եղիայ՝ ո՛չ Սիմէօն ծեր.
Ո՛չ սուրբ ճգնաւորք՝ ո՛չ վարդապետներ,
Այլ ո՛չ ուխտատեղիք՝ ոչ ժամատներ.
Ծնունդ Աղամայ յԵւայէ ի վեր,
Չեն քեզի նման սուրբ Աստուածածին »:

Եւ Տիրամայրը դեռ աւելի գովեստներու կ'արժանանայ. անոր փառաբանութիւնը կ'ընեն նարդոս քրքումը, մանուկ

շակ այգին, այգեստանը, ան գերազարդ ծաղիկ է, բուրաստան վարդ և ռահան, ան ծառ խնկենի է, վարդ վարդարան և հազար ու մէկ ծաղիկ անթառամ: Ան անսերմն յղութիւն է և պտղաբերան. ու կը սկսի նկարչական գոյներով նկարել անոր գեղեցկութիւնը.

« Հասակդ է եկեղեցի, ծոցդ սուրբ խորան,

Սուրբ խորանին ծածկոցն է ի վրան: Վարդապետը կգովեն զքեզ ի բերան, Բերանդ է սկիհ սուրբ հաղորդութեան: Երեսդ է արեգակն աչերդ է ծովան, Քան զհրեշտակաց վեր ունիս կայան: Իննը դաս հրեշտակ քեզ բարև կու տան. Փնտոեցի աշխարհս չկայ քեզ նման... »

Եւ այդքան գովեսաները դեռ քիչ կը համարի, « խիստ պակաս գովելուս եղած եմ փիւշման »: Ու անթուելի սուրբերն որ աշխարհիս վրայ երևցած են, Տիւանի սագին համոզումովը, անոնցմէ ոչ մէկը նման է Մայր ողորմութեան:

Գրիգոր Կաթողիկոս իր « Երգ երգոց » ի տաղովն, կը յիշեցնէ Եւրոպական ոճով գրուած, դասական հանճարեղ հեզինակներու՝ գեղեցիկ քերթուածները: Հոգեկան,

գերբնական էակին վրայ է իր գովեստնե-
րը, իր գոյները նրբացած ու բիւրեղացած
են. անըջանքներու մաքուր պաստառին
վրայ՝ կը դրոշմէ իր մտաւորական նկար-
ները: Այգիները ծագկած են, աշուղն իր
ցանկալին՝ կը հրաւիրէ բուրաստան ուր՝
անմահութեան հոտ կը բուրէ: Երգ եր-
գոցի հարսին պէս, իր ցանկալին կը բղիէ
կաթն և գինի, անոր շրթունքէն կը կաթի
մեղր, և աշուղին հոգին կը տոչորի: Սո-
ղոմոնի քնարն է կարծես որ կը նուազէ
այս քերթուածին մէջ.

« Դրախտ վայելուչ ծառ պըտղաւոր,
Քաղցրաճաշակ և գինի նոր.
Սիրով արբեալ քո ահաւոր,
Ի սենեակին խորհրդաւոր:

Երևեցան ծագկունք յերկրի,
Նստցուք ընդ քեզ ի պարտիզի.
Երգեցից սէր քեզ սիրելի,
Սիրտ իմ ի սէր քո տոչորի:

Զօրհանապագ ընդ քեզ կալով,
Բզքեզ դիմաց քո զիտելով.
Եւ խօսակից քեզ լինելով,
Բատէպ ստէպ հարիմ տապով:

Եթէ յաչաց մարմնոյս ծածկիս,
 Մտաց աչօք ինձ երևիս.
 Բնակեալ քո դու յիմում սրտիս,
 Ծրարեալ ունիմ զքեզ ի հոգիս » :

Ամբողջ քերթուածը սիրերգու է, ուր միտքը պէտք է թանձրացեալէն հեռանայ ու երգ երգոցի միաստիկ տպաւորութիւնը զգայ :

Մի և նոյն, հոգեկան, երկիւղած ու չարչարուած տպաւորութեան տակ, երգուած է, Զաքարեայ Գնունեայ եպիսկոպոսի այս տաղը .

« Առաջին մարդուն նման ես,
 Զոր ստեղծեաց Հայրըն անեղական :
 Բանին ծոցածին անճառ
 Զնա արար պատկեր տիրական :
 Գեղեցիկ ես քան զնա,
 Զոր շինեաց աջն հայրական :
 Դու չես հոգեղէն զարմէ,
 Ի լուսոյն ես արփիական :
 Երկնից բանակ անմահին,
 Ընդ պատկերն քո հիանան :
 Զքեզ իւր մեծագին ստեմ,
 Որ խորհուրդ ես արքայական :
 Եղեմարուխ ազրիւր,
 Արարածք ի քէն զովանան :

Ընտրեազդ ի զօրաց վերնոց,
 Գովելի ես որդւոց մարդկան:
 Թազ զարմանալի կազմիս,
 Յարքայից գլուխըս նշան:
 Ժողովին ծաղկունք լերանցդ,
 Եւ տեսնեն զքո գեղդ աննման:
 Իբր ըզթագաւոր բազմիս
 Հոտ առնես զու անմահութեան:
 Լոյս վառիս ի գիշերի,
 Հալածես գխաւարն հեռական:
 Խոհեմ իմաստուն զինւոր,
 Սարսափին զօրքն ի քէն զողան:
 Ծառ յեղեմական զրախտէն,
 Միշտ կանանչ և անթափական:
 Կենաց պտուղն ի լուսոյ,
 Անթարշամ և անապական:
 Հոտ անուշ ի քէն բուրէ,
 Փարատէ զցաւս մարդկան:
 Չայն քո տատրակի սիրուն,
 Ողջախոհ մըտօք մաքրական: »

Աշուղ եպիսկոպոսը, կրած է նաև մեր
 հին շարականներու՝ հոգեշունչ բանաստեղ-
 ծութեանց տպաւորութիւնը: Իր քերթուածը
 համանման խանդով կը շարունակուի: Իր
 ցանկալին ջուր մաքուր է, որ կ'ելլէ ոսկի
 ալէ մը. և անոր արարողին, կ'երգէ օր-
 հնութիւն յաւիտեան:

Պետրոս վ. Ղափանցի՝ խորհրդարար
առ Բարձրեալն Աստուած կը լսեցնէ խա-
չեցեալին աղաղակը. այդ քերթուածը հո-
գերգութիւն մըն է, բառախաղ, ուր բա-
նաստեղծական հոգի չկայ: Սրտածմլիկ
շեշտ մըն է դրած Կարօտ Յիսուսի երգին
մէջ.

« Յամէն վիրաց առուք արեան կու
բղիւէ,

Ոյք որ սիրով ըմբեն զշնորհ կու բաշխէ.
Արի՛ եկ դու, իմ աղանձի պարզամիտ,
Տես թէ անչառ է ձագուկ քոյին ճշմարիտ:

Վարդի երեսն իմ գեղին դարձել է,
Աշնան տերև մերձ ի թափել մերձեալ է,
Պետրոս հեռի նստեր զիս ոչ ճանաչէ,
Սուրբն Օհաննէս հեռուն փախած նշմարէ:

Մագթաղենին տալեան նստեր ակնածէ,
Թէ զո՞ր շնորհ մեղաց ներմանն զոր անէ.
Յուզայ մատնեց զանմեղ զանուկդ գայլոց,
Սրտիկս այրի գէտ մորէնի, չունի բոց:

Արի՛ մայր իմ, զստինսդ քոյին համ-
բուրեմ,

Հէլալութիւն գթած մօրմէդ իմ հայցեմ.
Քանի արես որ ի մայր չէ մտեր,
Ձիս կենդանի գալ տեսանել մի՛ համեր:»

Անպաճոյճ, սակայն սրտագրաւ յուսա-
հատութիւն մը կը կաթի խաչատուր ա-
շուղի այս « Ապաշաւ » երգէն .

« Ի նեղ զերեզման մտնուս,
Եւ ասես վայ զմենակ զերիս .
Ծաղկեալ ես տերև ունիս,
Յայտնի այլ շուտով տի թափիս .
Կանաչ ու վայելուչ կենօր,
Փոխի գոյնդ և շուտ . . .
Գայ ձմեռն և ձիւն բերէ .
Անհանդերձ ցրտով նուաղիս,
Յորժամ որ գարուն լինի .
Մեծ ամօթ կրես ւ՛ր ամաչես :
Զինչ անեմ ես այս զերիս,
Որ յափ ածեմ առօրէիս .
Ինձ շատ մեղանք մի՛ դնէք,
Զի դիպայ անգերձ վրտանգիս :
Հիւանդ եմ ի տես եկէք,
Մի՛թէ զեղ առնէք խոցերիս .
Ահ ու դող պատեց զոգիս,
Պատճառ ինձ զնեմ տանօղիս :
Խաչատուր զարթիր ի քնոյ,
Զի քեզ ժամ է աշխատելոյ .
Այս կեանքս է նման ձիւնի,
Որ ի գալ զարնան կու հալի : »

Միլուայի անոյշ տխրութիւնը, զգալի

է այս երգին մէջ, թէպէտեւ ընաւ փնտոնելու չէ գեղարուեստի կատարելութիւն. միայն թէ յայտնի է Խաչատուրի անկեղծ տխրութիւնը:

Հոգերգու աշուղներուն մէջ, կը յիշատակեմ Ղազար Ստամպուլցիին, որ ընտանի ոճով կը նկարագրէ Քրիստոսի հրաշագործութիւնները: Աշուղները շատ անգամ սանձարձակ ճախրեր են սիրային երգերու մէջ, և սակայն յետոյ իսկոյն զղջումի տաղեր հիւսեր են, իրենց մեղքերէն սուկացեր են. խղճի ձայնը մուրճի հարուածներուն պէս, իջեր է անոնց փափուկ սրբտին վրայ, և որպէս զի մեղքէն զգուշացընեն, զարհուրելի ոճով մը նկարագրած են զժոխքի տանջանքները, այս մասին, ամենէն աւելի վառ վառ նկարագրութիւն ունի Առաքել Սիւնեցի, որուն «Վասն Տանջանաց Գժոխոց» երկար քերթուածը, Տանգէի «Գժոխք»-ին մանրանկարը կարելի է համարել: Աշուղը հոն շատ նիւթական գոյներով կը խտացնէ չարչարանքներու տպաւորութիւնը ահաբեկիչ: Իբր նմուշ այդ քերթուածէն, կ'արտագրեմ հոս մէկ քանի անջատ քառեակներ.

« Բայց վիրա՛պն այն ահագին
Եւ զուր անհուն սարսափելին,

Յաւր զանազան չարեօք ի լին,
Մորմորալից կըսկըծագին:

Չորս ազգ տանջանքն զըլխովին
Ըստ չորս հիւթոյս ինձ պատրաստին.
Իսկ ըստ գործոց զանազանին,
Պէս պէս լըլկանք կայ ընդ նոսին:

Դէմ երեսաց՝ հուր զեհենին,
Եւ ի յետուստ՝ սառնամանին.
Անքուն որդունք յաջմէ դասին,
Չախմէ՝ չար հոտ դիւաց զընդին:

Ի հրոյ բերանքն պապակին,
Յըրտոյ ատամունք կոփկոփին,
Ծըծեն որդունք զմարմինս նոցին,
Վէրքն յանգամոցն խորովին.

Աչօքն լան կըսկըծագին,
Ռընգամբն առնուն զհոտ զազրագին
Բերանն գոչէ հառաչագին.
Եւ մորմորայ բոլոր մարմին.

Ի կայծականց վերայ նիրհին,
Յայս է նոցա միշտ անկողին.
Եւ ի հըրոյ մէջ թաւալին,
Չար է հանգիստն անձանց նոցին:

Մարմինքն անանց ի մէջ հնոցին,
 Եւ հուրն անշէջ ամենեկին,
 Որպէս ձրկունք ի մէջ ծովին՝
 Լողան ի հուրն յաւիտենին:

Ազաղակեն դասք դասք նոքին
 Եւ հառաչեն գոչմամբ ուժգին.
 Ծուլս ցոլանայ ուրնգանց նոցին,
 Ի յայրմանէ հըրոյ բոցին:

Աչքերն եռան ի մէջ բունին,
 Ուղեղն եփի ի մէջ գանկին,
 Լեզուն չորնայ ի բերանին՝
 Եւ պատառի սիրտն ի փորին:

Անդ արտասուքըն ծով դառնայ
 Եւ եռացեալ այրէ զնոսա,
 Ազաղակեն գոչմամբ նոքա,
 Ձի բարկութիւնքըն բազմանայ:»

Անկն յայտնի է, տաղասացին երեւակայութեան ուժգնութիւնը. պատկերներ չունի, սակայն կորովի մտքով, կրցիր է խտացնել երեւակայեալ տաջանքներու ահաբեկութիւնը: Ու պէտք է ի նկատի ունենալ, որ տաղասացը բնատուր երեւակայութեամբ՝ յղացեր է այդ տանջանքներու ուրուապատկերը. ո՛րէ՛ հեղինակէ մը ազդեցութիւն կրած չէ:

Հոգեշունչ աշուղային գրականութեան մէջ, լայն տեղ մը կը զբաւէ Առաքել Սիրնեցին, որուն լիակատար գրութիւնները, Վենետիկի Մխիթարեան մամուլէն՝ լոյս տեսաւ 1907ին, մանրագնին քննութեամբ Հ. Մկրտիչ Պոտուրեանի: Շնորհիւ այս բանասէր վարդապետին, լիուրի ծանօթացանք Սիրնեցի Առաքելին «Ազամգրքի» պարունակութեան. և այդ գործը, կերպով մը, կրօնական, աշուղային դիւցազներգութիւն մըն է. գեղեցիկ պարունակութեամբ, սիրելի և հետաքրքրական:

Արարչագործութեան պատմութիւնը, ուրուագրուած է այդ գրքին մէջ: Աստուածաշունչի ոճին հաւատարիմ է մնացեր աշուղ Առաքելը: Ազամ՝ իրեն ընկեր չառներ անասունները, որով զանոնք առջևէն մի առ մի անցնել կու տայ, անոնց մէկ մէկ անուն կը դնէ. ու անասունները,

« Գլուխ ի վայր բերեալ նըմին՝
Հնազանդութեամբ անցանէին: »

Սակայն այդ անասնոց բազմամբոխին մէջ, նկատի կ'առնուի օձը:

« Եկեալ և օձն իմ թըշնամին,
Գալար տալով հին չար լրկտին. »

Օձ անուանեաց ըզնա Նախնին
Զի նենգութեամբ անց առ նրմին :

Զայս իմացեալ խորամանգին,
Ի մէջ բազմաց զպարսաւս անձին,
Պահեալ ունէր ռիս ի սըրտին,
Սպասէր զիպող ժամանակին : »

Աղամբ մի՛ միայն է, ընկերի պէտք
ունի, և ահա Լոյսերն, երեքն ի միասին,
այդ զիտողութիւնը կ'ընեն.

« Առեալ ըզմի կողից նորա՝
Իւրն օգնականն ետտեղձ Եւա : »

Այսպէս կը լրանայ արարչագործութեան
պատմութիւնը : Նախածնողքը Լոյսերու,
ծաղիկներու, և ճառագայթներու մէջ՝ կը
շողայ և կ'ապրի սխրալի կեանք մը :

Աղամ՝ նորափթիթ ծաղիկ մըն էր լուսարօրոջ,

« Զինչ հայելի պայծառ փայլէր.
Աստուած ի նմա միշտ երեւէր.
Եւ ճառագայթ լուսոյն հոսէր,
Զանձամբ իւրով փայլատակէր : »

Աղամ ինքն իր փառքին վրայ հիացած

կը ծափահարէր: Անմահական հոտն կ'առնէր ու կը թմբբէր: Բայց երբ օձէն խաբուելով, անհնազանդ կ'ըլլար Արարչին, այն ատեն, վայ կը կարդար իր գլխուն, կը սոսկար իր նախկին փառքերէն մերկանալուն վրայ.

« Յերբ ի փոշի լուծեալ եղծայ,
Հոտեալ նեխեալ շարաւ դարձայ. »

Իր խարխուլ փլած, ու աւերակ կացութեան մէջ, կը տեսնէ մահուան մարմնացումը.

« Ոչ էր և ոչ եղիցի սա,
'Ի ոչ երևի տեղիք սորա.
Հողմըն մահու հընչէ ի սմա,
Եւ ընդ ինքեան առեալ գնայ: »

Եւ կործանուած՝ ինքզինքը կը նկատէ, ու անդին՝ սատանաներն կը ծիծաղին անոր վրայ: Կը համարի կեանքը բոլորովին խաւար, ուր այլևս լոյս չի ծագեր:

Առաքել Սիւնեցի, երկարօրէն կը նկարագրէ մեղանչող նախամարդուն ապաշար. և յատուկ շեշտ մը կը դնէ կնկան հոգեբանութեան վրայ, կ'երգէ.

« Կինըն բնութեամբ է կողոպտող,
Այլ և աչաց մարդկան գերող »...

Չափազանց կ'անուանարկէ կնկան ար-
ժանապատուութիւնը, մինչև կը գրէ նոյն
իսկ այս տողերը.

« Կողին ներսն կոյսն է կոկ ի բաց,
Ծածկոյթ չունի իւրն երեսաց.
Այսպէս կընոջ միտքն է ցընդած,
Միշտ կու խարի յամէն դիմաց:

Կողին դուրս դիհն է ի ծածուկ,
Մորթով պատեալ կայ ի գաղտուկ.
Կանայք զգարչ զէմս իւրեանց գաղտնիւք՝
Ծածկեն դեղօք և ծարուրիւք: »

Առաքել Սիւնեցի իր երկարապատում
նկարագրութեանց մէջ, կը բաղդատէ նա-
խահայր Աղամայ կործանումը, Քրիստոսի
կենդանացուցիչ չարչարանքներուն հետ:
Միշտ խրատական մեկնութիւններով կը
զարդարէ իր լայնածաւալ քերթուածը,
որ ունի վարիանդներ, քիչ շատ նման.
և համառօտագրուած և աւելի զրական
ձևով:

Աշուղային գրականութեան մէջ, սիրային քերթուածները, կատարեալ ստեղծական յղացումներ կը պարունակեն: Այս մասին անգուգական է Նահապետ Քուչակ. ան ըստ իր գրութեան, ղեռ տասը տարեկան մանուկ, սիրահարուած, նման մոմի կը հալի, ոսկրը պատրուք կը դառնայ, և կաշին զերդ ձէթ կը վառի: Այս մտքով՝ Նահապետ Քուչակ՝ երգեր ու հիւսեր է իր բանաստեղծութիւնները:

Քուչակ գրական միտք մըն է, քերթողի կատարեալ բնատուր ձիրքով օժտուած. իր «Յաղագս Հոգևոյ և Սիրոյ ոտանաւոր է բանս» երկարաշունչ զմայլելի քերթուածէն, իբրև նմոյշ հոս կ'արտագրեմ մէկ քանի անշատ տունները.

«Չուր գլգլալէն կուգաս, գետի թորակ-
նէն կուգաս.

Երթաս այդ ձորերդ ի վայր, ծայնդ կայ
ու դուն չերևաս.

Գիտեմ սիրու Տէր ևս դուն, ի օտար աշ-
խարհ կու գնաս,

Երթաս ու սիրուդ հասնես, զիշերն ի քուն
չի լինաս:

Էրնեկ ևս անոր կուտամ, որ առեր իւր
եարն փախեր,

Ոնց որ զկամուրջն անցեր, ջուրն էլեր
զկամուրձն է տարեր.

Չնիկ, եղեմնիկ եկեր, գոռվնուն հետքն է
կորուսեր,

Ասեր ի պաղչան մտեր, ցորեկով զղըն-
չիկն է պագեր:

Գիշերն ես ի քուն էի, յիմ հալալ տե-
ղացն ի վրայ,

Լուսին ալ կամար կապեր յիմ ճոհար
անձկանն ի վրայ.

Այ իմ բարձր ու բոլոր լուսին, շատ
բարև տար իմ խօշարին.

Զդուռն այլ նշանով ասեմ, բարձր պատ
ու ծառն ի միջին,

Նստեր է ծառի շքին, կիսմէ զիւր լուրջ
ապիկին.

Կիսմէ ու հայերէն կասէ թէ ինչ անուշ
է սէրն ու զինին:

Սրտիկս է խալկին եղեր, զոր զքո զու-
սան կու եփէ,

Անձիկս է չոր փայտ եղեր, ու զկրակն ի
վառ կու պահէ.

Տեսեր եմ որ միսն եփի, նա զկրակն
զազրեցունէ,

Թողեր միսն զիւր ոսկրն, դեռ ի կրակն
փայտ կու ձգէ:

Սէրն երբ ի յաշխարհս եկաւ, եկաւ իմ
սիրտս թառեցաւ,

Հապա յիմ սրտէս ի դուրս, յերկրէ յեր-
կիր թափեցաւ.

Եկաւ ի գլուխս ելաւ, և յղեղս ելաւ թա-
ռեցաւ,

Աչիցս արտասունք ուզեց, նա արիւն ի
վար վաթեցաւ:

Յո՛ւր էի՞ր, ուստի՞ եկիր, անծանօթ, ու
զիս սիրեցիր,

Զկրակըն ի թէզնիկդ ունիս, ի ծոցիկս ի
վար վաթեցիր.

Զծոցիկս ալ քուրայ արիր, լուկ զոսկին
ի ներս հալեցիր,

Ոսկին ալ հալլայ արիր, յիմ սրտին յա-
կանջն անցուցիր:»

Կը պագնէ իր սիրալի արարածին բար-
կուկ պոկունքները « որ շէքէրն ի մոտն
է լեղի»...

Ու անոր բերնին համար, պարսկական
բանաստեղծներու քնարն փոխ առած, կը
գովարանէ, « Բերնիկդ է իշեշ նման որ
վարդին ջրովն է իլի »... Եւ սրտաճմլիկ
երկիւզով՝ կ'երգէ նաև այս տողերը.

« Այս աստնվորիս վերայ, դու մատնի ես
ակն ի վերայ,

Դոր որ պաղ աղբիւր մի կայ, դու կանաչ
 ես ցօղն ի վերայ,
 Խնծոր ես ծառին ճղին, ես կանաչ թփիկ
 ի վերայ,
 Վախեմ թէ աշունն գայ, գրեզ քաղեն
 թուփս չորանայ:

Այ իմ նօնօփար ծաղիկ, այդ ջրին մէջն
 կու կենամ,
 Զջուր քեզ պատճառ առիր, ի սիրուն քան
 գուռ կողամ
 Գամ զջուրդ ի քէն կտրեմ, որ դարէդ ի
 վեր չորանաս.
 Յաչիցս քեզ առու հանեմ, գրեզ ջրեմ որ
 պայծառանաս:

Ես մեռնիմ ի քո վերայ, դու զքո ծամդ
 կտրես,
 Կտրես մաշալայ վառես, ձեռքդ առնու
 ու զիս փնտռես,
 Կամ ի հող վերօքս անցանես, հետ լնու
 զաչերդ ու թափես,
 Գրկիկ մը վզիս ածես, զապառած վէմդ
 համբուրես: »

Ու սիրուհին, այնքան անոյշ կը բուրէ,
 որ հոտով աշխարհ կը լեցնէ...

Ինչ որ կ'երեւի, Նահապետ Քուչակ զբասէր է եղած, սակայն կը գուշակուի անշուշտ, որ իր այդ զմայլելի քերթուածները գրելու համար, զրական մեծ պաշար մը ձեռք բերած չէ. իր զբասիրութեան և իր բնատուր քերթողական տաղանդին կը պարտի իր քնարին խանդոտ և ստեղծական կատարելութիւնները: Մտաւորական աշխատութեան հաւաստիք են իր այս տողերը.

« Գանգատ եմ ու խոց եղբարք, սիրտս
ի վեր արիւն կու բերէ,
Ի մանկութենէ ի վեր զիս ուսման հոգն
կու մաշէ.
Եկեր իմ գերի անկեր, ճար չկայ որ մէկ
մի թափէ,
Գատիմ գէտ զամէն մշակ, նա մարդ կայ
որ դեռ կու խոցէ »:

Քուչակ մի՛ միայն սիրարան չէ եղած, այլ և ունի խրատական, իմաստասիրական տողեր, զրած է այս ճշմարիտ նախադասութիւնը, « Ի՛նչ անեմ յետի ա՜նունն, երբ առաջի անունն աւերի »: Եւ խրատ կու տայ. որ լաւ քնարենք մեր բարեկամը. « Այն մարդուն ի խէչ մի՛ նստիր, երբ երթաս զքեզ զրուցէ, — Զնետն

յետ քեզ նետէ, ու զաղեղն դառնայ պահէ:»
Կը սոսկայ բամբասանքէն, որով Աստուծոյ
կը դիմէ.

« Ստեղծող զքո ստեղծած ծառայն, մի
մատներ ի ձեռն սիրոյն.
Թէ ձեռն ի սիրու ձգես, մի՛ մատներ ի
խալխի լիզուն,
Սէր զնա գէմ խել արեր, դարձուցեր է
զէտ կապելուն,
Ով որ սիրոյ տէր մարդոյն մեղադրէ՝ ինքն
է ատելուն: »

Քուչակի քնարին քնքշութեան՝ կը մօ-
տենայ Յովհաննէս Թուրկուրացիի սիրա-
հարական բանաստեղծութիւնները. իր սի-
րուհին այնքան սիրալի կը համարի, որ
ամենէն խտտաբարոյ, ժուժկալ անձնաւո-
րութիւնն իսկ, իր նկարագրութեան հա-
մեմատ, անկէ պիտի յաղթահարուի: Եւ
այնքան կը չափազանցէ զովեստներուն
մէջ, որ անդրադառնալով ինքզինքը կ'ա-
նուանէ « Խե Յովհաննէս Թուրկուրացի »...
Սիրուհիին համար երգած է ան.

« Դու դեղ ես ուրախութեան,
Որ զքեզ տանին ի պաղչանին.
Զձամբ ու վարսերդ ի վայր թողուս,
Զծոցդ բանաս ի մէջ պաղչին: »

Ով զքեզ սիրէ ո՞նց մեռանի,
 Կամ երեսնին դառնալ զեղին.
 Պարծանք ու վաճ ըս ծնողին,
 Փառք ու պատիւ ըս արարչին:»

Թուլկուրանցին իր երգերուն մէջ, թէև անզուսպ խանդավառութիւններ ունի, սակայն միշտ կ'ահարեկի՝ Արարչին արդար դատաստանէն, և անոր համար, սոսկալով զղջումի կու գայ: Իր հարին համար՝ սուգի կը մոնէ, զի իր ձեռքէն խլեր տաբեր են զայն, սրտատրոփ կ'երգէ.

« Ահա ելան արքայութեան հովերն
 Սէրն այլ նման է յանտակ ծովերն
 Պլպուլն չաղըր զարկեր վարդին բովերն,
 Մի թափիւր վարդ, մի թափիւր,
 Այրեցայ սիրոյդ դարտէն՝ մի թափիւր
 վարդ:»

Անոր ծով ծով աչուրները, զեղով լցուեր է. Թուլկուրանցին կը հարցնէ, թէ «Յայդ ծովէդ ծարաւ կենամ ես»...

Սիրային երգերու մէջ՝ Սաֆար աշուղն ալ՝ չափազանց խանդավառ է. սիրահարութեամբ հիւանդացած է, «Քո տարտէդ բռներ լերդիկս ու կայրի»...

Անոր անոյշ լեզուն՝ զինքը խեցուցեր

է. միտքն է մոլորած. խելքն է կորսուած :
 Յովհաննէս եպիսկոպոս՝ օտար երկիրի
 եկեղեցականը՝ «Վասն թռչնոց» քերթուա-
 ծովը, զուարճալիօրէն կը նկարագրէ մէկ
 քանի թռչուններուն բարքերը. կը գրէ.

« Տէր Յովհաննէս հոգևով տկար
 Եպիսկոպոս յերկիր օտար,
 Կամիմ գովել զհաւքերն հաւար
 Ուրախութեան մարդկան համար.

Արտօտիկն ճոնչայր
 Առաւօտուն, երբ լուսանայր,
 Անդադար փառարանէր
 Զաստուածութիւնն, յերկինս որ կայր:

Սարեկիկն սարսափէր
 Զինչ զջերմոտ կամ զղիւահար.
 Որպէս զուսան չալփարագան
 Ինքն զարկէր, ինքն խաղայր:

Ծիծեռնակն գայր, շինէր
 Զուր հայրենի տուն և տաճար,
 Եւ ի վերայ այն տաճարին
 Սաղմոս երգեր զօրն անդադար:

Մանրիկ հաւն աւետարեր
 Ինքն կ'ածէր, ինքն ցնծայր,

Երթայր, նստէր վերայ վիմին,
Գուշակ լինէր գարնան համար:

Գուգուն զամէն գարուն կու գայ,
Ի յիւր գլուխն փետուր մի կայ,
Ձինչ Հերովդէս կամ զՊիղատոս
կամ գանհաւատսն հաւասար:

Թութակ պարնոց տունն կենայր,
Ձթողոյր, խաթունն որ բողանայր.
Ձինչ որ տեսնոյր կու թոնթորայր,
Պարոնն որ գայր, նա տայր խապար:

Եզնարօտիկ հաւն էր տըռար
Հետ արօրին երթայր ու գայր,
Որդունք քաղէր զամէնն հաւսար
Մէկ մի չթողոյր ձագուն համար:

Լծէլծէն ի շուրջ կու գայր,
Շինակներուն խրատ կուտայր.
Լծէ՛ լծէ՛ կ'ասէր ճարտար,
Ձինչ զհօտաղ կամ զհօրէվար:

Անծեղիկն ի վեր վագեաց,
Հպարտացաւ յիւր միտքն ի վայր,
Թէ իմ փետուրս սև ու սպիտակ,
Ազիս քան զայլ հաւուցն յերկար:

Քրէքրէիկն ճրտվըտայր,
 Չամէն ցորեկ իւր ձայնն գայր
 Ինքն ապրի տարին հազար,
 Ով զինքն ուտէ, խիստ շնանայ:

Շահէն — բազէն էր շահարար,
 Չօրն ամիրտոց թէն կենայր,
 Նա կու թռչի սարէ ի սար,
 Որսունք առնէ տիրոջ համար:

Մեղուաքաղի մեղքն էր զըժար,
 Չթողոյր մեղուն որ շատանայր.
 Տարին բոլոր կու աշխատի
 Վասն մեղրի մեզի համար:

Հաւալասան հաւն էր արդար,
 Ինքն Գաւթի սաղմոսն կայր,
 Չօրն յանապատն բնակէր,
 Օրինակէր Քրիստոս արդար:

Աղաւնի ոսկի փետուր
 Քան զամենայն հաւքերն արդար
 Նոքա կապեն երամբ հազար,
 Ի շէնն ի շար երթան հաւսար:

Խօսողն ի թառն իջնոյր, կենար,
 Հետ հաւերին ի շարվէշար,
 Երբ հրեշտակաց ձայնն լսէր,
 Ծափուց կու տայր, կու կուկլուզայր:

Ուրուրն ավան էր զինչ զթաթար.
 Ոչ ոք զմռէր ի շէնն երթայր,
 Անուր զհանի ձագն գնայր,
 Թէ հազար մարդ յետնն գոռայր:

Սագն յարօտ երթայր ու գայր
 Զինչ անասուն կամ զոչխար,
 Խարտոց ունէր զինչ դանկարար,
 Գողն որ գայր, նա տայր խապար:

Կռակըռիկն կուցնծայր,
 Հագէր կապուտ, կուպարծենայր,
 Թէ գայդ հաւքերդ որ գովեցիր,
 Մէկ մ'իմ փետուրս իսկի չկայ: »

Շատ պարզ է այս քերթուածը, սրամիտ
 նախադասութիւններովը՝ արժանի է գնա-
 հատումի:

Օրգիւզ Տէրտէր աշուղի քնարը, գուրգու-
 րացող աղերսու նուագ մը կը հնչէ. կ'եր-
 գէ ան.

« Առաւօտուն քամիկն ելեր, մաղէ զիս.
 Քո սէրդ ելեր, կրակ եղեր, տաղէ զիս,
 Պուլպուլն ի վարդն հուր է ձգեր, գու-
 հասի՛ր.

Մի՛ թափիր, վա՛րդ, մի՛ թափիր,
 Նազը՛ւմ, մի՛ թափիր:

Առաւօտուն ամպիկն իջեր թացըւած,
 Քրիստոսի ողորմութեանն լուացուած.
 Հայիֆ ափսոս, խորեաթի ձեռքն քացուած.
 Մի թափիր, վա՛րդ մի՛ թափիր:
 Նազլո՛ւմ, մի՛ թափիր:

Ղարիպութիւնն եկաւ, իմ սիրտն առաւ,
 հայ.
 Ահա՛ զիմ վարդն պաղչէն առին տարան,
 հայ.
 Այնոր համար սուգ եմ մտեր, կուլամ,
 հայ.
 Մի՛ թափիր, վա՛րդ, մի՛ թափիր,
 Նազլո՛ւմ, մի՛ թափիր:

Ահա ելաւ արքայութեան հովերն.
 Աէրդ այլ մնայ ի յատակ ծովերն,
 Չարկեր չատրք, պիւլպիւլ վարդին քովերն,
 Մի թափիր, վա՛րդ, մի՛ թափիր,
 Նազլո՛ւմ, մի՛ թափիր:

Օքսիզ տէրտէրն զայս բանս ասաց իւրեան,
 հայ.
 Ահա՛ եկին զիմ յեարս առին, տարան,
 հայ.
 Այնոր համար սուգ եմ առեր, կուլամ,
 հայ.
 Մի՛ թափիր վա՛րդ, մի՛ թափիր.
 Նազլո՛ւմ, մի՛ թափիր: »

Մինաս Թոխաթցի, որ ծանօթ է նաև « Ողբ ի վերայ Հայոց աշխարհին Ուլախաց » քերթուածովն, զուարճալի բանաստեղծութեամբ մը, կը փառաբանէ հերիսա կերակուրին յատկութիւնները. աշուղը գովեսներուն մէջ անգուսպ է. 1563ի գրական ոճին համեմատ, ինքն ալ մի և նոյն ատեն ապրած ըլլալով, համանման գրերու երգած է: Ըստ իր քերթուածին, հէրիսան արտօնուած է ուտելու նոյն իսկ սուրբ Լուսաւորիչէն. և որպէս զի ազնուացնէ նոյն կերակուրին յարգը, կը զըրուատէ զայն այս տողերով.

« Ազնիւ ծաղկանց դու նման ես,
Համասփիւռ և վարդի թերթ ես.
Ուրտեղ որ է, եփեն զքեզ,
Անմահութեան հոտդ բուրես:

Մեռեալքն ամէն ի հող տապան,
Յորժամ լսեն զհէրիսան,
Յնժան հոգևով և զուարճանան,
Եւ Արարչին զփառս տան:

Բայց ես զարիպս Թոխաթցի
Մինաս անուն մեղաց գերի
Եկի անկայ Լօվ քաղաքի,
Կարօտ մնացի ես հէրիսի:

Ծեր ալեօք եմ սպիտակ,
Ակոյ չկայ բերան դատարկ.
Որ հէրիսայ լինի տաք տաք,
Կակուղ պիտնայ մեղր ու կարաք:

Եւ որ ասէ մեզ ողորմի,
Բիւրապատիկ իւրեան տացի,
Արժան լինի հէրիսայի,
Եւ մատուցման պատարագի: »

Միջնադարեան աշուղային գրականու-
թեան մէջ, տեանուած են քերթուածներու
պատատիկներ, որոնք բիչ շատ երգիծա-
կան շեշտ մ'ունին: Այս կարգի քերթուած-
ներուն կը պատկանին «ի վերայ Աղուէ-
սին», «վասն ահուայի», «վասն ուրա-
խութեան», «ի վերայ ճանճի», «վասն
թիւթիւնի» տաղերն: Զուարճալի են ա-
նոնք, և խրատական: Կարապետ Կոստա-
նեանց՝ այս մասին կը գրէ իր «Նոր ժո-
ղովածու» գրքին ներածութեան մէջ.
«Մարտիրոսը գրուատում է իւր «չա-
խուն», Առաքելը իւր թաշկինակը, մէկը
գանգատում է իւր ատամներից, միւսն
իրեն անհանգիստ անող ճանճերի, երրորդն
յայտնում է իւր զգուանքը ծխախոտից.
ծաղրում են, ծիծաղում են, խորամանկ
աղուէսին, ագահ գայլին, անտաշ արջին

ձեռք են առնում, այլաբանորէն մտրակելով, ի հարկէ, մարդկանց:» Պէտք է ըսել որ միջնադարեան՝ նոյն բերթուածներուն հեղինակ մեր աշուղները, շատ բնական արտայայտած են իրենց մտքերը: Ահռայի մասին գրելով, ակն յայտնի կ'ըլլայ երգիծական ոճը, աշուղը ցաւոյ ակռային նկարագրութիւնը կ'ընէ, կը ծաղրարանէ.

«Յայնչափ պահեմ զքեզ անօթի,
Սև ահռայե՛կ ողորմելի,
Գլուխ դնես դու կորկտի,
Յետևն լաս դու չոր կտի:

Տեսնաս ոսպով սպանախ եփի.
Սիրտդ դողայ հետ բակլայի,
Ճանճ կուզենես լովիասի.
Հոգիդ դողայ հետ սըսըռի:»

Լուերու ու ճանճերու մասին, կը յիշեմ միայ այս երկու տուները.

«Լուերն ամէն ինճ բարկացան,
Վերայ մարմնոյս իմ թափեցան.
Քան զկոտ մի հունտ այլ շատցան
Զէտ զճանճերն և այլ զազան:

Յեախնը է օր չորերը շարժիս,
 Ճանճերն ամէն եկան առ իս,
 Թէ շատ գրէ, որ խալսիս,
 Շիրիւնն եկաւ ի մեր դրովիս » :

Ծխախոտի մասին, չափազանց մեղա-
 զրանք կայ աշուղային քերթուածներուն
 մէջ, կարծես ծխելը աններելի, անքաւելի,
 և պիղծ գործ մ'ըլլար, որով երգուած է
 այս բացատրութիւններով.

« Թէ հարցանեմք ի Սուրբ Գրոյն,
 Գարշ և զազիր ասէ զթութուն.
 Որպէս մեղուն փախչի ծխոյն,
 Նոյնպէս հրեշտակն յայն պիղծ հոտոյն :

Ով ոք սովոր է ի թութուն,
 Բազում վնաս գործէ հոգւոյն.
 Վնաս հոգւոյն և վիշտ մարմնոյն,
 Չեոքն աւեր առնէ իւր տուն :

Ծուխ կուհանեն ի քթերնոյն,
 Ըզակ օձն ի բերանոյն.
 Վայ է հազար նոցա հոգւոյն,
 Որ կատարեն զկամքն զիւրոյն :

Քանզի բերանն այն զարշուժեան,
 Որ խմէ զթութիւն պղծութեան,

Նա չէ արժան հաղորդութեան,
Որչափ է յայն սովորութեան: »

Շատ դարերէ ի վեր, ժողովուրդեան բերնին մէջ, անմահ է մնացած վաղեմի քերթողական բացատրութիւններ, որոնց գեղեցիկ ձեւ են տուած Գրիգոր Նարեկացիէն սկսեալ, ամէն գիտուն և գրասէր բանաստեղծ հոգիներ. աշուղային գրականութեան մէջ, տգէտին և գիտունին արժանիքը դատող տաղը, կը համարուի ժողովուրդին յղացումը. Գիտունին համար ըսուած է.

« Գիտուն մարդն արև նման,
Խօսքն զէտ արև կու ծագէ.
Անգէտ մարդն օձու նման
Հանապազ գմարդն կու խոցէ: »

Եւ այս հետեւեալ նախադասութիւնը, թէև չափազանց ծանօթ և ժողովրդակա նացած է, սակայն միշտ իր բարոյական մեծ արժէքը կը պահէ.

« Մարդ կայ, որ հազար աժէ,
Հազար կայ, որ մէկ մի չարժէ.
Այն մարդ, որ հազար աժէ,
Անգէտին քով փող մի չաժէ. »

Խրատական և իմաստուն մտքեր կան նաև այս նախադասութեանց մէջ.

« Խեղօքն է ի ծով նման,
 Որ քանի չափեն, նա տանի.
 Անգէտք է ի աիկ նման,
 Չափ մի աւել լնուն, կու պատոհի: »

Անսահմանութեան նկարագրութիւն մը կայ այդ բացատրութեան մէջ, որ եղած է գիտունին նկատմամբ. տարողութեան անսահմանութիւնը՝ ծրագրած են, թէ՛ Նարեկացին Գրիգոր, թէ՛ Նահապետ Քուչակ, երկուքն ալ բանաստեղծական գեղեցիկ մտքերով՝ զարգարած են իրենց նախադասութիւնները. Նարեկացին գրած է.

« Եթէ զի՛ճ մի ծովուց ի յորակութիւն
 դեղոյ յեղեղեցից, և զղաշտս ասպարիսօք
 բազմօք սահմանեալ՝ ի տարածումն լայ-
 նութեան քարդենի չափեցից, և զպուրակս
 յոգունց անտառաց եղեգանց ի հատուածս
 գոյութեան գրչաց կազմեցից, և ոչ զթիւ
 մի ի բարդելոցն անօրէնութեանց զօրեցից
 ընդ գրով սահմանի գրաւել: »

Բանասէր կարապետ կոստանեանց, կը համարի, որ Նարեկացիի այս բացատրութեան տակ՝ Նահապետ Քուչակ գրած ըլլայ իր հետեւեալ տողերը.

« Կանչեմ այս ծովիդ վրայ, ծովդ ի յա-
կէն թանաք դառնայ,
Ձինչ ի շամբ եղէգ, որ կայ, ամէն ինձ
գրիչ պիտենայ.
Ձինչ էրէց ու խարեղայ դանուշման, որ
գիր գիտենայ,
Գրէ չկարնայ կարդալ, զինչ ի յիմ սիրտ
կայ դուսայ: »

Սակայն նման բացատրութեանց միակ
գուտ աղբիւրն, արդէն որոշ է, Երբայա-
կան բանաստեղծութիւնն է, ուսկից հա-
ւասարապէս օգտուած են անշուշտ՝ թէ՛
Նարեկացին և թէ՛ Քուչակ:

Ոգեւորուած գուարթ կը նուագէ Մու-
րատ Խիկար՝ միջնադարեան բանաստեղծը,
մինչ կը հասնի « Հայոց գատիկը. » և
ահա՛ այդ օրերուն մէջ, մարտը իր ծա-
ղիկներով կու գայ, երկնքի հաւերը կը
սկսին երգել, Հրեշտակապետները փառք
կու տան, բարկ արեգակը կը ծագի, սաս-
տիկ ձիւները կը հալին, գառնուկներ կը
ծնին, ամպերն ալ խստօրէն կը գոռան.
ողորմութեան ցօղը կը ցօղէ, ծով ու գետ
ալիքներով կը ցնծան, աղբերակները կը
յորդեն, ծառոց ճղերը կը զարդարուին,
պլպուլը իսկ կը դառնայ վարդին սիրուն,
հաւերու ձագերը՝ Աստուծոյ սաղմոս կ'ը-

սեն... « Յորժամ Հայոց զատիկն գայր » :
Ու բնութիւնը համայն, ուրախութիւն և
կեանք կը հագնի, երբ հասնի մեր հայ-
կական Չատիկը .

« Դաշտ ու սարերն նորոզին,
Ձեռ նորահարսն զարդարին,
Ի Քրիստոսէ փառաւորին,
Յորժամ Հայոց զատիկն գայր :

Քարն արտասուօք բղխէ զՂուր,
Ձեռ ծովապէս լինի աղբիւր,
Վարդ ու ծաղիկ ու համասփիւռ,
Յորժամ Հայոց զատիկն գայր :

Տէրն տայ քեզ խաղաղութիւն,
Աշխարհս եղև արբայութիւն,
Հոտն կու գայ անմահութեան,
Յորժամ Հայոց զատիկն գայր : »

Ամէն մարդ՝ Երուսաղէմ կ'երթայ, ուր
սուրբ Յարութիւն հայ եկեղեցին լուսով
կը լցուի, երբ Հայոց զատիկը հասնի :
Եւ ամէն խաչապաշտ հայ ու հոռոմ՝ բո-
ւիկ ու գլխիբաց, կ'աղաղակեն նոյն լու-
սոյն զիմաց, երբ հասնի Հայոց զատիկը .
և ժողովուրդը ձեռքերնին կը լուան մեղ-
քերէն... վասն զի հասեր է Մուրատ խի-
կարի երգած Հայկական զատիկը :

Տէր Յակոբ Արծկէացի՝ գարունն որ կը հասնի, կը սկսի երգել գովեստը պարտէզի վարդին: Եւ կը նկարագրէ կարմիր թփին տակ, սիրավառ պուլպուլի նուագները. բնութիւնը հագեր է կանաչ ու կարմիր: Եւ աշուղը զմայլած ու յափշտակուած, կը խոստովանի, թէ ինքը գինով է, հարբեր է սիրով, գինով է ցերեկն ալ, հարբեր է սիրով, գինով է ցերեկն ալ, հարբեր է սիրով, գինով է ցերեկն ալ: Իր տաղը ամբողջովին նուիրած է վարդին. որուն կ'ուղղէ իր գովեստները.

« Մոմեղէն մատունք հոտ պալասանին,
Դու նուշ ու շաքար, տուփ անուշ խնկին,
Ծաղկեալ բուրաստան և ցօղ անձրեկին,
Դու կարմիր խնձոր ի մէջ տերեկին:

Գեղեցիկ պատկեր և տիպ հրաշալի,
Լոյս ծագեալ ի քեզ նման հրեշտակի,
Բերանդ է խորան, և տուփ խնկալի,
Սպիտակ ատամունքն ի շար մարգարտի:»

Սերաստացի Ղազար աշուղին կը համարուի « Ծով աչք » վերնագրով քնքուշ բանաստեղծութիւն մը, որ զըջագիր տաղարաններուն մէջ կը պահուի և « Մանանայ » ի մէջ ալ արտատպուած է: Այդ ծով աչքը, հիացում է պատճառած նուա-

զողին. անոր սաստիկ սիրովն հիւանդա-
ցեր է տաղասացը. կ'երգէ ան.

«Մով ա՛չք, զէտ սիրով դու զիս կուկամիս.
կամ ուզես երթայ հասարաթն սրտիս.
Ա՛ռ քո թևին ներքեն, պինտ պահէ՛ զիս.
Մազովդ սրբէ՛ զքրտունքն ճակտիս:

Լուսին արեգակ առ քեզ եկեալ են,
Սիրով ի մազերդ ի վայր կախեալ են,
Աստեղք ի քո ճակատն բոլորեալ են.
Չէտ հարբած ի քո սիրուդ վառեալ են:

Երեսդ է պայծառ, ճակատդ է զէտ սաթ.
Ակոստ մարգարիտ, շրթունքդ է շարպաթ.
Տո՛ւր պագ մ'երեսէդ քէմ չէ զիյամաթ,
Թէ չէ, կու մեռնիմ, կու մնամ հասարաթ:

Երեսդ է կարմիր քան զխայտ խնձոր.
Բերանդ է փոքրիկ, զնչիկդ է բոլոր.
Դերձան մագդ արեր քո վզիդ ոլոր.
Քո սէրդ արեր զիս շոլոր մոլոր:

Երեսդ վառի քան զկայծ կարմիր.
Ինձ քո ծառային քիչ մը մօտ կեցիր,
Առնում ու պագնեմ, դու ի սուս կեցիր.
Սիրով կուսիրեմ, դու զքեզ իմացիր: »

Սիրուհիին տէրտէն, սիրտը բռնկած,
սրտիկը կ'այրի. զայն կ'անուանէ գեղու-
զէշ արմաւենի ծառ, նռնենի դրախտ ու
սէլվի չինար, անոր երեսին գեղովը սըր-
տիկը կը խոցի, անոր լեզուն սիրուն է,
երբ կը բարբառի, անոր մէկ խօսքը քա-
ղաք մը կ'արժէ, ան աննման ծնունդ է.

« Մագերուդ փայլում զէտ ծիծուկան թև.
Յունքերդ է քաշած զէտ խայալի թև.
Աչքերդ է պայծառ զէտ ոսկի կանթեղ.
Շրթունքդ է բարակ զէտ աղեղան թև: »

Այդ աննման գեղեցկութեան ծառայ է
ինքը. ան ինչ որ կը հագնի, վրան վայե-
լուչ կ'երենայ, աշուղը զայն որ կը տես-
նէ, իր աչերուն մէջ լոյս կու գայ. խունկ
ու մոմ առեր, անոր ուխտի կ'երթայ,
ձեռքերը վեր բարձրացուցած, անոր աղօթք
կ'ընէ և ահա « Շնորքդ է հասեր, ցաւս է
փարատեր »... Ոչ մէկ երկրի կայսր, ոչ
մէկ երկրի թագուհի անոր հաւասար ար-
ժէք ունին. և աշուղը խև կը դառնայ,
եթէ սիրուհին ճար մը չընէ.

« Ինձ ճարակ մ'արա՛ քո խաս արևուն,
թի՛չ չէ կու մեռնիմ, կրակ է քո հոգուն: »

Անոր անուշ լեզուն զինքը խև է դարձուցեր, միտքը մոլորացուցեր, քունը կտրեր. խեղճ աշուղը կը վախնայ, որ սաստիկ սիրահարութիւնէն լեռներն ու սարերն իյնայ կորսուի: Եւ կը սպառնայ ճարահատ.

« Բարակ նայելուդ այլ չեմ դիմանար.
Սիրտս կու ճեղքեմ, արիւնս քեզ հալալ.
Կամ կ'երթամ, կ'ընկնիմ ես ծովերն ի վայր.
Ինձ ճարակ մ'արա՛ք որ հոգուն համար:»

Անոր կ'ըսէ, որ փոխանակ մէկ ափը երեսին զրած գաղտուկ նայելու, « Լոյս երեսդ բաց, ողորմէ գերուդ »... Յետոյ կը սկսի ներկերուն նիւթականութիւն տալ:

Կ. Պոլսոյ « Բանասէր » ամսաթերթը ժամանակին 1851ին հրատարակած է միջնադարեան այս զիղեցիկ բանաստեղծութիւնը, որ ձեւով ու արուեստով յատուկ արժէք մ'ունի՝ իբրև աշուղային քերթուած.

« Այ իմ մարզըրտէ շարոց
Ոսկեթել ծածկոցդ ի վերան.
Ձքո հայրն պատիւ ձէնեմ,
Քեզ ինձի կ'ուզեմ, թէ կու տայ:
Կտրիճ մի՛ անխելանար.

Թէ հազար ուզիս, նա չի տայ.
 Ծոցդ լի ոսկով արա՛,
 Եկո՛ մեր դուռն, խաղ արա՛.
 Ձիմ հայրս պարտական արա՛.
 Դու կանգնէ՛ զինչ Քուրդ հաւալա.
 Ես ըմ հօրս հետ կոռւիմ,
 Թէ գնա՛ պարտքիդ ճար արա՛.
 Մայրս քիզ աթոռ դնէ.
 Դու նստիս զինչ բարձր ամիրա.
 Չեռքդ բռնեմ, ներս տանիմ,
 Դուռն դնեմ, զփակն ի վերան.
 Ապրիշում խալի ձգեմ
 Ոսկեթել տօշակն ի վրբան.
 Բարձիկ մը սեղան բերեմ,
 Ու խորուած կաքաւուկն ի վրան,
 Չուզումի զինի բերեմ,
 Որ խմենք ի սիրոյ վերայ:»

Միջնադարեան գրականութեան մէջ,
 աննման պիտի մնայ «Մանուկն և ջուրն»
 վերնագրով գեղեցիկ տաղը. կ'արժէ որ
 զայն ամբողջովին արտատպեմ հոս.

«Այդ վայրի լեռնէդ ի վայր
 Ջուրն ի շինուդ մէջն անցանէ, հայ.
 Թուիս մանուկ մի դուրս ելեր,
 Չեռքն ու զերեսն է լուացեր,
 Լուացեր, հայ լուացեր,
 Դարձեր ի ջուրն հարցունք եղեր, հայ:»

Չո՛ւր, դու ի յո՞ր լեռնէն կու գաս,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ, հայ.
 Ես ի յայն լեռնէն կու գամ,

Որ հին ու նոր ձիւնն ի վերայ, հայ.

Չո՛ւր դու ի յո՞ր առու կ'երթաս,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ:

Ես ալ ի յայն առու կ'երթամ,

Որ փունջն շատ է մանուշկին.

Չո՛ւր, դու ի յո՞ր այգի կ'երթաս,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ.

Ես ի յայն այգին կ'երթամ,

Որ տէրն ի մէջն է այգեպան.

Չո՛ւր, դու ո՞ր տունկ ջրես,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ.

Ես ի յայն տունկն ջրեմ,

Որ տակն խոտ բերէ գառին,

Տակն խոտ բերէ գառին,

Ծառն խնձորի, հազար վարդին.

Ես ի յայն պաղչան կ'երթամ,

Որ պուլպուլի քաղցր եղանակ:

Չո՛ւր, դու ի յո՞ր աղբիւր կ'երթաս,
 Իմ պաղիկ ջրիկ ու անուշիկ.

Ես ի յայն աղբիւրն երթամ,

Որ գայ քո ետն ու ջուր խմէ.

Դէմ գամ զդունջն պագնեմ,

Ապա սիրովն յագնեամ: »

Այս քերթուածին ոճը, ամենատրոշ

տպաւորութիւնն ունի Ակնայ սիրուն աշուղային ժողովրդական տաղերուն: Շատ հաւանական է որ նոյն քաղաքին մէջ ապրած ըլլայ գրողը:

Գաւիթ Սալաձորեցին, գմայլելի կուռ ոճով կը նկարագրէ ծանօթ ծաղիկներու յատկութիւնները և գեղեցկութիւնը: Հոն բանաստեղծութիւնը փնտռելու ենք ձայնական ներդաշնակ բառախաղերուն մէջ: Մէկ քանի տող կ'արտագրեմ հաւաստելու համար ըսածս.

« Ծափն ու ծափձալն ու ծափկոտրուկն
կը բուսնի կարգն խնկուկոյն,
Ծափծափն ծափ տայ, ծիծաղի, ծիլծափի
ծլոյն թփուելուն.
Ծալծափն ծաղկի ծիրանի, խիստ գեղեցիկ
է շատ սիրուն.
Ծիլն ու ծըլուանն ու ծարուբիկն սուրմա
են քաշել աչերուն: »

Խանդող անգուսպ ոճը, շատ աշուղներու համար, բնական պահանջ մըն է եղած. երբ աննման գեղեցկութեան մը գովեստը ընեն, այլևս չեն կարող բաղդատութեան եզերք մը գտնել. 1617 թուին գրուած տաղարանին մէջ, կայ « վասն սիրոյ և ուրախութեան » տաղ մը, որ կը

յիշեցնէ Սերաստացի Ղազար աշուղին
« Ծով աչք » քերթուածին տպաւորութիւնը
և նիւթը. ի միջի այլոց, տարօրինակ բաղ-
դատական նկարագրութեանց, կը յիշեմ
վերջին այս երեք տուները :

« Այ իմ լոյս երես կարմիր ու ճերմակ,
Աչուի խաժ ու մաժ, ուներդ է բարակ.
Ծոցդ լոյս կու տայ, ծծերդ է բամբակ,
Մէկիկն է լուսին և մէկն արեգակ :

Լուսին երբ նայեմ, քունս կու հատնի,
Արև նայելու աչքս խուտուտի,
Զաչերդ երբ տեսնում, խելքս կու ցը-
րուի,

Ուներդ երբ նայեմ, սիրտս կու մարի :
Զուր լից տուր սրտիս, որ թէզ մ'անցանի,
Որ ի լափելուն շուտով խալըսի,
Թէ հասուցանես, որ քեզ միշտ օրհնի,
Երբ տեսնում գրեզ, մնամ կենդանի : »

Քուչակ Նահապետը սիրային երգերու
մէջ անգուգական կը մնայ, անշուշտ ժո-
ղովրդական երգերը, որ Ակնցի աշուղնե-
րուն բերնին մէջ շատ զգայուն են, սա-
կայն բանաստեղծական զիւտերով, Քու-
չակի քերթողական յղացումները՝ անհա-
մեմատ բարձր կը մնան : Իր ետքը մտքին
մէջ ունենալով, երգած է այս տողերը

« Ես աչք ու դուն լոյս, հոգի՛,
 Առանց լոյս աչքն խաւարի.
 Ես ձուկ ու դուն ջուր, հոգի՛,
 Առանց ջուր ձուկն մեռանի. »

Սակայն, իր բնական անսանձ խանդա-
 վառութիւնէն մղուած, պատկերներուն խօ-
 սել կու տայ.

« Կանաչ ու կարմիր հագնիս,
 Զինչ նոսն հատն նմանիս.
 Յայնժամ ինձ աղւոր թուիս,
 Երբ ելնես ձեր դուռն կանգնիս.
 Դուռն ալ կխարաց անես,
 Յաճ հայիս, մանտր ծիծաղիս,
 Աչօքս ու ունքովտ անես,
 Իմ տխմար խելքս կու տանիս:
 Ես ձագ ծիծեռնիկ պիտէի,
 Զօրն զքո տունտ մտնուի:
 Ան բարձր ու մէյտան չարտախդ,
 Ես ի հոն բուն մի շինէի.
 Ոնց որ մութն մութանար,
 Յաճնայի, ծոցդ մտնուի.
 Ոնց որ լուսն լուսանար,
 Բարձրանայի, բունս մտնուի: »

Սակայն աշուղը պահ մը զգաստացած,
 խոհեմութիւն կը համարի չափ դնելու իր

զգացմունքներուն, որով իր քերթուածը
կը վերջացնէ այս տողերով.

« Բերանդ քեզ բերդ արա՛,
Ու լեզուա ի մէջն արգիլէ: »

Քուչակի նման՝ եարին սիրով դիւահա-
րած է նաև Երզնկացի տաղասաց Յով-
հաննէսը. թուրքուհի Աշան՝ Ղատի մօլ-
լայի աղջիկը, աննման գեղեցկութեամբ
կը գրաւէ աշուղին սէրը, և տաղասացը
չափազանց բռնկած, կը սկսի սիրերգու
քնարը շարժել.

« Այս ինչ կրակ էր այրեց,
Կամ ինչ խաւար, որ զիս պատեց.
Ես վէժ անխախտ էի, խաղտեց.
Պողպատ ամուր, զէտ ջուր հալեց.

Եկաւ անցաւ ու ճոխք քալեց.
Ճօճաց ու գմէջքն կոտորեց.
Դարձաւ ի յետ, խոլոր նայեց,
Զանձս տեսաւ ու զահընդեց:

Օրն շարաթ լոյս կիրակի
Վերի վանացն ի վայր կուգի.
Բուրվառ ի ձեռս ու խունկն ի լի,
Սաղմոսարանս անդս ունէի: »

Եւ ահա՛ ծանր փորձութեան կը մատնուի, թուրքուհին քովէն կ'անցնի, խնձոր կը ձգէ, և տաղասացը վայն չառներ. թրքուհին, անգամ մը եւս խնձոր կը ձգէ, և աշուղը կը ցածնայ վայն կ'առնէ. և ահա կ'ըսէ թուրքուհին.

« Սէն մուսուրման մօլլայ զըզի,
Պէն Յովհաննէս քէշիշ օղլի,
Խնձորդ ի յիս ինչ բան ունի: »

Եւ թրգուհին, կը պատասխանէ.

« Եօրո՛ւ եօրո՛ւ կեաւուր օղլու.
Կեօթուր պիզտէն մուհալ սօզու.
Սէն Յովհաննէս քէշիշ օղլու,
Պէն միւսիւրման մօլլայ զըզի,
Ձիւրար սիրենք, խօշ կու լինի: »

Յովհաննէսին ծնողքը, կ'ուզէ իր գաւազ կը ետ կեցնել այդ փորձութիւնէն. խունկ ու մոմ կը վառէ, ուխտ կ'ընէ և տղուն կ'ըսէ.

« Ծո՛յ Յովհաննէս, ծո՛յ իմ տղայ.
Դարձի՛ր ի տունն, ասա՛ Մեղայ.
Հոն կայ տէրտէրդ կու ճորայ,
Թէ Աշան ընկեր է ի հետ նորա: »

Հայ իմ մարիկ, ես քեզ ծառայ,
 Թէ իմ տէրտէրն զիս ճորայ,
 Ես ես զԱշան ցցենեմ նորա,
 Քան զիս ու այլ խեւ կուլինայ:»

Սակայն երբ Աշան՝ Յովհաննէսին կ'առաջարկէ թրքանալ, որպէս զի կարող ըլլայ իր սիրուն տիրանալու, այն ատեն Յովհաննէսը կը լրջանայ. ու կ'ըսէ առնոր «Աշա՛, սէրտ ինձ հարամ լինայ»...

Մեր աշուղները շատ ահաբեկութեամբ կը նկարագրեն ծխախոտին և զինեմոլուութեան փրամները: Ամասիացի Գալուստ՝ մականունը կայծակ, բացատրելով զինին ազդեցութիւնները, կը գրէ զինեմոլին նըկատմամբ.

«Յորժամ տասն թաս ըմպէ,
 Զձեռն և զոտն տայ առնէ.
 Կանգնել ոտից ոչ կարէ,
 Որպէս անդամալոյժ է:...

Յորժամ տասներկու ըմպէ,
 Զքերանն կարկամէ,
 Իշմարով խօսի, ասէ.
 Մկան, խոզու ձայն հանէ:...

Քրիստոնէից ատէթ է.
 Հաւատ, յոյս, սէր միշտ ուզէ.

Ճունունն երեք բան խնդրէ,
Թութուն, ըրախի, զինին է:

Օր մի հարբած մի տեսայ.
Անկեալ էր աղբին վերայ.
Ուրախ լինէր սատանայ,
Քնէր զէտ սօշկի վերայ:
Կանայք թըմպուկով գային,
Պարեկով խաղ առնէին,
Բարձր ձայնիւ երգէին,
Թաղեալ էր ի մէջ աղբին:
Եթէ ոք զինի ըմպէ,
Երեք թասն հէլալ է.
Բաժակ ուրախարար է,
Անուշ ասեմք վայել է:....
Կայծակն զինի չուզէ,
Հարբածներէն աճիզ է.
Վասն այսորիկ խրատէ,
Քիչ ըմպեցէ՛ք պատուիրէ: »

Տգէտ ամբարտաւաններուն համար,
հնագոյն ձեռագիր տաղարաններուն մէջ,
կայ զրուած այս խելացի բացատրութիւնը,
որ յետոյ աշուղային տաղաչափութեան
ալ արժանացած է. « Ոչ գիտէ, և
գիտէ, զի ոչ գիտէ. բայց սնափառ հպարտութեամբ
լլկի և յանդգնի խօսիլ, զոր
ոչ գիտէ, այնպիսին հպարտ է և տգէտ,

լիբր է և ամբարտաւան. փախիր ի նմանէ: » Աշուղները նմանօրինակ խրատական խօսքեր շատ ունին:

Խրատական և սիրային քերթուածներուն մէջ՝ Սաի կաթուղիկոս Յովհաննէս թլկուրանցին, շատ մշակուած գեղեցիկ գրականութիւն մը ցոյց է տուած. իր վիճակը կը պահանջէր որ խրատէր իր հօտը, որպէս զի ախտերէ ետ կենան թէ՛ երիտասարդները և թէ՛ ծերունիները: 1489-1525 կաթուղիկոսական աթոռին վրայ կը մնայ: Իր քերթուածներէն որոշ յայտնի կ'ըլլայ բանաստեղծի սիրուն հոգին: Ինքը թէև կը խրատէ զգաստութիւն, սակայն շատ անգամ, սիրահարական երգերու մէջ, խոհեմութեան պահանջը յարգելու տրամադրութիւն ունեցած չէ:

Հանճարեղ և գեղեցկարան և խրատական քնար մըն է եղած Մկրտիչ Նազաշ, որ ծնած է Պոռ գիւղը՝ Բաղէշի կողմերը: 1418ին սկսած է իր քնարով հռչակուիլ. ան կ'ըլլայ մեր միջնադարեան գրականութեան պարծանքներէն մէկը: Սրտաշարժ է իր Ղարիպի նկարագրութիւնը,

«Ղարիպն անկեալ և թաւալէր ողորմագին,
Քանզի հասեալ է օր մահու դուն ատենին.
Ոչ բարձ գլխոյն կար զարիպին, ոչ անկողին,

Սալն սնարք է, և աւազ իւրն անկողին:

Ղարիպն առնոյր զտաքն ու ձգէր հո-
գեվարին,

Չգէր զբազուկն, ու տարածէր, քակ-
տէր զհոգին.

Հայէր խղճուկ յաջ և ձախ ողորմագին,
Մէկ մի չկայր, որ կաթ մի ջուր տայր
զարիպին:

Ղարիպն ի ժամ հոգեվարին երէց ձայնէր,
Մէկ մի չկայր, որ զպաղատանքն կա-
տարէր.

Ոչ սիրելի 'ւ ոչ բարեկամ առ նա լինէր,
Նա ի խոցոյն դառն արտասուէր և հա-
ռաչէր.

Ղարիպին տէրն է Աստուած, նմա լսէր.
Ողորմութիւն քահանային սիրտն ծա-
գէր.

Եւ նա երկեալ վասն Աստուծոյ զնա
հաղորդէր.

Զղարիպ հոգին հաղորդութեան արժան
առնէր:

Ղարիպին եկեալ եհաս օրն մահուան,
Դառն հեծէր, և արտասունք զհոգին ե-
հան.

Եւ կայր անկեալ մէջ փողոցին անտիրական,
Մէկ մի չեկաւ տես դարիպին և ոչ լաւ
լական:

Տես թէ զինչ դառն է մահ ու կեանքն
դարիպին,

Մէկ մի չկայր զձեռն խաչէր ի վերայ
սրտին.

Ծիծաղելով առին տարան յեզեր հողին,
Մէկ մի չեկաւ անդ ի թաղումն դա-
րիպին: »

Նազաշի ոճով, նաև Կոստանդին Եր-
զնկացի, ունի խրատական սիրուն տա-
ղեր, այս աշուղին տաղերու մասին՝ Հ.
Պոտուրեան ընդարձակօրէն և բանասիրա-
կան հմտութեամբ խօսած է, 1905ին հրա-
տարակելով ՃԳ դարու այդ աշուղին ժո-
ղովրդական քերթուածները:

Կոստանդին Երզնկացի պայծառ միտք
մըն է. քերթող մ'ըլլալէն աւելի, խրատող
մըն է: Քրած է այս գեղեցիկ տողերը.

« Երկու կամաց ծառայ

դըժար է ինձ յիրաց սագել.

կամ հուրն ի ծոցն առնուլ

ու անվընաս զինքըն պահել.

կամ մարմնաւոր ոտօք՝

վերայ ծովուն թեթեւ քայլել.
 կամ զհողմն արագընթաց
 մարդ ընդ ձեռամբն է արգիլել:»

Իր քերթուածներուն մէջ ունի փափուկ
 ոճ մը, խաղաղիկ ու երբեմն երփներանգ
 հոգեբանութիւն մը ցոյց կու տայ:

*
 * *

Անդրադառնալով մեր միջնադարեան
 գրականութեան նշանակութեան վրայ,
 գեղեցկագիտական տեսակէտով, մենք օժ-
 տուած կը տեսնենք այդ շրջանը: Ինքն
 իրեն՝ այդ գրականութիւնը, թարգման
 կ'ըլլայ իր ապրած շրջանին քերթողական
 գոյութեանը:

Պատմական և մեկնողական գրքերու տը-
 պաւորութիւնը պահ մը կը մոռցուի, և
 քնարին ձայնն է որ ուշագրաւ կ'ըլլայ:
 Լեզուական անկումին առջև, կը կանգնի
 այն գեղաքանդակ արձանը, որուն ձեռքն
 է ոսկի քնարը հայկական բանաստեղծու-
 թեան:

*
 * *

Ինչ որ կը տեսնենք, մեր ինքնաբոյս
 ժողովրդական գրականութիւնը՝ կը պար-

տինք հոգեշնորհ գրողներուն և երկիրւոյս
աշուղներուն:

Հայ սուրբ հայրեր, եկեղեցականներ,
մուրացիկներ՝ կազմած են մեր բնիկ գրա-
կանութիւնը: Խղճի ձայնը, աղբատութեան
ու հալածանքի ճնշումին տակ, շարժե-
ր է ազգային զգացմունքի քնարը, և մենք
ունեցեր ենք գեղեցկագիտական գրակա-
նութիւն:

Բնածին գրականութեան փշրանքներ՝
ժողովեցինք Գողթան երգիչներու կարմիր
շրթունքներէն, ու տեսանք կարմիր եղէգ
մը, և եղեգին փողէն ծուխ կ'ելլէր, եղէ-
գին փողէն բոց կ'ելլէր, բոցին մէջէն
պատանեկիկ մը կը վազէր, վարսերը կը-
րակ, մօրուքը փայլակ, աշուրները արե-
զակ... Հայրապետներ, արեղաներ կրօ-
նական քնարը կը շարժեն, հոգեւոր ա-
շուղներ են Խորենացին, Նարեկացին,
Շնորհալին: Սիւնեցին ցոյց կու տայ՝ որ
Քրիստոս իր կողէն բղխած աղբիւրով՝
անմահութիւն կը խմցնէ տիեզերքին: Եւ
Նարեկացին կարծես հրեշտակի ստինքէն
անմահութեան կաթը ծծեր է, և զմայ-
լելիօրէն կ'երգէ իր աղօթքներն, որոնք
քերթուածներ են.

«Շուշանն շողէր հովտին.

Շողշողէր դէմ արեգականն...

Շուշանն շաղով լցեալ

Շաղ շողով եւ շար մարգարտով,

Ծաղկունքդ ամէն շաղ առին,

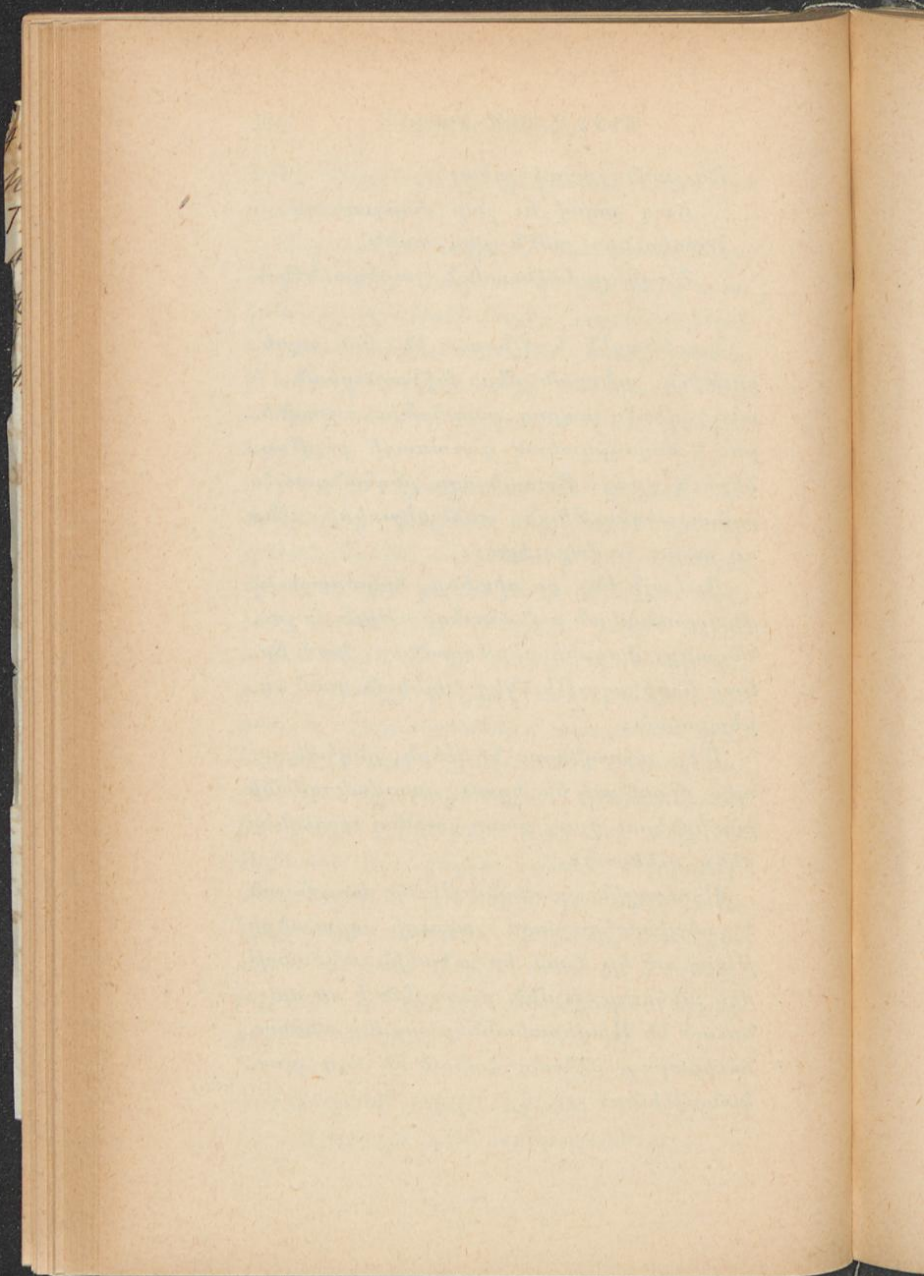
Շաղն յամպէն ամպն յարեգակնէն:»

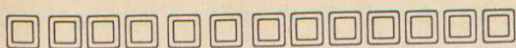
Նարեկացին և Շնորհալին մեծ ազդեցութիւն ունեցան մեր միջնադարեան, և անկէ վերջը ապրող բազմաթիւ աշուղներու և ժողովրդական գաւառացի քերթողներուն վրայ: Բառախաղը ընդհանրապէս բանաստեղծութեան ամենակարևոր զէնք ու զարդ համարուեցաւ:

Սակայն ինչ որ գիտենք, երկարաշունչ վիպասանական բանաստեղծութիւն մը չունեցանք. փոքրիկ քերթուածներ, կամ երկար եղերերգութիւններ հոգեկան կամ ողբերգական:

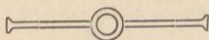
Մեր աշուղներու նիւթերն, ընդհանրապէս միօրինակ են եղած. բազմակողմանի խնդիրներու վրայ քնար շարժող աշուղներ չենք ունեցած:

Աշուղային գրականութիւնը կազմուած է անգիտակցարար, աշուղի գրուածքը թաղուած կը մնար իր տնակին անձանօթ մէկ անկիւնը, և մեծ բաղդ մըն է որ գրտնուած են Ալիվերտեաններ, որոնք անձնանուիրարար մէջտեղ հանած են այդ գրականութիւնը:

ԻՆՔՆԱԲՈՅՍ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Գաւառի գրականութեան խօսքը, վիճարանութիւնը և գրամարտութիւնն ալ եղաւ: Եւ գաւառի գրողները՝ կրնան պարծենալ, որ իրենց գրիչը պատուաստ չէ, այլ հայ հողէն, հայ ջուրէն՝ ծծած, ուռնացած՝ գրական ծառ մը, որուն ծաղիկը արիւնի գոյն, որուն վրայ արցունքն է իջեր ցօղ, շաղն է նստեր հառաչներու շունչ:

Ես ալ գաւառի գաւազ եմ, ու եթէ ունիմ իմ մէջս, ձեր ջղերը քնարի պէս թրթռացնելու կրակոտ փոթորկում մը, այդ ես՝ իմ գաւառին, իմ աւերակներուս ներշնչումներուն, ճորտիս գետի ինծի ազդած հառաչակոծ կոհակներուն կը պար-

տիմ: Ես ալ քսած եմ իմ ճակատ՝ այն սեւցած խաչքարերուն, որոնց տակը պատկեր են՝ հալածանքի լախտերով ջախջախուած՝ հայ պապերու քրիստոնեայ գանկեր:

Փառառացի գրողը՝ բնական գրեց, գեղեցիկը բնականութեան մէջ փնտոեց ու գտաւ:

*
* *

Փոքր էի, զրականութենէ, էսթէթիքէ բողոքովին անտեղեակ, անձրեւոտ օր մը կ'անցնէի սրճարանի մը դիմացէն, ոտուկներս կաշկանդուած կարծես սալայատակի քարերուն կպան. ու ես մագնիսացած, յափշտակուած կը վերանայի. սրճարանին անկիւնը կոյր մը նստեր և ամէնքը ասլշահար, բերաննին բաց, անոր մտիկ կ'ընէին: Ու լսեցի, որ կ'ըսէին. — «Մտիկ քրէք հայ աշուղը...:»

Այդ կոյր երգիչը, հայ աշուղ էր, զիս իր երգերուն հմայքովը կալանաւորած էր: Պէտք է խոստովանիմ, որ բնաւ բառ մը չէի հասկնար իր ինքնարուիս բանաստեղծութիւններէն, բայց անոր կոյր աշուղնեւրուն մէջ՝ կը տեսնէի հալած ու սեւցած Հայաստանի տառապանքները, ան մեր

անտառներէն բերեր էր իր հեա՝ քարայրներու մէջ ապաւինող ահարեկեալ հարսերուն՝ կականակոծ ողբերը, լացերով հիւսուած խօսքերը, որոնք տխրանոյշ՝ ունկընդիրներուն զգացմունքի ծովին մէջ կ'ալեկոծուէին: Այն օրէն ի վեր՝ սիրեցի աշուղային քնարը:

Աշուղը միեւնոյն ատեն կը հիւսէ բանաստեղծութիւնը և անոր երածշտութիւն մը կը հագուեցնէ: Բնատուր յատկութիւն մըն է այդ:

Ինքնարոյս քերթողին տո՛ւր քու ցաւերուդ ծրարը, ան քեզի աւելի կը զգացնէ քու վշտերուդ կսկիծները:

Բառերու ներդաշնակ հիւսուածքը բանաստեղծական յղացումներու աստիճան՝ զմայլելի ներդաշնակութիւն մ'ունին. առտոնք հին զրոզներու յատկութիւնն եղան: Նարեկացիին աշակերտեցան այդ դպրոցին մէջ՝ Հ. Աւիշան, Խրիմեան Հայրիկ և Գարեգին սրբազան Սրուանձտեանց: Գաւառի զրականութեան վրայ ուժգնօրէն ազդեցին «Յուշիկը Հայրենեաց»ը, «Վանգուժ»ը, «Համով Հոտով»ը: Ամէնն ալ հայ սրտերէ բղխած:

Վահան վարդապետ Պարտիզակցի՝ գաւառի ինքնարուխ զրկական փշրանքները «Անգիր Դպրութեան» էջերուն մէջ հա-

ւարեց, ատոնը հաւաստիք մըն են հայ
ինքնաստեղծ գրական նշմարներու:

Բժշկապետ Գէորգ Ախվերդեան, Արիս-
տակէս Վրդ. Տէվկանց, Կ. Կոստանեանց,
Յ. Կ. Ճանիկեան, Հ. Պոտուրեան, Պ. Չո-
պանեան, Վենետիկ և Վիեննայի հայ
տպարանները և «Ազգագրական հանդէս»ը
ու Կ. Պոլսոյ բանասիրական «Իւրակ»ը՝
մեր գաւառի գրականութեան վրայ գուր-
գուրացին: Եւ շնորհիւ այդ ջանքերուն՝
այսօր մեր հողին ծնունդ՝ բնիկ գրակա-
նութիւնը՝ մասամբ մը գրի առնուած ան-
կապտելի կը մնայ:

Յովհաննէս Պլուզ՝ մեղքերը իր առջեւ
կը շարէ և անոնց վրայ կու լայ. կարա-
ւան մը երկինք գնալուն, ինքն ալ իր
մեղքերը ուսը առած, այդ ճամբան կը
բռնէ, և զիմացը հրեշտակ մը ելլելով,
կ'իմացնէ անոր որ ինքը այդ բեռով՝ ար-
քայութեան մէջ, տեղ չի կրնար գտնել:
Պլուզին համար՝ արցունքը օձառ է, որ
կը ճերմկցնէ մեղաւորին սեւութիւնը:

Ժողովրդական քնար գրիչներուն մէջ,
նշանաւոր է Ղազար Սերաստացին, որ իր
եարը արեւով ու լուսինով կը զարդարէ:
Արեւը ու լուսին եարին քով կու գան,
կախուելով անոր մագերէն, և աստղերը
վար կ'իջնան՝ պսակելու համար անոր

ճակատը և զինովցած եարին սիրով՝ կը շողան:

Ա. Խասնակեան « Ազգագրական Հանդէս »-ին մէջ՝ Շիրակի բարբառով՝ ժողովրդրական աշուղային բանաստեղծութիւն մըն է հրատարակած, ուսկից է բխեր այդ քերթուածը չեմ գիտեր, որուն մէջ սակայն բանաստեղծ հոգի կայ, կ'երգէ.

— « Ա՛յ, պզտիկ հարս, ա՛յ, հարսնուկ ջան,
Լ՛ից ի՛նչ սիրուն մազեր ունես.

— Ա՛յ, տէրտէր ջան, ա՛յ, տէրտէր ջան.
Լ՛ն քեզ կու տամ, շուրջառ էնես:

— Ա՛յ, պզտի հարս, ա՛յ, հարսնուկ ջան,
Լ՛ից ի՛նչ սիրուն ճակատ ունես.

— Ա՛յ, Տէրտէր ջան, այ, տէրտէր ջան,
Լ՛ն քեզ կու տամ, սեղան էնես: »

Ու այսպէս կը շարունակուի և գեղեցկութիւնները նուիրականութիւն մը կը հանգնին:

*
* *

Մեր ժողովրդական բանաստեղծութիւնը, քնար մտքով արգասաւոր է: Արեւելեան իսանդոս կրակով տաքցած են այդ յտքերը: Եւ ամէն շրջանի մէջ, ժողովուր-

դին ծոցէն ելած են հրապուրիչ բանաստեղծ զէմբեր, որոնք իրենց կոյս մտքով, ներկայացուցեր են մեր բնիկ գրականութեան արժանիքը:

Վանեցի երգիչներուն համեմատ, եարի սէրը կրակ կու տայ սրտի անտառին: Նոյն ժողովրդական բանաստեղծները շատ գուրգուրանքով կը տանջեն եարը, սիրահարը՝ վարդով այնքան կ'ապտակէ եարը, որ այտերէն կը հոսի վարդեջուր, և անով կը լուացուի եարը:

Նոյն ժողովուրդի բանաստեղծներուն համեմատ՝ Սէրը արծաթէ շղթայ է սիրահարներուն վզէն կախուած: Անոնք ամէն մարդու կ'ըսեն՝ «Սիրէ՛, առանց սիրոյ մի կենար, ով որ կը սիրէ արքայութիւն կ'երթայ»... Մոգացի երիտասարդը կ'երգէ.— Պզտիկ աղջիկ, քնարահար պիտի ըլլամ, պիտի երթամ նստիմ հօրդ պարտէզը, անդադար պիտի երգեմ, պիտի քնարահարեմ, մինչեւ որ մարմինս հալի, և ոսկորներս ինկնան: Աղջիկը կը լսէ ու կը պատասխանէ.— Սյաօր քեզի համար զիս շատ ձեծեցին: Յետոյ Հալէպի մետաքս առին, վէրքերս անով պատելու համար. Դամասկոսի շաքար առին՝ արիւնս դադրեցնելու համար, Պարկաստանի բամբակ առին արիւնս՝ սրբելու համար. բայց

եթէ աչքս՝ քու աչքիդ հանդիպի՛. կարծեմ թէ ինձի և ոչ իսկ վարդով և ուսանով զարկած են:

Բորչալուի գաւառին մէջ կան սիրահարական երգերու փշրանքներ, երիտասարդը կ'ըսէ:

« Ա՛յ հայի աղջիկ, ա՛յ շահի աղջիկ,
 Հեյրան եմ քեզի, զուրբան եմ քեզի,
 Տանէն զուրս արի, քու բոյդ տեսնեմ: »

Աղջիկը կը պատասխանէ.

« Ա՛յ հայի տղայ, ա՛յ շահի տղայ,
 Բա բազ չե՞ս մտել, չինար չե՞ս տեսել: »

Էւ նման քնքուշ բացատրութիւններով և նմանութիւններով, երիտասարդ ու աղջիկ իրարու հետ կը սիրաբանեն. և աղջիկը բնութեան հրաշալիքներով կը բացատրէ իր գեղեցկութիւնը:

*
 * *

Ժողովրդական բանաստեղծութիւնը՝ ամէն տեսակ նիւթի վրայ ունի իր փշրանքները: Միշտ երգուած է զարիպը, սգաւորը, հոգեւորը, գինին, զուարթութիւնը,

յարգուած է ու երբեմն ալ սրաբանու-
թիւնը:

Մշեցի մայրը ծիծաղելով կ'երգէ.

« Ահա եկաւ մըր փեսէն
Մէկ փէշը կարճ մէկ երկէն
Խոշոր աչքեր լոյս չունի
Հաստ թեւերը ուժ չունի...»

Մեր ժողովրդական քերթուածներու ոճը
ընդհանրապէս կտրուկ է: Մուշի Ս. Կա-
րապետի ձօնուած այս բանաստեղծութիւ-
նը՝ օրինակ.

« Մէկդին Պինկիօլ, մէկէլ մեծ չօլ,
Չայիր չիման կուշտ ու բոլոր,
Ծառ ու ճղեր կանանչ տերեւ
Հաւեր խաղան խաչի վերեւ
Չանգեր ջուխտակ հիտրաց գոտան
Կաղ ու կուրեր կը սարսըփան...»

Խարբերդի հայերը՝ ունին իրենց մէջ
ժողովրդական սրտագրաւ բանաստեղծու-
թիւններ. մայրիկը օրօրոցի մանուկին կը
մաղթէ.

« Օր ըսեմ օրիկդ շատնայ,
Օրդ ու արեւիկդ շատնայ,

Օրէդ, արեւէդ տաքնամ,
Քեզ աղկէկ հար մի գտնամ: »

Գաւառի շատ քաղաքներուն մէջ, հան-
րածանօթ է սիրականի երգին այս տո-
ղերը.

« Ազրեւ կու գայ լեռները,
Ելէք բարձէք բեռները.
Աչքը կուրնայ ան մօրը,
Եարս ձգեց լեռները:
Վարդին տալը ծոցի,
Չէվրէս տակը փոցի.
Ես ալէմին ինատին,
Իստամպուլցին սիրեցի: »

Աշուղներուն մէջ կը գտնուին նաեւ կի-
ներ, աղջիկներ: Կոյր աշուղուհին տափ
կը զարնէ, ինքնին երգեր ու քերթուած-
ներ կը հնարէ: Մշեցի կոյր աղջիկ աշուղի
բերնէն կը լսուի հետապնդուած օրիորդի
այս երգը.

« Տօ տղայ, տղայ, ալ կապով
Հար եփ ընցնիս մեր պատով,
Կ'երթամ ասիմ իմ աղբօր
Իգայ զարկէ խանջլով
Հանէ զէն կարմիր արուն
Թափէ շամամ ծծերուն: »

Քղեցի կիները զղմած պատրաստելու
ատեն, զուարթ ու կատակարան են. թէ՛
կ'աշխատին, և թէ՛ կ'երգեն. խումբ
խումբ իրարու երգերուն կը պատասխա-
նեն. այդ ժողովրդական երգերուն մէջ
աշուղային հոգի կայ. կ'երգեն այդ աշ-
խատաւոր կիները.

« Ես օր (որ) վարէն եկայ, զուն զուրը
բացիր,

Չեռըդ երեսիդ զըրիւր, ա՛խ էրիւր, լացիր,
Ըսիր կ'առնեմ, կ'առնեմ, ինչո՞ւ խաբեցիր,
Սէրըդ կրակ էրիւր, վրաս թափեցիր,
Գնա՛, իմ հար, գնա՛, չունիս մանակայ
Քու ծոցում պառկողն էր տե՛յի տիփանայ:»

Ակնցի մայրիկը բանաստեղծ է իր մա-
նուկին օրօրանին առջեւ.

« Պիւպուլս ի պախճան իջեր՝
Վարդերուն թըփերն է թառեր,
Ինչ վարդ կայ, գլխուն զրեր՝
Անուշիկ հոտէն քնացեր: »

Հարսներգու բանաստեղծութիւնները և
զարիպի երգերը, գերազանցօրէն գեղեցիկ
են բանաստեղծ ժողովուրդ Ակնցիներուն
միջեւ: Ամէն օրիորդ պիտի ուզէր Ակնցի-

Ներուն տունը հարս երթալ ու լսել այս
հիանալի հարսներգը.

« Առաւօտուն կ'ելլես՝ արեւ կու ցաթէ,
Բերանդ ուր կու բանաս մեղըր կու կաթէ
Եկու նստինք՝ անուշ անուշ խօրաթէ:

Առաւօտուն կ'ելլես՝ պազ պազ հովերուն,
Պագ մի տուր երեսէդ՝ աչուդ բովերուն
Ինչ կու պակսի ան անյատակ ծովերուն:»

Ակնցի սիրահարին հոգեկը կ'ելլէ պա-
զիկ մը ուզելով:

Սիրատարիիկ Պիթլիսցի այր և կին
երարու փոխն ի փոխ կը պատասխանեն:
Այրը իր կնկան կ'ըսէ.

« Աղբ' ըած-արուն բուսեր մէջ քարին
Պօծառ լուսին էս եղեր վըր բարձրկէկ
սարին

Այ եար, քաֆուր վարդ էս բացուեր
գունզգուն,

Կ'ուզես կուրբան արեւ էղնիմ, կուրբան
արեւուդ,

Վարդաջուր բերէմ, վարսերդ լուանաս,
Գուն քու խօրէն, մօրէն խուռնիկ խէրէ-
զէն (հրեշտակաղէմ),

Գօղուխոց (մորթախա) խանէս թէ դուն
զիս մոռնաս,

Էրէցիր զԱմար սիրուն խոցերով,
 Առաջնէ (մետաքսէ) վարսեր թափեցիր
 ծոցերով,
 Քո ծոցն էր նխշուն օդա, ես նէ բունաւոր,
 Քե բան մի, ա՛յ եար, կ'ուզես ասեմ ես,
 Խընկ քե (քան զքեզ) հուրմով խանում
 չտեսայ ես: »

Որուն սիրուհի կինը կը պատասխանէ.

Ա՛յ եար, դու էս նստիր տանիսի ցւըին,
 Ուրդ (բոյն) էս դրէր, վըր մառմառ քարին,
 Կու խալի, կաթա վըր իմ սրտի եարին
 (վէրք) »

Եւ այլը կ'ըսէ.

« Այ եար, դու էս նստէր շուշալի այվան
 խեղկունքսի տարէր էս ձեռնէս չի գար
 բան,
 Վըզիդ վըզնոց, դողերուդ, մրոջան
 Այ եար, կըր բազկըներուդ պիտէր օսկու
 սպոջան: »

Սիրուհին վերջին անգամ կը պատաս-
 խանէ.

« Այ եար, թղթիկ մի գրա ճամբա ի վան,

Բաւըի մի (թերեւս) վանայ խօճէն շինա
մեր տարտի դարման: »

Հարսերու նուիրուած շատ երգեր կան,
չէ՞ որ կինը կամ նոր հարսը, բացի այ-
րէն, միւս տնուորներուն համար օտար
մըն է, որով զայն կը հալածեն, հարսը
կ'ողբայ այդ ստրկային կացութիւնը, բայց
և չի մոռնար իր նորհարսութեան երջան-
կութիւնը: Մուշեցին՝ պարերգով՝ հարսին
այդ ուրախ կացութիւնը կ'երգէ ժողովրդ-
դական քերթուածով, գուրգուր է այս
կտորը.

« Լուանակ, լուանակ, յո՞ւր կ'երթաս,
— կ'երթամ հըտ Հալուայ սարուն
Եարուկ պաղջէն խորունկ քուն
Քնուկ էր, քրտնուկ էր
Պագուկ (պագուած) էր կարմրուկ էր,
Սիրուկ էր զարդրուկ էր
Վարգն էրէսին փռուկ էր,
Վախենամ խռովուկ էր: »

Ժողովրդական բանաստեղծները հար-
սերու և սիրահարներու բերանը կրակոտ
բռտեր են դրած, սիրատարփիկ հոգիները
այդ երգերով կը տաքնան, այդ երգերով
կը խայտան:

Սքանչելի է՝ նկարագեղ այս երգը.

« Հայեար, հայեար
 Աղբեր մը Մըրգա լեռը
 Փուա ուռուն տակը կու վագէ.
 Օլուխն արծըթէն դըրած,
 Զուրն օսկուն թասը կու վագէ:
 Երկու թուխ աղւոր աշխիկ,
 Նօշըպոփն ի ջուրն են եկեր
 Երկու փէհլիվան կըյրիճ,
 Չին հեծեր ու սէյրն են եկեր:
 — Զրիկ ո՞ր այնէն կուգաս,
 Իմ պաղուկ ջրիկ ու անուշիկ,
 — Ես ան այնէն կու գամ,
 Ուր հին ու նոր ձուն կայ վրան,
 Գիշեր ու ցորեկ կ'երթամ,
 Քուն չունիմ արթուն կու կենամ:
 Զուրն ալ եղեր եար ունի,
 Իր եարին պաղջան տի երթայ.
 Զուրնայ քու եարին պաղջան,
 Եկու մեր պաղջան տանիմ քեզ,
 Վարդ ու նուռ ունիմ ջրելու,
 Ռէհանս ալ կոծ կապելու
 — Աշխիկ, քու պապկանդ հոգուն:
 Նօշըպէդ պըտիյ մըջ ուր տուր:
 — Զուրս տաք է չէ պաղեր,
 Մեր սիրուն շատ մարդ է մարեր:
 — Տուր խըմենք, մենք ալ մարինք:
 Հաշուենք թէ մարը չէ բերեր:
 — Ուչ մարն է բերեր նըման

Ուչ արեւն ու ուչ լուսունկան,
 Քեզ բերեր Մըրսա ասլան,
 Ուր իջեր պաղծաս պէկէման,
 Իջեր ու զարկեր վրան,
 Մէջը վարդ, բոլորն ըռահան,
 Քաղեմ ու տեսթէ անեմ,
 Խըրկեմ զարիպիս արմուղան,
 Առնէ, զընէ աչերուն,
 Ըսէ՛, սիլայէն եկեր արմուղան:»

Ամէն գաւառ ունի իրեն յատուկ ժողովրդական քերթուածներ. և բնականաբար՝ գաւառէ գաւառ կը տարբերի ժողովուրդին քերթողական խանդին աստիճանը. ընդհանրապէս Ակնայ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը՝ զբաւիչ է, ինքնաստեղծ, գուրգուրալի ոճ մը կը տիրէ անոր ամէն տեսակ նիւթերուն մէջ. քնքուշ են պարերգները, մորմորիչ են եղերերգները, սրտաճմլիկ են զարիպի երգերն և նկարագեղ են հոգեկան նուագները:

Ճարունակելով հարսներգու և պարերգու աշուղային երգերու շարքը, Հիւսէյնիկի բարբառով՝ կը գտնենք մէկ քանի սիրերգներ:

Հարսը՝ Իզմիր գնացող իր տղան տուն կը կանչէ. իր տղան պատուհանէն որ զիտէ, Իզմիրցի ամէն անցնող զարճողը հիացած կը յափշտակուին եղեր:

Սիրերգներու մէջ շատ սրամտութիւն
և զուարթութիւն կայ, օրինակ.

«Յորեկը քուն գիշերն արթուն,
ինչ անուշ է քէնին մարդուն.
Քէպապին հետ զինի պէտք է,
Փեսային դէմ քէնի պէտք է:
Հարսնետունը զենին սազը,
կը հիւսեն ան հարսին մազը,
Հարսը տի լայ պազի պազի,
Փեսան ըլ տի քաշէ նազը:»

Սիրահարը իր եարին տարտէն կ'ըլլայ
տիվանայ, եարը վանէն կուգայ, որուն
կ'ըսէ. «Պաշիկ մը տուր մարդ չիմանայ:»
Եւ համբոյրներով խելագար, սրամիտ ու
կատակաբան խօսքեր կ'ընէ. եարը կու
գայ ուշիկ մուշիկ, անոր ոտքն է մտեր
վարդի փուշիկ, անոր կ'ըսէ. «Կլոր թշիկ,
պագդ անուշիկ»: Ոտնեմատն քալելու է,
սրտին ուզածը արթննալու չէ: Գեղեցիկ
է այս կտորը:

«Եարըս էլիբ քու քնուն,
Պուտ մի խմէ էս զինուն,
Գինուն կարմիրը սիրէ,
Աշխրնին թուխը սիրէ.
Սեւ աչվին մօրանց պէտք է
Սիրմէ քաշելն ի՞նչ էնէ:»

Շպարուած գեղեցկութիւնը, ոչինչ է կ'ըսէ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը, պէտք է ի ծնէ գեղեցիկ ըլլալ և գեղեցիկ մնալ:

Սիրուհին ալ սիրահարին համար կը հալի, կը մաշուի, և ունի իր սիրեբոլ:

« Ա՛յ, իմ սիրական մարդուկ,
Կարօտ եմ քու լուս երեսիդ,
Տարուեր եմ սիրոյ մէջ զըրիդ,
Փափկեր եմ եղնիկի նման: »

Սիրուհին համար՝ սիրականին սէրն աւնուշ է, խօսքն անուշ է, ան կը խօսի լուսնկայ լուսուն, ան կը բուրէ անուշ հոտ, գարնան ծաղկունանց նման: Սիրականին պատկերը կ'ուրուագրէ.

« Թուխ աչկըդ ու քէման ընքուիդ,
Թարթիչուիդ լուսունկի նման.
Պըռկունքըդ է ալ բերագի,
Մանավշա պըյըխըդ ի վրան.
Սա հէսրէթէս էրեցայ,
Եռավասըզ պիւլպիւլի նըման: »

Ակնցի սիրուիին երգն է այս. այնքան սիրահարուած է որ թեւերուն ումն է գընացեր, աչքերուն լոյսն է նուազեր, իր

սիրականին սիրուն, զիշերն ամբողջ չունի
բնաւ քուն: Տարագիր երիտասարդը՝ հար-
սին համար տանջանք կ'ըլլայ. նոր հար-
սը անոր սիրուն համար՝ երգեր կը հիւսէ:

Տասուերկու տարուան տարագրեալ զա-
րիպի կեանքը՝ անտանելի է սիրուած
սրտերու համար: Ակնայ ժողովրդական
բանաստեղծութեան մէջ կան այս գեղեցիկ
բացատրութիւնները.

« Դուն ծովուն քով կու կենաս
Ծովը քեզ մահանայ կ'անես.
Թեւերս կարմունջ կապիմ,
Ծովու վրայէն անցնիս գաս: »

Չայն կը կանչէ որ բաղնիք տանի,
լուայ մետաքսէ վարսերը: Կ'ուզէ զայն
տուն տանիլ, ու փռել մետաքսէ գորգ,
տասուերկու տարուան գործուածք: Թըռ-
չունի փետուրով լեցուած վերմակ մը
բանալ և վրան շղարշ մը: Եւ կ'ուզէ
շարել շարաշար բարձեր, զարդարել ոսկի
սեղաններ, բերել նոան հատ գինի, խմցնել
և անուշ ըսել անոր:

Բարձր սարեցէն հովը վար իջեր՝ եա-
րին դոնակը կը ծեծէր. նորուկ հարսնուկը
վար իջեր, դոնակն է բացեր. տեսնելով
որ իր սիրականը չէ, տխրեր է և զար-
ձեր: Ակնցին այսպէս կը պատմէ և կ'ըսէ.

« Կեսրակը հարցմունք է արեր,
 — Հարսնու՛ղ, քու ո՛ւր տեղդ է ցաւցեր.
 — Մարի՛կ, քու որդուդ սիրուն,
 Իմ էմմէն տեղիկս է ցաւցեր.
 — Իմուն ճահիլուկ հարսնուկ,
 Էրեսդ ինչո՞ւ է մալուկ (տխուր),
 — Քու մէկիկ որդուն համար,
 Էրէսս էմմէն օր մալուկ:
 — Մի լար ճահիլուկ հարսնուկ
 Մի լար, սիրունիկ հարսնուկ,
 Գիր կ'անեմ որդիս կու բերեմ.
 — Գիր անես որդիդ բերես,
 Աստուծոյ լուսուն տիրանաս.
 Գիր չանես որդիդ չի բերես,
 Կ'անիծեմ ուր քար կու դառնայ: »

Սոսկալի է Ակնցի նոր հարսը՝ կեսրա-
 կին հետ քնքշօրէն կը վարուի, թէ կամբը
 չի կատարուի, անինայ կ'անիծէ:

Միեւնոյն տխուր հոգին կը ներշնչէ,
 նոյնպէս Ակնցիներուն այս երգը.

« Տօշակս տախտակ է, բարձս չոր քար է,
 Ելեր եմ կայներ եմ ներքեւ ձոր է,
 Իմ եարէս զատուեր եմ աս ինտօ՛ւր օր է:
 Չար կասկամը կանչէ տանըդ պետ արէ,
 Եար երկու ձեռքդ պատանքս կարէ,
 Վերցուր դիր գերեզմանս՝ քարը դուն շարէ: »

Ղարխուրեթեան մէջ մնացող եարը, մեծ տանջանք է փոխադարձաբար սիրականի և սիրուհիի համար:

Ակնցին կը բոս է, և առանց կը բի կարելի չէ զգալ, և առանց զգալու կարելի չէ սիրուած բանաստեղծ մ'ըլլալ: Զգացմունքի մարդն է Ակնցին, և անոր համար իր երգերուն մէջ կայ այն գուրգուրալի հոգին, որ կը սիրուի, որ սրտին հետ կը խօսի, որ զգացմունքներուն վրայ երգի հոսանք մը կը թափէ: Նոր հարսը մինակ որ մնայ, կը տխրի սիրերգներ կը հիւսէ, զարիպը իր եարէն որ հետի կը մնայ, ցաւերու տպաւորութեան տակ կ'ողբերգէ, և մայրիկն ալ երբ կը գմայլի մանկիկին գեղովը խորոտիկ, կը յուզուի օրօրներ կը հիւսէ:

Օրորոցի մանուկին ծառն է արմաւենին, պուլպուլը՝ անոր ճիւղը կը թառի, թռչունը կուտ կ'ուտէ արցունք կու թափէ, իր բունիկը կ'ուզէ, մանուկը ոսկի սափաթի մէջ է զրուած, մարգարտէ վերմակ ունի ան, ջէւահիրէն բարձ, օրօր կ'ըսեն որ տղան ասլրի հօրով, մեծնայ մօրով, զայն կը պահեն մարգարտէ նոսն հատերով:

«Օր օր օր կապեմ կախ օրբան
Ծառէ ի ծառ ու շուքն ի վրան, է, է, է,

Ծառի շուքեր եկէք ի վրայ
Շուք արէք որ աշխիս քնանայ է, է, է:»

Տղուն ծոցիկը առաւօտի է նման, առ-
տուան շաղիկն է վրան.

« Թ' ելլէ ի սարէն հովիկ
Տանի օրրանդ ու բերէ, է', է', է' »

Չորէն ալ պիւլպիւլը կու գայ, մանու-
կին օրօր կը կանչէ:

Այս երգին մէջ հովուերգական գեղեցիկ,
և նկարչական մտքեր կան. սիրուն բա-
նաստեղծութիւն, փոքրիկ ու խատուտիկ:

Ինչ որ դիտած եմ, ժողովրդական բա-
նաստեղծութեանց մէջ՝ բնաւ ջանք կամ
ճիգ չկայ գրական գեղեցիկ գործ մը ար-
տադրելու, այն բերթուածները ինքնածին
են. ինքնարուխ է երգողին խանդը, և
շատ անգամ բանաստեղծը այդ պատճա-
ռաւ՝ անորոշ կը թողու իր անոյշ և գեղե-
ցիկ յղացումը. խոյթեցոց բանաստեղծու-
թիւններէն՝ օրինակ այս ըսածիս, պա-
րերգի պատառիկ մը ահա.

« Կէս գիշերուն դուրս ելայ,
Մատղաշ ամպիկ մ'էր ելեր,
Դանդաղ կնիկ մ'էր թալեր,

Բօկիկ հետիկ մ'էր գացէ,
 Առա զհետիկն ու գացի
 Գացի կայնա զըլխընուն՝
 Վարդեր փըռուկ էր երըսնուն,
 Երկու ծծի մէջ նշան կեր
 Չոգայ թէ զնշան պարէք
 Գլորա զընտան ինկայ
 Կանչի Սուրբ ու Սըբօրէք
 Մէկիկ չեկաւ երեւան
 Սուրբ Սարգիսն էր խորուսան:»

Նկարագեղ մտքեր ունին մեր ժողովրդա-
 կան բանաստեղծները, բնութեան ծոցէն
 կը հանեն ներկերը, զանոնք զանգեւու-
 արուեստը իրենց ծանօթ չէ: Պատահական
 է անոնց գեղեցկագիտական յաջողութիւնը:

Անոնք հովերուն կու տան իրենց քնա-
 րը, և հովը կու լայ իրենց քնարին թե-
 լերուն վրայ: Հովերէն կը սպասեն զրիկ,
 խապրիկ մը. հովը թէ լուր մը չի բերէ,
 կ'ուզեն իրենց դարիպէն մազ մը գլխէն
 փրթուած. գէշը հովերուն կուտան, լաւը
 հովերէն կը սպասեն, գէշին տէրը արեւ
 չունի, և լուսին զիշերը արեւ է. աղուո-
 րին կապային երեսը արեւ է, աստան
 ալ լուսին: Եւ գեղեցիկը միշտ բնականէն
 կ'առնեն:

Խարբերդի ժողովրդական քնարը, դա-

ընդիմաբան զանազան խօսքեր ունի.
սիրահարական երգերն ալ անուշով օծուն
և անէծքով կճող են: Եւրը տխրագին
կ'երգէ.

« Գիշերը քուն չունիմ, պտուկիմ քնանամ
Աղաս, ես քու տարտիղ, ինտո՞ր զիմանամ,
Խրկէ՛ թղթիկ մը, որ տարտերդ իմանամ,
Ես օր մեռնիմ ժամուն պախճան թաղեցէ՛ք:
Վրայիս հողկիկը, մաղով մաղեցէ՛ք:
Նըշխուն այլըխը, եաշմախ կապեցէ՛ք:
Ազրարս հանեցէք, իս մէջը զրէք: »

Ժողովրդական քերթողներու հոգիին
մէջ, սէրը ոսկի բեւեռի պէս մտեր է, և
այն բնաւ չի ժանգոտիր: Անոր կսկիծն
է որ կը խանդավառէ զիրենք և կ'երգեն,
բնական ու սիրական: Մետաքսէ բարձե-
րուն վրայ գլուխնին զրած, կ'անըջեն
եարը՝ ոսկի վանդակներուն մէջ բանտուած:
Իրենց եարին քով շաքարը լեղի է: Իրենց
եարին նուռ ու բարակ պոկունքէն կա-
խուած կ'անըջեն սէրը:

Վանեցի բանաստեղծը՝ Ակնայ նրբացած
փափկաճաշակ ոճը չի բանեցներ. շատ
նրբական է. օրինակ.

« Արի, սրտիս սիրական,
Ընտրուած հազարներէն,

Ելնենք էս պանցր երես բաց
 Սըլուըլուն սէարին վէրէն,
 Զուխտ ծծերս քե անեմ բարձ,
 Տապլակ (գիրուկ) երեսդ դիր վերէն,
 Իրիշկէ (նայէ) վէր էս բաղչին
 Վարդ քաղէ իմ թշերէն: »

Կարծես նահապետական օրերուն մէջ,
 դեռ նախապատմական շրջանին մէջ կ'ա-
 պրի վանեցի բանաստեղծը. ինչ որ կը
 թեւադրէ բնութիւնը, իր սիրտը անոր
 թարգման կ'ըլլայ. իր սիրերգին մէջ բա-
 նաստեղծ է. աշուղը եարին կ'ըսէ.

« Թող ծովն էստեխ ծփծփայ
 Տնդողներ դէզ դէզ վէրէն,
 Գու դէ՛ր ականջ վէր սըրախս,
 Ծով մ'էլ ծփայ իմ ներսէն
 Էն ծովու ջուրն է քո սէր,
 Ա՛խ, քո սէր, մէնակ քո սէր... »

Բացատրութեանց մէջ վանեցի բանաս-
 տեղծը, բնաւ պատշաճութեան սահման-
 ները ի նկատի չառներ, նմանութիւնները
 յարմար անյարմար, բնաւ իրեն համար
 կարեւոր չեն:

Վանեցի բանաստեղծը թէ տեսնէ որ
 աշխարհը գոհար կ'ըլլայ, եարին ծամերը

անգամ մը համբուրելու համար, այդ գո-
հարը նուէր կ'ընէ անոր: Էշարին ճակա-
տը, թշեքը համբուրելու համար՝ անզին
ընծայներ կու տայ անոր. կ'երգէ.

« Թէ աշխրրիս ծառն ու ծաղկունք
Դառնին մէյ մէկ ալմաստ ակունք,
Խաւարցուցեն երկնուց աստղունք,
Արեւս վկայ, սրտէ կասեմ,
Թէ որ ընոնց ես տէրն էլնեմ,
Էս խօրօտին « փէշքէշ » կ'անեմ,
Թէ մէկ անգամ, ախ, մէկ անգամ
Ընոր ծըծեր ես պագ անեմ: »

Տխրունի երգերուն մէջ՝ կայ բանաս-
տեղծութիւն. ձեւով երբեմն յաջող, շատ
անգամ անյաջող: Բայց զրեթէ միշտ զիւ-
տաւոր: Սուգը, սեւ տխրութիւնը, միշտ
խանգոտ բառեր կը գանէ, որով հոգին
կը հիւսէ, տխրանոյշ երգեր, որոնց կար-
գէն է սա քերթուածիկը.

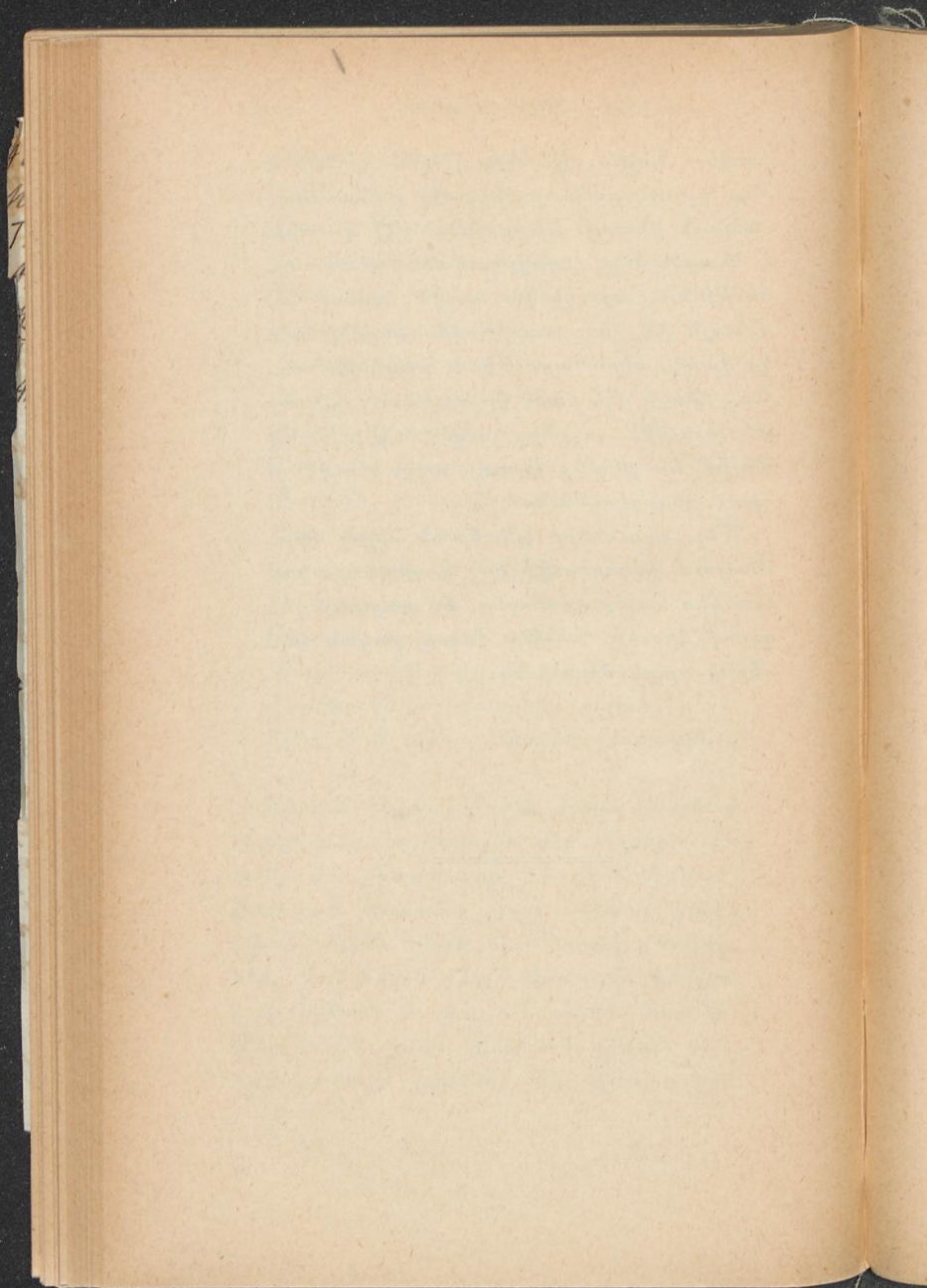
« Գիշերն ի դուրս ելայ ճնճուղներն կու
ճըվլային,
Մէկը միւսին կ'ըսէր « Ինչ զիծար է ե-
ղեր մանուկան հոգին:
Մանուկն ալ երէկ մեռաւ
Այսօր ըպաթնը վերուցին: »

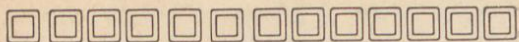
Տարին ծովեզեր զրին,
 Ծովի ջրով վլացին.
 Մատներն ասեզ ըրին
 Ու պատանքը կարեցին.
 Ակոսները խունկ ըրին
 Ու իր վրայ ծխեցին.
 Ճիւերը կերոն ըրին
 Ու իր վրայ վառեցին:
 Մարիկը վերեւէն բերին
 Մանկան զիակը ցուցուցին.
 Մարիկն որ տղան տեսաւ
 Ճշվատելով վրան ինկաւ...
 Երբոր պապիկն ալ եկաւ
 Հեզկլտալով ետ դարձաւ.
 Աղբարն ալ ավէն բերին
 Ձինքն առին ավը թոռուցին.
 Հարսնուկն ալ հասրնից բերին
 Հինէյմուն (հինա) ձեռովին սեւցուցին:»

Սիրուն են հայ հողէն ծլած, ծաղկած
 նկարագեզ, աշուղային մեր մտքերը: Եւ
 քանի որ բնագաւառի «հողն է օրհնած,
 Աստուած պահած», այդ օրհնեալ հողէն
 պիտի ծլէին սրտի հետ խօսող քերթող-
 ներ, հայ հողին վրայ՝ Աստուած կապած
 է իր նշխուն ու փայլուն գօտին ծիրանի:
 Մեր հողին վրայ՝ Աստուած գինիին օրհ-
 նած բաժակը յանձնեց մեր գինեմոլ Նա-

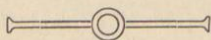
հասպետ Նոյին: Եւ այդ զինին՝ օրհներ է մեր աշուղներուն երգերը, մեր բանաստեղծներուն քնարը: Տխրութեան մէջ զուարթ է մնացեր մեր ժողովրդական բանաստեղծութիւնը. աշուղն իր եարին համար՝ ամենայն ինչ կու տայ, հոգին կերոնի պէս կը վառէ, սիրահարութեան բազինին առջեւ. միայն մէկ բանէ կը վախնայ, չըլլայ թէ աշուղին աչքերը ուզէ, « Ա՛լ ինչո՞վ նայիմ ես քեզ »: Աշուղը աչք կ'ուզէ որ զիտէ գեղեցկութիւնը:

Մեր աշուղները՝ զիտեր են սիրոյ մարմնացում գեղեցկութիւնը, և անոր կրակով եռուզեռ հալեր ու մաշեր, եւ զուրգուր լեզուով հիւսեր են մեր ժողովրդական գեղեցիկ գրականութիւնը:

ԱՆՔԻՐ ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ

Կոչնակին տխուր գանգիւնով, կը սկսիմ
գրել:

Մեննիլ չեմ սիրեր, մեռելներու հետ
սպլիլ ու խօսիլ շատ քնարերգական գը-
տած եմ. գերեզմանէն ներս՝ խաղաղ ա-
նըրջանք մը զգացեր իմ. հողվարները
ոսկրներու հետ կը պահեն յիշատակներու
գիրքը, որուն զգայուն էջերը ինքնին քեր-
թուած են: Պոլսական թերթերէն մէկը,
անպարագրելի անփափկանկատողութեամբ
անցեալ շարաթ իրիկուն՝ կը գուժէր վա-
հան Պարտիզակցի վարդապետին մահը,
անպատկառօրէն կը յիշէր անոր գինովու-
թիւնը. միեւնոյն ատեն այդ թերթը աղ-
տոտ բուրջի մը պէս բան մը դարձած՝

ձեռքէս վար կ'իյնար: Մեռելին յիշատակը պղծուած էր: Սուրբ է մեռելին յիշատակը և յարգուած նոյն իսկ Հայաստանը պղծող թուրք ֆանաթիքէն: Երկրորդ օրը՝ սպասեցի որ տեղական թերթերը կենսագրականով մը անմահացնեն մեր Անգիր դպրոսիւններուն՝ քերթողի հոգի ու շունչ տուողին յիշատակը:

Ի զուր սպասեցի. կիրակի էր, որուն յաջորդ օրերուն մէջ ալ՝ Պարտիզակցի զրագէտ վարդապետը՝ կենսագրական չէր ունենար. և տակաւին լոյս չի տեսաւ կենսագրական մը:

Տեղացի գրողները Համիտին հաւասարատեղի կը նկատեն—Գրականութիւնը:

Անորակելի ապշութիւն... .

Գծբաղդարար ապշութիւնը մեր անմահ լրագրութեան մէջ յաւիտենական կը մնայ: Բնականաբար աննշան պիտի անցնէր զըրագէտի մը մահը: Լրագրութիւնը թող անտարբերօրէն իլլուրդի գետանաթաղ ուհինախոտով շահատակութիւնը շարունակէ. ես կը մտնեմ մեռելներու բուրաստանը, Երգ, Զրոյց, Առած և Առասպել թեթեւոտն և ոտնաթիռ կը կայթեն Պարտիզակցի վարդապետին հոգվարին վրայ. Հայաստանի այդ անգիր պարիկները, յաւերժանարսօրէն կեանք ունեցան մեռնողին քնարասէր գրչովը:

*
* *

Մեր անգիր բանաստեղծութեան թան-
գարանը բացուած է Տէր-Մինասեան Վա-
հան վարդապետի զիրքերուն մէջ. թան-
գարանի հիացումը՝ կարող ենք շնչել այդ
գրական գեղաքանդակ քնարի նշմարներէն:

Հայկական քնարերգու մտքերն՝ ազգա-
յին հմայքով նաշխունուած կը տեսնենք,
մանաւանդ երբ ժողովրդական բանահիւ-
սովթիւնն է, որ թարգման կ'ըլլայ մեր
բնատուր երկրարուեստի և երկնարոյր բեր-
թուածներուն.

Տէր Մինասեան վարդապետ, Հայ ա-
շուղներու բերնէն առած ու արտաբերած
է հայուն պարծանք տաղերգ մը: Հայը
միւս քրիստոնեայներուն մէջ, գեր ի վեր
կ'ուզէ մնալ, վասն զի իրն է նախամար-
դոյն որորանը, դրախտը, «Հողն է օրհնած,
Աստուած պահած»։ Հայ հողին վրայ Նոյի
տապանն շինուած, Հայ լեռան վրայ Աս-
տուած կապած է իր նշխուն ու փայլուն
գօտին: Մեր հողին վրայ Աստուած օրհ-
նեց զինի ըստակը և յանձնեց Նոյին.
Աստուած օրհնած է Հայ լեզուն. Աստուած
Հայ քարերով տաճար մը շինած, Լուսա-
ւորչին Էջմիածինն է կանգնած:

Արձագանգ կ'ըլլայ Սոխակին սիրատար փիլի սրտամտիկ սիրերգին, ժողովուրդին բերնին մէջ զանազան կերպով երգուած է պիւլպիւլին սա երգի մէկ պատասիկը.

«Մալ ծալ թերթերու վարդին թերաբաց
Հեզու արտասուս նրման աղբերաց.

Ննջել հանգչիլ նա ըստ օրինաց

Ոչ երբեք զիտաց:

Գեղգեղեալ գոչէ

Կանչէ յառաչէ

Պիւլպիւլն երամով

Իւրով երամով:»

Սոխակները կարօտակէզ վարդին հտեւէն այս երգն ի բերան չալ չալ թեւերնին բացած, բիլ բիլ կ'ոստոտեն, զիլ զիլ ձայներնին, զիլ զիլ վայրերու մէջ կը տարածեն: Ու գոլ գոլ արտասուք, ծուլ ծուլ կը թրջոտեն վարդին տերեւներ:

Ինքն Տէր Մինասեան վարդապետն է, որ մեր բնագաւառի գեղջուկ բերնէն լսել կու տայ Երգ երգոցի նման աննման, սա սիրուն գեղօնը.

«Մոխ սլուխ գարնան ծաղկած նշին պէս
Եկուր երթանք մէջ արտերուն,

Չեն չիտանք մեր մօր ու պապուն.
 Լուսնկայ գիշերով լուս՝
 Խաղանք կշտով մինչև լուս.
 Մեղրուկէն շաքար քաղենք,
 Յօղով ու կանչով ապրինք.
 Լարերուն կրկրով քնանանք,
 Հողին հաւասար հող դառնանք.
 Ծաղիկ բուսնի մեր հողէն,
 Ծաղիկ ապրիմ մերևիմէն.
 Ո՛վ մեռնելու չունի սիրտը,
 Առաջ բոցնէ ապրիմը » :

Մեր գաւառական քնարին ձայնը, իր
 հարազատութեամբ պարզ և բառերու
 քնքշութեամբ, զմայելի ներդաշնակութիւն
 ունի. ես ատոնց մէջ գտած եմ մեր ինք-
 նատիպ քերթողութեան շեշտը: Կը ելթէ
 դիտենք, մեր ամենէն հզօր գեղանի քնա-
 բերգութիւնը՝ շոսյլած ենք հարսանեկան
 երգերու, սիրերգներու մէջ: Վահան Տէր
 Մինասեան վարդապետ, այդ երգերէն, սա
 գոհարը յիշած է իր Անգիր զպրութեան
 մէջ.

« Աղւոր, քեզ ո՞ր մարն է բերեր
 Ան թուխ աչուի մարն է բերեր.
 Մարն է բերեր մեզի համար,
 Մենք ենք եկեր քեզի համար.

Այ իմ, այ աննման աղւոր,
 Չի կայ քեզի նրման աղւոր:
 Աղւոր քու հագածըդ ալ է.
 Էլի, խալուն վրայ քալէ.
 Քալէ ու մանտոտիկ քալէ,
 Ալուկ փէշերըդ վեր ծալլէ...»

Հարսը առաւօտուն՝ պարտէզը՝ վարդ կը քաղը, նստեր ու շաքար կը մաղէ ու շաքարին փոշին զինք կը թաղէ: Աստուկանուխ պարտէզէն կը քաղեն անանուխ, սահայն հարսին սիրտն է պուլանուխ. փեսին սիրտն ալ լիք է մուխ... փեսին ձին կը խաղայ, հարսին սիրտը կը դողայ:

Սիրատարփիկ կտրիճը խորտակուած է, երբ իր աննման եարը յոյսերու ձիւնին մէջ կը թաղուի ու կը խամրի. կտրիճը ճարահատ աւազներով կը լացնէ, կը նա խանձի երկնքի թռչուններուն, անոնց պէս կ'ուզէ փախչիլ, մարմնէն զատել հոգին, ամպերուն մէջ ապրիլ, սիրականը գտնել ու լեցընել աչքին կարօտը, բարձին կարօտը. և իր իղձերը տեսէք ինչպէս քընար կը դառնան.

«Մագերն ի մէջքքս կապէի,
 Երկնուց, գետնոց մէջ կախուէի
 Մինչ ի դատաստան
 Մինչ ի պատասխան»:

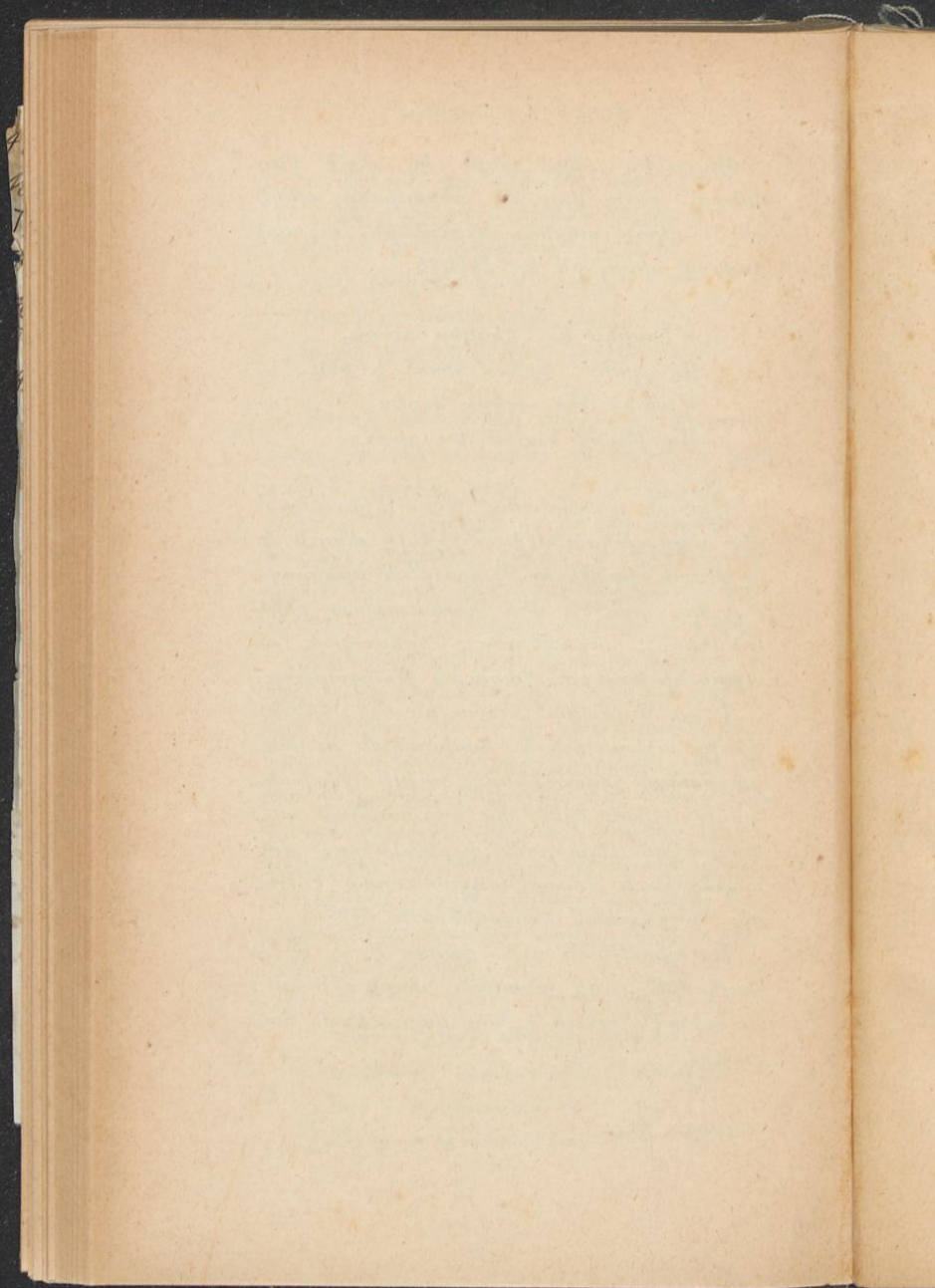
Սիրուհին սիրականին կը զոհէ ինք
զինքը, բայց վայ թէ սիրականը անկէ
ուզէ սիրոյ աղբիւր աչուրներն. ու այդ
վախով սիրուհին կը մըմնջէ.

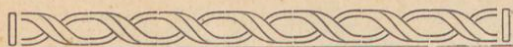
« Հոգիկս ես, հոգիկս ուզես,
Չէ չըսեմ, հանեմ տամ ի քեզ.
Վախիմ թը աչերս ուզես,
Ալ ինչով նայիմ ես քեզ: »

Վահան վարդապետ Տէր Մինասեան՝
մեր դպրութեան մէջ անջնջելի անուն մը
կը թողու իր Անգիր Գպրոտրիւն երկերով,
ուր կը գտնենք մեր հազուագլուտ բնիկ
տաղերու, առակներու, եղերական ու
տիրուհի երգերու հարուստ թանգարանը:

Ինքը Պոլսական մամուլին մէջ, մինչեւ
վերջը աշխատած է. երգիծական ու տե-
ղագրական յօդուածներէն աւելի, յաւիտե-
նական պիտի մնան՝ իր գաւառական ազ-
գագրական երգերուն փշրանքները, զոր
պերճօրէն և հմտօրէն դասաւորած է Ան-
գիր Գպրոտրեան հատորներուն մէջ:

Իր գրութեան ոճը քաղցր է, և զուտ
հայկական, զի բնական աղբիւրէն-լու-
սաղբիւրէն խմած է հայ դպրութեան ճա-
շակը:

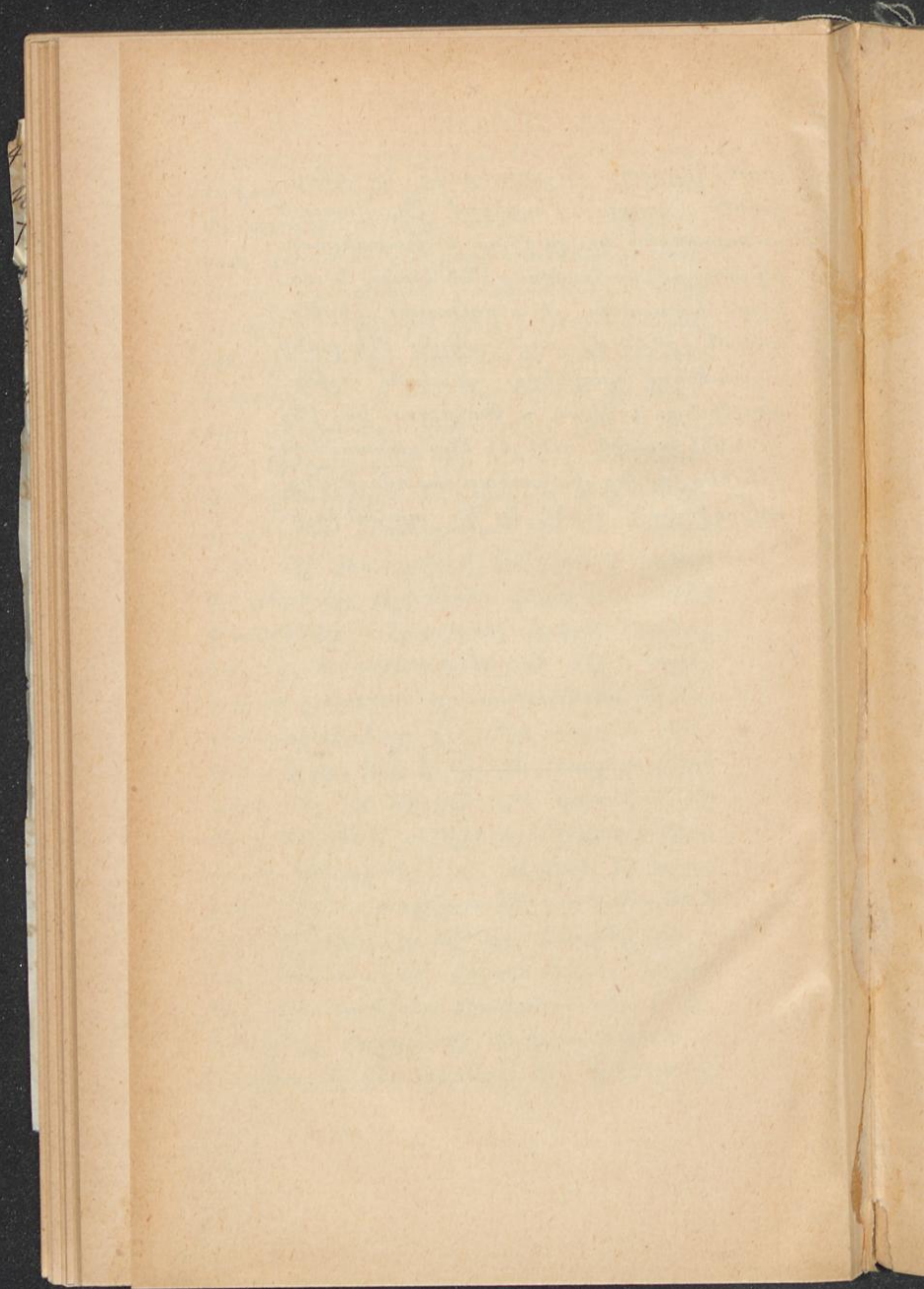

ՀՈԳԵՇՈՒՆՉ ԳՐՈՂՆԵՐ

Աշուղները եարին հետ՝ հոգին ալ երգեցին, դժոխքի վախէն՝ կուրծքերնին զարկին, ողբ ու կոծով թաթխեցին իրենց երգերը: Այդ շրջանէն վերջը հոգեշունչ գրողներ ունեցանք, որոնց մէջ քերթողական խանդը այնքան բարձր չէր, սակայն գրականութիւնը ուզեց անմոռաց պահել անոնց յիշատակը: Վենետիկի Մխիթարեանները մատենագրութեան զարկ մը տալով, չեն մոռնար նաև հոգեբուխ գրականութիւնը. այդ ընթացքին կը հետեւին թուրքահայ պատուելիներ և վարդապետներ: Չամչեան լոկ պատմաբան մը կ'ըլլայ, Ինճիճեան կը սիրէ նաև քերթողականը և իր այդ սէրը ցոյց կուտայ

« Ամարանոց Բիւզանդեան » բանաստեղծական հատորովը: Յովհաննէս Միրզա վանանդեցի « Ոսկի դար » և « Արփիական Հայաստան » քերթուածներով, բաներու տարօրինակ բանաստեղծը կ'ուզէ ըլլալ: Եւ 1857ին Անդրէաս վարժապետ Խասգիւղցին կը հռչակուէր ծանօթ բանաստեղծ մը: Ո՛վ որ ոտանաւոր կը գրէր այն անպատճառ բանաստեղծ էր: Հ. Արսէն Բագրատունի իր դասական թարգմանութիւններով և « Հայկ » ղիւցազներգութեամբ, քերթողական հին ու զտոսմ ոճին մէջ յեղաշրջում կը մտցնէր. անոր կը հետեւէր Խրիմեան Հայրիկ, ուսկից կ'ունենանք « Հրաւիրակ երկրին աւետեաց »ը, և քերթուածներուն մէջ, հելլենական դասական գրականութիւնը կը ժողովրդականանար Հայրիկի անոյշ և բնական ոճովը: Իսկ Հ. Արսէն Բագրատունին ամէն ճիգ կը թափէր հին դասական մը մնալ և Հոմերի ու Վիրգիլի ներկերը միշտ վառուրուն պահել: Հ. Ալիշան իր գրաբարին պէս, բազմագունի գրականութիւն մը կը մշակէր. իր մէջ կը տեսնէինք հին և նոր քերթողական վարպետներու հոգիին ներդաշնակութիւնը միազանգուած. Հ. Ալիշան կը հռչակուէր Բագրատունիէն ու Դուրեանէն վեր քերթող մը: Պէշիկթաշ-

լեան Մկրտիչ իր տաղերովը՝ կը գմայլեցնէր. հայրունի երգերով էն սիրուած բանաստեղծը կը դառնար և թատրերգութիւններով՝ իր համբաւը մեծ ծաւալ կ'առնէր: Նպատակս չէ ուրուագրել քերթողական շրջան մը, այլ ծրագրել մէկ քանի բանաստեղծ հոգիներու գրական աշխատութիւնը: Կովկաս ու թուրքիա, ինչ ինչ շրջաններու մէջ, ունեցեր ենք բանաստեղծ գրիչներ, որոնց լիակատար պատմութիւնը՝ ամբողջական գործէ մը կը պահանջուի:

ՓԷՃՏԻՄԱԼՁԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ ՊԱՏՈՒԵԼԻ

ժամանակին կը համարուէր մեծիմաստ պատուելի մը, իր երկերն են «Փերականութիւն», «Տրամարանութիւն», «Լուսաշաւիղ», իրրեւ բանաստեղծ անուն մը ունի իր «Գիմառնութիւն ի չարչարանս Քրիստոսի» 311 էջ քերթողական գրքով: Սուրբ հոգիներու բողոքող տաղարանն է այն: Սուրբ կոյսը կը բողոքէ հրեշտակներուն դէմ, կը բողոքէ սուրբերուն դէմ և կը բողոքէ առ Որդին միածին. վասն զի չարչարանքի ծով մըն է ինքը: Ամբողջ գիրքը ճակատագրական տառապանքի մրմունջը կը լսեցնէ: Մաղձոտ աղօթագիրք մըն է. աղօթքը թէև քնարի լաբերէն կը լսես, սակայն բացարձակապէս

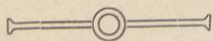
քնարի քաղցրութիւնը չես զգար : Խրատական, աղերսող ու բողոքող է : - Գեւերը՝ անապաշխարհ բողոքող կորուսեալներուն դէմ զայրացած կ'երգեն.

« Հարկեցարուք չարեաց գումարք.
Վայրազողանջ շունք նետահարք.
Ածէք ի միտ զմերբս յանցանք,
Տեսէք և զձեր գործս անառակ :
Չէ՞ր միմիայն մերբս մեղանք,
Հրպարտութիւն, որով կորեարք.
Չէ՞ր ձեր չարիք բազմօրինակ,
Յորբս կայիք առ հասարակ :
Մեզ ոչ տուաւ սակաւ վայրկեանք,
Ձի զըղջասցուք, զորբս մեղարք.
Այն ամենայն կենացն ընթացք
Չեզ զըղջութեան էր ժամանակ : »

Խելացի պատասխան դրած է սատանաներուն բերանը . իր ամբողջ բանաստեղծութիւններն այս պատասխակին ձեն ունին . չունի ոչ ստեղծագործող խանդ, ոչ նկարչական գոյներ . զուրկ է զգացմունքէ, զուրկ է բանաստեղծական կայծէ : Փէշտիմալձեան աւելի կրնայ յիշուիլ իր « Հայկազնեան բառարան » ու . իբր բանաստեղծ ապրելու արժանիք մը չունի . 1773-1837 շրջանի մատենագիր դէմբերէն մէկն է եղած :

ԱՒԵՏԻՔԵԱՆ Հ. ԳԱՐՐԻԷԼ

Հոյակապ Մխիթարեան մը իր հսկայ
հատորներով . — «Մեկնութիւն թղթոց
Պօղոսի» երեք հատոր . «Շարականաց
բացատրութիւն», «Նարեկի լուծումներ»,
«Քերականութիւններ», «Յաղաքս քա-
ղաքին Աստուծոյ» Ս. Օգոստինոսի սքան-
չելի գործին թարգմանութիւնն և այլն:
Գրականութեան մէջ ալ գեղեցիկ շիթեր
կը թողու իր փոքր քերթուածներով: Վե-
նետիկեան Մխիթարեանը՝ այն հայրենա-
սէր գէմքերէն է, որ Հայուն անցեալին
մէջ, միշտ դիւցազնականը կը տեսնէ ու
հայ անցեալին դրուատիքը կը հիւսէ:
1751-1827 շրջանին մէջ ասպրած է: Ս.
Ղազարի գրական շէնքին ամէնէն կար-

Կառուն անկիրնաբարերէն մէկը կ'ըլլայ :
Մեր զիւցազները հելլէն քերթողներուն

ոճով փառարանուած են, բաւ է սա մէկ
քանի տողերը.

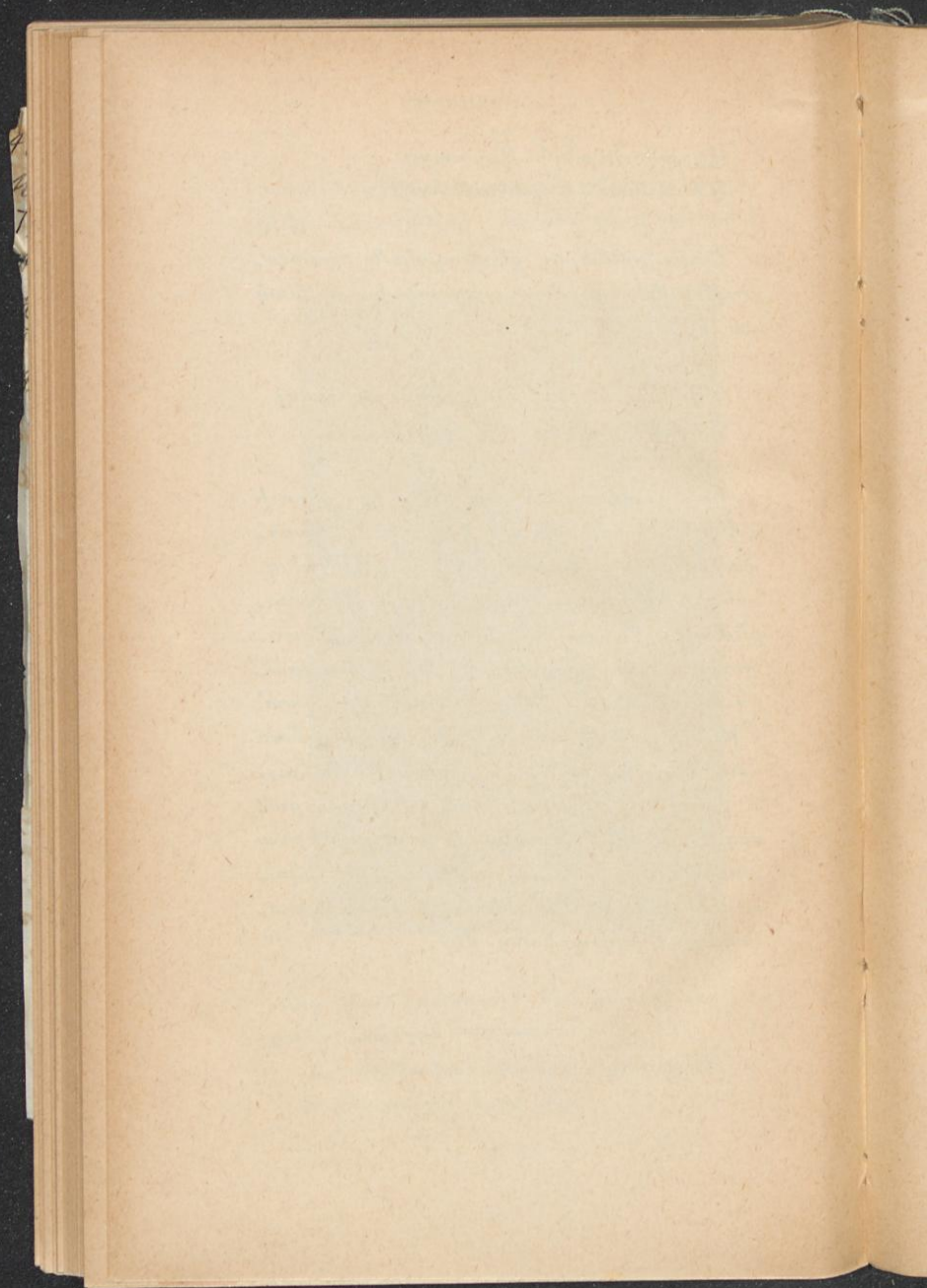
« Հոովմէական փառքն աղօտացան,
Ի գերարփին նըշուլից

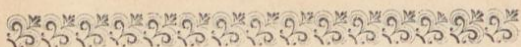
Արշակունեանքն Տրդատայ
Մենամարտիկ քաջութեամբ։»

Շարականներու քերթողական սպառ-
քութեամբ՝ զրած ու երգած է. օրինակ
սա երկու տողերը.

«Յընծա և բերկրեաց տուն Արամայ
Քանզի ծագեաց քեզ գեղջիւր»:

Իր քերթուածներուն մէջ, կը սիրուի
«Քաջն Վարդան» այ բոցաշունչ խան-
դավառումը, «Շուշան» ին և «Ալեքսիա-
նոս» ի զրգուր անուշ քնարը: Մխիթա-
րեանց մէջ փայլած է խոհական և աս-
տուածաբան համբաւովը: Իր հրատարա-
կութիւններն են վերոյիշեալներէն՝ զատ՝
«Խորհրդածութիւնք», «Ռոտրիկվէց՝ ճառ
համակերպութեան», «Ճառ բղխման հայ.
և իտալ.», «Մտածութիւնք ի վերայ ցա-
ւոց Ս. կուսին»: Վանական գործերով՝ շատ
արդիւնաւոր անձնաւորութիւն մը նկա-
տուած է սա՝ վենետիկեան նախնի պատ-
կառելի Մխիթարեանց մէջ:

ԶԱԽԶԱԽԵԱՆ Հ, ՄԱՆՈՒԷԼ Վ.

Հայ մատենագրութեան մէջ ծանօթ է իր մեծ դի « Խտալ-հայ » և « Հայ-խտալ » բառարաններով . վերջին հատորը զարգացեալ հայկարաններուն համար զանաձարան է : Զախջախեան զրագիտական արժէք մ'ունի « Տէլէմաբայ » և « Մահ Աբէլի » թարգմանութիւններով : Վենետիկեան այս նախկին Մխիթարեանը (1791-1835) վանական բերթուածներու հատորներուն մէջ, ունի մէկ քանի բանաստեղծութիւններ, որոնց մէջ՝ ինքը վարդապետող և խրատող է . հին դարերու գիտուններուն դրուատիբը հիւսած է . շատ համեստ խրատ մըն է նորելուկ ճոռոմներուն իր սա տողերը .

« Եւ դու կարծես ըզքեզ խիկար
 Իսկ ըզնախնիս որպէս խումար .

Խարիս, խարիս, որ քեզ անհնար,
 Գիւր էր նախնեաց, ոչ թէ անկար » :
 Այգանողներուն կը յիշեցնէ անցեալին
 զխաւթիւնը, և կրօնքին վեհութիւնը :

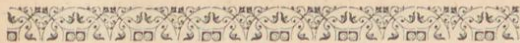
Հանճարիմաստ գլուխ մըն է. քնարէն կը սորվիս միջակութենէն խոյս տալ. ինքը մօտ Պառնասեան լեռներուն՝ մուսաները ցոյց կու տայ. իր ժամանակին հետ քիչ կ'ապրի, դասական բանաստեղծութիւնը սիրած է և նոր անկոչ բանաստեղծին համար խրախուսող չէ: Ողջամիտ իմաստասէրը երանի կը կարգայ պարզամիտ շինական խաղաղ հոգիին. այդ երջանիկ կեանքը կը զրուատէ, շինականը իր աղքատութեամբ անդորրութեան կենսատու երանութիւնը կը վայելէ. ան կ'երգէ.

« Նընջեմ ի յարդ բայց միշտ զըւարթ,
Ոչ ի տաճարդ ոսկիազարդ
Որոյ ձեղուն հոգոց է բոյն,
Գիշերավայ բըւէճը ի նոյն »:

Երգիչն ալ ինքնին մենաստանին պարզուկ կեանքին մէջ, բնականաբար պիտի ըմբռնէր աղքատին անհոգ երջանկութիւնն ու հարուստին զիրգ և քննուշ կեանքի կեղծ երանութեան վէրքն ու փուշ: Մենաստանին կեանքը իմաստասիրութիւն կը բուրէ, ողջմտութիւն կը ներշնչէ:

Միջազգային հին ու նոր տաղանդաւոր գրագէտ գրիչներ՝ իրենց գրաւիչ ոճը կը պարտին հեւլէն հին գրականութեան, և

իրօք այն ամէն զրոյ որ այդ գեղեցկութեան աղբիւրին չէ մօտեցած, դեռ « Տգէտ է նա և անճաշակ ». այս է Չախջախեանի համոզումը: Մխիթարեան այս վաղեմի քերթողը, բացարձակապէս բնտանի ոճ մ'ունի. վանական շրջանի մէջ կարողալու համար գրած է իր բանաստեղծութիւնները. գաղափարական բարոյական մ'ունի, արուեստ ու ձեւ փնտոելու չէ: Հրատարակած է նաև « Արհեստ աստուածասիրութեան », « Պօնա՝ առաջնորդ երկնից », « Հոշիտի եղերերգութիւնք »: Իր օրով գրականութեան կարեւորութիւն տուող Մխիթարեաններէն մէկն է:

ԹՈՎՄԱՋԵԱՆ Հ. ԵՂԻԱ

Հայ դպրութեան մէջ իր սքանչելի դասական դիւցազներգութեան թարգմանութեամբ՝ ամէնէն սքանչելի գործօն դերակատարն է եղած. նախ և առաջ ինքը կու տար մեզի « Հոմերոսի Եղիական » և « Ողիսական » դիւցազներգութեանց թարգմանութիւնները : Իրմով կը թարգմանուի « Պլուտարքոսի Զուգակշիռ » ներն, ուր հռչականուն վաղեմի անձնաւորութեանց կենսագրականները անհունապէս կը թիչ են եղած ամէն գիտակից ցեղերու համար : Թարգմանութիւններէն զատ, ինքը Մխիթարեան տաղարաններու մէջ իր ունեցած բանաստեղծական կտորներովը՝ ցոյց կու տար քերթողի խառնուածքը : Կատարեալ դա-

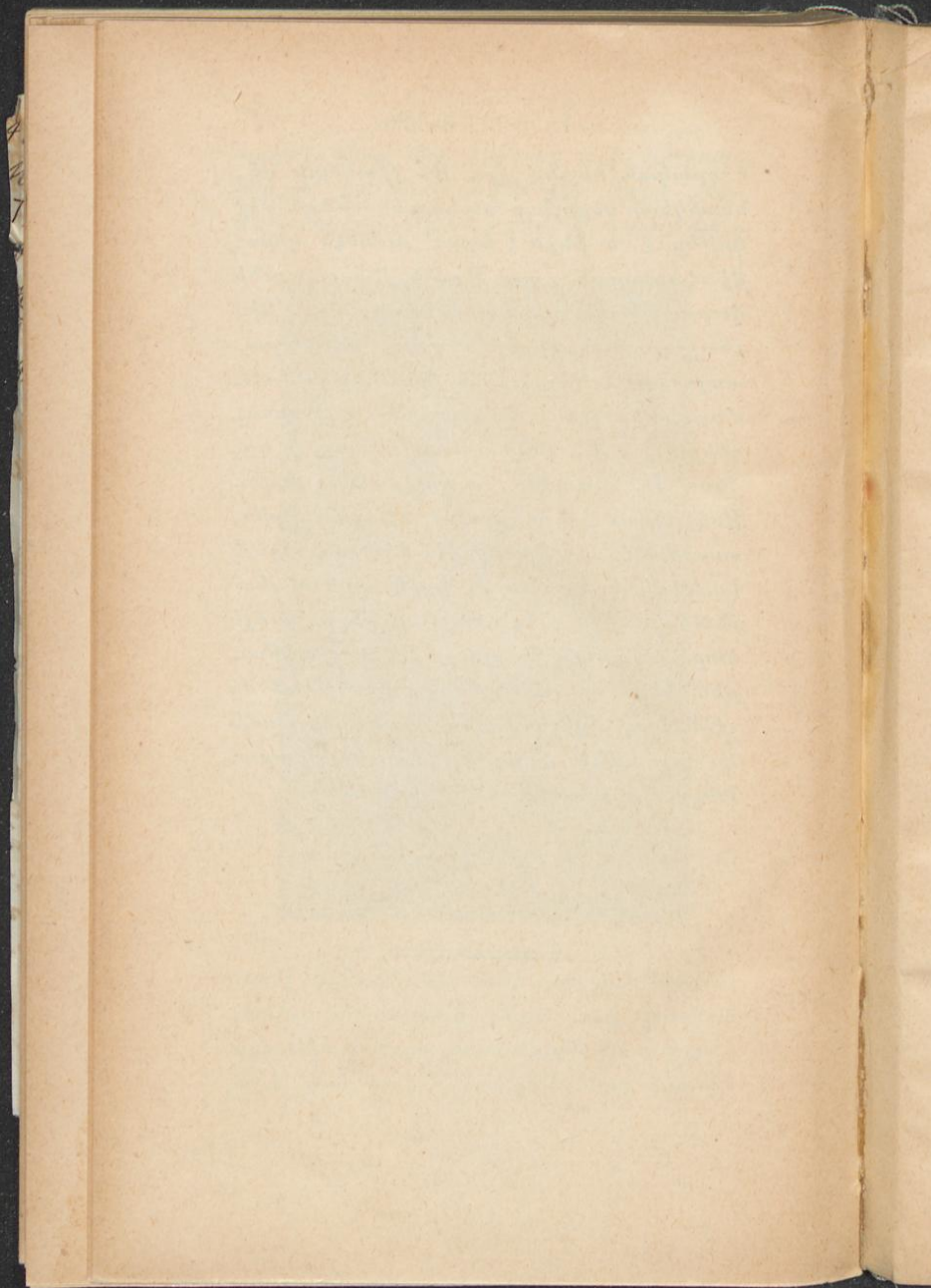
սական միտք մըն է անոնց մէջ. զիւցազ-
ներգու կը մնայ ամէն մէկ փոքր բեր-
թուածներովը: Ոճը կորովի է, հսկայ ժայ-

ներու վեհութիւնն ունի. ծաղիկ, ժպիտ,
զեփիւռ ու դաշնակ լեզու՝ այդ զրական
ամպածրար ժայռ բարձունքին վրայ գոյու-
թիւն չունին: 1777-1847 ինքը ապրած

է զրական կեանք մը . Ս . Ղազարի վե-
նետիկեան սերունդը հայկաբանութեան մէջ
կրթեք է, և ինքն է եղած՝ ամենէն կորու-
վի հայկաբան Հայր Արսէն Բագրատունի
վարդապետին պերճախօս վարպետը : Յի-
շեալ զրական զրքերէն զատ, ունի հրա-
տարակած «Գպրութիւն նամակաց», «Ի-
մաստասիրութիւն մարդկային», «Քարոզ-
գիրք», «Ս . Բեռնարտոսի ճառք ի գո-
վեստ Ս . Կուսին», «Ճառք Ս . Յովհ .
Ոսկերեբան Հայրապետի», «Վիտա՝ Քրիս-
տոսական», «Տըլաֆորէ, եղծ ազանդոյն
Լութերի և Յալվնոյ» : Իրրև վարդապետ՝
բնականաբար եկեղեցական զրքերու աւելի
կարելորութիւն էր տուած . հին Մխիթա-
րեանները՝ յատուկ մասնագիտութեան մը
չէին պարապեր, իրենց միակ նպատակն
էր զարգացնել հայերէնը և աստուածաբա-
նական գիտութեանց մէջ հմտանալ :

ԱԻԳԵՐՆԵԱՆ Հ. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ

Լեզուագէտ Միխիթարեան վարդապետ, բազմարդիւն և սիրուած կրօնաւոր Ս. Ղազարու Վենետիկեան հայրերէն, Լորտ Պայրընի ուսուցիչը, որ սովորութիւն ունէր ըսելու իր աշակերտը ակնարկելով — « Խենդը նորէն եկեր է », այդ խենդը Լորտ Պայրն էր: Մեծ բանաստեղծին համար վանական ժամանակագրութիւնն անշուշտ արձանագրած է ղէպքեր, որք կըրնան հետաքրքրել Պայրընի սիրահարները: Աւգերեանի հրատարակութիւններն են « Բառարան համառօտ ի գաղղիականէ ի հայ », « Բառարան համառօտ ի հայէ գաղղիական », « Քերականութիւն անգղիական և հայերէն », « Քերականութիւն հայերէն և անգղիական », « Բառարան անգղիարէն և հայերէն », « Բառարան հայերէն և անգղիական », « Համառօտ նկարագիր

Մխիթարեան Մխարանութեան», «Բացատրութիւն չափուց և կշռոց նախնեաց», «Aperçu général», «Դատանութիւն և

կեղեցւոյն Հայաստանեայց», «Լամբրտնացւոյ ատենաբանութիւն», «Միլտոնի գրախա կորուսեալ» (1774-1854):

Bucheinband von
JOSEF ERDMANN
BONN, Dollondorfstr, 144

